

”Sivulliset uhrit”

Ammattilaisten näkemyksiä lasten osallisuudesta
vaativissa erotilanteissa

Ulla Vanhakartano
Pro gradu -tutkielma
Sosiaalityö
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
2021

Lapin yliopisto

Tiedekunta: Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Työn nimi: ”Sivulliset uhrin” Ammattilaisten näkemyksiä lasten osallisuudesta vaativissa erotilanteissa

Tekijä: Ulla Vanhakartano

Koulutusohjelma/oppiaine: Yhteiskuntatieteiden maisteriohjelma / Sosiaalityö

Työn laji: Pro gradu -tutkielma x Lisensiaatintyö __

Sivumäärä: 85 sivua + 1 liite

Vuosi: 2021

Tiivistelmä:

Tämä laadullinen tutkimus käsittelee eroauttamistyön ammattilaisten näkemyksiä lasten osallisuudesta vaativissa erotilanteissa. Aineistona tutkimuksessa toimii Ensi- ja turvakotien liiton Turvassa-hankkeen työntekijöille toteutetut fokusryhmähaastattelut vaativien erotilanteiden tematiikkaan liittyen. Aineisto on analysoitu teoriaohjaavan sisällönanalyysin keinoin. Tutkimus keskittyy lasten osallisuuden mahdollisuuksien määrittelyyn suhteessa vanhempiin, ammattilaisiin ja palvelujärjestelmään vaativissa erotilanteissa. Tutkimuskysymyksenäni on: Miten lasten osallisuus näkyy vaativia erotilanteita käsittelevässä ammattilaispuheessa?

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys pohjautuu osallisuuden käsitteeseen ja sen ymmärtämiseen sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta. Lasten osallisuuden määrittelyssä tärkeässä roolissa ovat lasten sosiaaliset ympäristöt, sillä osallisuus määrittyy usein suhteessa aikuisiin ja heidän vallankäyttöön. Vaativissa erotilanteissa korostuu vanhempien ja myös ammattilaisten merkitys lasten osallisuuden mahdollistajina. Lasten osallisuutta ei voi tarkastella ympäröivästä todellisuudesta irrallisena. Osallisuuden määrittelyssä on tärkeää huomioida sen ulottuvuudet niin kokemuksena kuin konkreettisena toimintana.

Tutkimuksen tuloksista voi päätellä, että lasten osallisuus vaativissa erotilanteissa jää usein toteutumatta. Lapset jäävät usein vanhempien välisten riitojen keskellä ilman tarvitsemaansa tukea ja huomiota, eikä heidän ääntään kuulla riittäväällä tavalla. Lasten osallisuuden toteutumisen mahdollisuudet ovat heikot, eivätkä vanhemmat ja muut lasten ympärillä olevat aikuiset huomioi heidän tarpeitaan riittävästi. Eropalveluissa keskitytään suurimmaksi osaksi vanhempien välisten ongelmien selvittelyyn. Yhteiskunnallisella tasolla palvelujärjestelmä ja rakenteet eivät myöskään tue lasten osallisuutta. Ongelmana on myös vastuunjaon ja roolien epäselvyys eri ammattilaisten välillä. Vanhempinsa eron kokeneiden lasten voidaan nähdä olevan eriarvoisessa asemassa suhteessa palvelujärjestelmään verrattuna sellaisiin lapsiin, joiden vanhemmat eivät ole eronneet.

Avainsanat: osallisuus, vanhemmuus, vaativa erotilanne, huoltoriita, vieraannuttaminen, henkinen väkivalta, palvelut

x Tutkielma ei sisällä muita kuin tekijän/tekijöiden omia henkilötietoja.

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO	1
2 LAPSET VANHEMPIEN VÄLISESSÄ VAATIVASSA ERO- JA HUOLTORIIDASSA	4
2.1 Lapsi konfliktituneessa erotilanteessa	4
2.2 Lapsen etu, oikeudet ja osallisuus	12
2.3 Ammattilaiset lapsen etua turvaamassa.....	20
3 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	27
3.1 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymys	27
3.2 Aineistona fokusryhmähaastattelu	27
3.3 Analyysimenetelmänä sisällönanalyysi.....	31
3.4 Eettiset kysymykset.....	34
4 LASTEN OSALLISUUS SUHTEESSA VANHEMPIIN	37
4.1 Riitelevät vanhemmat.....	37
4.2 Turvaton lapsi.....	43
4.3 Haavoittuva lapsi.....	48
5 AMMATTILAISTEN JA PALVELUIDEN MERKITYS LASTEN OSALLISUUDELLE....	54
5.1 Lapsen asema työskentelyssä	54
5.2 Ammattilaisten rooli lapsen osallisuuden mahdollistajina	59
5.3 Monialainen yhteistyö ja palvelut	65
6 YHTEENVETO JA POHDINTA	72
LÄHTEET	79
LIITE 1	86

1 JOHDANTO

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, miten lasten osallisuus näkyy vaativissa erotilanteissa eroauttamistyön ammattilaisten näkökulmasta. Tarkastelen lasten osallisuutta suhteessa vanhempiin, ammattilaisiin sekä laajemmin yhteiskunnan palveluihin. Pysin selvittämään, millaisia merkityksiä lasten osallisuus saa ammattilaisten puheissa. Lisäksi tarkastelen, mitkä tekijät ammattilaisten näkemyksen mukaan vaikuttavat lasten osallisuuden mahdollisuuksiin. Näen lasten osallisuuden mahdollistuvan suhteessa heidän sosiaaliseen ympäristöönsä, jossa vanhemmilla ja muilla aikuisilla on suuri merkitys. Lapsen sosiaalinen ympäristö voi siten joko mahdollistaa osallisuuden toteutumisen tai vaikeuttaa sitä, toisinaan jopa estää sen kokonaan (Hart 1992, 7).

Tutkimukseni lähtökohdat ovat omassa aikaisemmassa työkokemuksessani lastensuojelussa sekä sosiaaliohjaajana että sosiaalityöntekijänä ja lastenvalvojana (vrt. Hirsjärvi ym. 2002, 64–65). Lisäksi tein keväällä 2020 kandidaatin tutkielmani otsikolla ”Lapsen ääni kuuluviin erotilanteessa”. Tutkielmassa perehdyin vaativien erotilanteiden keskelle joutuneiden lasten näkökulmasta siihen, millaisia vaikutuksia tilanteella on lapseen sekä millaisina palvelut ja ammattilaisten toiminta tilanteessa näyttäytyvät.

Sekä ammatilliset kokemukseni että aiheeseen perehtyminen kandidaatin tutkielman myötä ovat osoittaneet, miten monimutkaisia erotilanteet saattavat toisinaan olla ja miten ne heikentävät lasten hyvinvointia ja turvallisuutta. Myös lasten rooli on tilanteessa usein epäselvä. Ei ole itsestään selvää, että lapset saavat äänensä kuuluviin ja heidän mielipiteensä huomioidaan riittäväällä tavalla, osallisuuden mahdollisuuksista puhumattakaan. Ammatillisena olen usein kokenut voimattomuuden tunteita siitä, etten ole pystynyt auttamaan ja tukemaan lapsia paremmin vanhempien erotilanteissa, eikä olemassa ole ollut kovin selkeitä toimintamalleja tilanteeseen puuttumiseen.

Vanhempien ero vaikuttaa väistämättä lapsen elämään monin eri tavoin ja lapsi saattaa kokea tulleensa hylätyksi perheen hajotessa. Ero voi olla lapselle myös helpotus, mikäli se päättää vanhempien välisen pitkään jatkuneen riitelyn. (Taskinen 2004, 12–13.) Aina näin ei kuitenkaan tapahdu, vaan vanhempien riidat saattavat pitkittyä ja kärjistyä. Lapsen asioista sopiminen voi värittyä katkeruuden ja vihan kokemuksilla entistä puolisoa kohtaan. Vanhempien keskittyessä riitaisien väliensä selvittelyyn, on lapsen huomiointi usein vähäistä tai unohtuu kokonaan. Vanhempien voi myös olla vaikea hahmottaa, millä tavoin heidän keskinäinen

riitelynsä vaikuttaa lapsen hyvinvointiin. (Esim. Linnavuori 2007, 22–24; Kääriäinen 2008, 79.)

Vaativalla erotilanteella tarkoitetaan yleensä tilannetta, jossa vanhemmat eivät kykene sopimaan asioista keskenään ja tarvitsevat siihen ulkopuolista apua. Lisäksi yhteisymmärryksen puute ja vaikeudet kommunikoinnissa vaikuttavat lapseen ja hänen hyvinvointiinsa. Pahimmissa tapauksissa väkivallan tai vainon uhka johtavat myös turvallisuuden heikkenemiseen. (Esim. Saini ym. 2012.) Vanhempien välinen yhteistyö eron jälkeen nähdään tärkeänä, jotta lapsen hyvinvointi pystytään turvaamaan ja suhteet molempiin vanhempiin säilyvät (Castrén ym. 2019a, 341). Sovinnolliset ratkaisut lapsen asioista päätettäessä edesauttavat yhteistyön jatkumista ja olosuhteiden muotoutumista lapsen kasvua ja kehitystä tukeviksi (Karttunen 2010, 62). Lapsen etu on aina huomioitava lapsen huoltajuudesta, asumisesta ja tapaamisista tehtävissä päätöksissä (Pösö 2012, 77). Vaikeissa riitatilanteissa asioista voi kuitenkin olla mahdotonta sopia niin, että lapsen hyvinvointi säilyy etusijalla.

Eroauttamistyöhön liittyen on meneillään paljon hyviä kehittämistoimia. Myös lainsäädäntöä on viime vuosina muokattu lapsilähtöisempään suuntaan. Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta korostaa vuonna 2019 voimaan tulleiden muutosten myötä selkeämmin lapsen edun ja osallisuuden huomioimisen tärkeyttä. (Esim. Koulu 2019, 414–415.) Tehtävää on kuitenkin edelleen paljon, jotta lapsi ja hänen hyvinvointinsa huomioidaan ja äänensä kuullaan paremmin haastavassa erotilanteessa tai huoltoriidan yhteydessä (Nurmela & Kaittila 2019, 425).

Aihe on yhteiskunnallisesti ajankohtainen. Esimerkiksi pääministeri Sanna Marinin hallitusohjelmassa 2019 (Oikeudenmukainen, yhdenvertainen ja mukaan ottava Suomi 2019) meneillään oleva sote-uudistus mahdollistaa erotilanteissa tapahtuvan työskentelyn ja perheoikeudellisten palvelujen kehittämisen. Kehittämistyö mahdollistaa myös lapsen edun ja osallisuuden vahvistamisen. Lapsen etu on käsitteenä sellainen, että sitä ei voi koskaan liaksi korostaa. Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmaan (LAPE) oli listattu tavoitteita eroauttamistyön kehittämiseksi muun muassa perhekeskusmallien kuntiin luomisen sekä vaativan tason osaamis- ja tukikeskusten (OT-keskus) kehittämisen avulla (esim. Nurmela & Kaittila 2019, 425; Halila ym. 2019).

Helmikuussa 2021 julkaistiin myös Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksien sopimuksen (LOS) ohjaamana kansallinen lapsistrategia, jossa yhtenä osana on lasten osallisuuden esiintuominen ja vahvistaminen (Kansallinen lapsistrategia 2021). Ensi- ja turvakotien

liiton Turvassa-hankkeessa puolestaan pyritään vahvistamaan lasten oikeuksia, osallisuutta ja toimijuutta kehittämällä toimintamalleja ja -käytäntöjä vaativissa erotilanteissa työskentelyyn. Lisäksi Turvassa-hankkeen yhtenä tavoitteena on tuottaa tietoa konfliktoituneista erotilanteista ja lisätä ammattilaisten ymmärrystä ja osaamista aiheeseen liittyen. (Turvassa-hanke 2019–2021.) Tutkimukseni aineistona ovat Turvassa-hankkeen yhteydessä kerätyt eroauttamistyön ammattilaisten ryhmähaastattelut, joissa käsiteltiin vaativiin erotilanteisiin liittyvää tematiikkaa sekä muun muassa palvelujärjestelmän ja rakenteiden vaikutuksia auttamisen mahdollisuuksiin.

Tutkimukseni otsikon tausta on erään haastateltavan puheenvuorossa, jossa hän osuvasti kuvaa lasten näyttäytyvän sivullisina uhreina vanhempien pyrkimyksissä satuttaa toisiaan erotilanteessa. Lasten asema näyttäytyy vanhempien kesellä heikkona ja heitä saatetaan hyödyntää kiusanteon ja koston välineinä. Kuvaus tuo esiin myös sen, miten lasten osallisuuden toteutuminen on tällaisessa tilanteessa haastavaa, eivätkä vanhemmat useinkaan pysty sitä tukemaan.

Tutkimukseni etenee niin, että toisessa luvussa aloitan vaativan erotilanteen ja huoltoriidan käsitteiden avaamisella. Erotilanteella käsitan tässä tutkimuksessa sekä avo- että avioerot, sillä vanhempien parisuhteen päättymisen vaikuttaa lapsen elämään riippumatta siitä, mikä parisuhteen virallinen status on ollut. Käytän vaativan erotilanteen kesellä elävistä vanhemmista ja lapsista yleisesti käsitettä perhe, vaikka toisinaan esimerkiksi vanhemmat eivät enää eron jälkeen määrittele kuuluvansa samaan perheeseen entisen puolisonsa kanssa (Jallinoja 2009, 25). Vaativasta erotilanteesta käytän synonyymina myös konfliktoitunutta (high conflict) erotilannetta, sillä näen niiden merkitsevän samaa asiaa.

Seuraavaksi perehdyn lapsen asemaan erotilanteessa hänen oikeuksiensa ja lainsäädännön pohjalta sekä avaan työni keskeistä käsitettä eli lapsen osallisuutta. Tämän jälkeen siirryn käsittelemään ammattilaisten roolia vaativissa erotilanteissa työskentelyssä. Lapsen osallisuuden ja kohtaamisen mahdollisuuksia pohdin myös ammattilaisten näkökulmasta. Luvussa kolme avaan tutkimukseni metodologisia lähtökohtia. Analyysin tuloksia esittelen luvuissa neljä ja viisi. Neljännessä luvussa aloitan lasten osallisuuden näyttäytymisestä suhteessa vanhempiin ja luvussa viisi etenen ammattilaisten ja palveluiden merkitykseen osallisuuden mahdollistajina. Luvussa kuusi teen yhteenvetoa tutkimuksen tuloksista ja avaan vielä tutkimusprosessini etenemistä. Lisäksi pohdin, miten lasten osallisuus vaativissa erotilanteissa tutkimustulosten valossa näyttäytyy ja miten sitä voisi kehittää ja edistää.

2 LAPSET VANHEMPIEN VÄLISESSÄ VAATIVASSA ERO- JA HUOLTORIIDASSA

2.1 Lapsi konfliktoituneessa erotilanteessa

Vanhempien ero koskettaa melko suurta osaa lapsista nykypäivänä, sillä tilastojen mukaan noin puolet avioliitoista päättyy eroon ja vuositasolla avioeroja tapahtuu noin 13 000–14 000. Avoliittojen yleistyessä myös avoerojen määrä on kasvanut, joskaan niitä ei pystytä samalla tavoin tilastoimaan. Näkemys kuitenkin on, että avoliitot päättyvät eroon avioliittoja useammin. (Litmala 2002, 12; Tapola-Haapala ym. 2012, 103; Aaltonen 2015, 23.) Vuosittain noin 30 000–40 000 lapsen vanhempien parisuhde päättyy (Juurikko & Kalmari 2016, 1; Poijula 2016, 263).

Vuonna 2019 sosiaalitoimessa vahvistettiin Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen tilaston mukaan 45 181 sopimusta koskien lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta (Lastensuojelun käsikirja 2020). Omien vanhempiensa eron lisäksi lapsi saattaa elämänsä aikana kokea useampia eroja uusperheiden muodostumisen myötä (Antikainen 2007, 18). Uusperheiden yleistyessä myös käsitykset perhemuodoista ovat monimuotoistuneet. Tilastollisesta näkökulmasta katsottuna perhe määritellään yleensä samassa asunnossa asuvien henkilöiden mukaan, jolloin todellinen perhekokoonpano voi määrittyä virheellisesti osan perheenjäsenistä jäädessä tilastoinnin ulkopuolelle. (Esim. Castrén 2009b, 11–14, 39.) Puhuttaessa eroista yhteiskunnallisena kysymyksenä tärkeänä nähdään sekä vanhemmuuden jatkuminen yhteistyössä että lapsen ja vanhempien välisten suhteiden jatkuvuus (Castrén ym. 2019a, 341; myös Castrén ym. 2019b, 354).

Perheenjäsenten on eron myötä sopeuduttava uuteen tilanteeseen ja muutoksiin keskinäisissä suhteissa (Nurmela 2019, 156). Lasten ja vanhempien näkemykset eron jälkeisestä tilanteesta eroavat usein toisistaan, sillä lapset yleensä mieltävät molemmat vanhemmat perheenjäsenikseen eron jälkeenkin. Vanhemmat taas saattavat nähdä asian toisin, eivätkä koe enää olevansa samaa perhettä entisen puolisonsa kanssa yhteisistä lapsista huolimatta. (Castrén 2009a, 115; Jallinoja 2009, 25.) Lapsen suhde toiseen vanhempaan voi erotilanteessa etäännyä tai jopa katketa kokonaan monesta syystä. Lapsen näkökulmasta on kuitenkin tärkeää, että suhde molempiin vanhempiin säilyy eron jälkeenkin. Mikäli näin ei tapahdu, voi lapsi kokea tullessa hylätyksi. Lapsi saattaa myös olla haluton enää tapaamaan toista

vanhempaansa, vaikka tämä myöhemmin haluaisi muodostaa suhdetta uudelleen. (Esim. Hokkanen 2005, 144.)

Kokemukset erosta ja erotilanteen kuormittavuudesta vaihtelevat, koska jokainen perhe on erilainen (Hämäläinen ym. 2012, 11). Lapset reagoivat eroon eri tavoin ja reaktion voimakkuuteen vaikuttavat muun muassa olosuhteet eron yhteydessä ja sen jälkeen. Myös lapsen ikä vaikuttaa erotilanteeseen reagointiin ja tapoihin käsitellä asiaa. Nuoremmat lapset saattavat potea pelkoa ja syyllisyyttä erosta, kun vanhemmat lapset saattavat syyllistää erosta vanhempiaan. (Taskinen 2004, 12; Hokkanen 2005, 105; Jovelin 2012, 41.) Ero voi vaikuttaa lapsen kokemuksiin yksinäisyydestä ja aiheuttaa kuulumattomuuden tunnetta suhteiden muuttuessa tai kokonaan katketessa. Lisäksi ikävä toista vanhempaa kohtaan voi kasvaa, kun tämä ei enää ole arjessa mukana samalla tavoin kuin ennen. Lapsen yksinäisyyttä saattavat lisätä myös muutokset ystävyyssuhteissa, mikäli asuin- tai koulupaikka vanhempien eron myötä muuttuvat. (Kauko 2014.)

Lapsen näkökulmasta on tärkeää, että erosta kerrotaan hänelle asianmukaisesti ja hänen on mahdollista ymmärtää, mitä tapahtuu. Eron johtaneiden syiden ymmärtäminen voi auttaa lasta paremmin hyväksymään eron. (Maes ym. 2012, 12–13.) Lapsen on voitava myös ilmaista eron liittyviä tunteitaan ja ajatuksiaan turvallisesti sekä kokea tulevansa kuulluksi (Auvinen 2006, 64). Se, millainen suhde lapsella on ollut vanhempiensa kanssa ennen eroa, vaikuttaa myös eron sopeutumiseen. Erosta selviytyminen saattaa olla lapselle helpompaa, jos suhde on ollut hyvä ja turvallinen. (Kääriäinen 2008, 81.) Joka tapauksessa on tärkeää huomioida, että ero saattaa olla myös lapselle kriisi ja hän voi tarvita tukea sen käsittelyyn (Nurmela & Kaittila 2019, 424). Vanhempien erolla voi olla kauaskantoisia seurauksia lapsen elämään, mikäli hän ei saa apua asian käsittelyyn sitä tarvitessaan (Donahey 2018, 23).

Vanhemmuus ja sen mukanaan tuomat velvollisuudet lasta kohtaan eivät pääty parisuhteen päättyessä (Auvinen 2006, 7–8). Vanhemmat joutuvat muodostamaan uutta eron jälkeistä vanhemmuuttaan, joka voi olla erilaista kuin parisuhteen aikainen vanhemmuus (esim. Linnanvuori 2007, 15–18). Eron jälkeen vanhempien on sovittava vanhemmuuden pelisäännöistä ja käytännöistä lapsiin liittyen (Litmala 2002, 3). Päätöksiä on tehtävä muun muassa lapsen huoltajuudesta, asumisesta, tapaamisista ja elatuksesta. Lapsen huolto voidaan uskoa joko molemmille vanhemmille yhteisesti tai ainoastaan toiselle vanhemmalle. Huoltajina vanhemmilla on yhteistoimintavelvollisuus, eli heidän on pystyttävä yhdessä päättämään lasta koskevista asioista. (Valjakka 2002, 74.)

Lasten eron jälkeisestä asumisesta on mahdollista sopia usealla eri tavalla. Lapset voivat asua toisen vanhemman luona ja tavata säännöllisesti toista vanhempaansa tai voidaan sopia vuoroasumisesta. Tällä tarkoitetaan sitä, että lapset asuvat molempien vanhempiensa luona esimerkiksi vuoroviikoin tai kaksi viikkoa kerrallaan. Kahdesta kodista huolimatta lapsi voi olla virallisesti kirjoilla ainoastaan toisen vanhemman luona. Asumisjärjestelyjä voidaan myös muuttaa lasten kasvaessa tai olosuhteiden muuten muuttuessa. Sekä yhteishuoltajuuden että vuoroasumisen toteutuminen lapsen edun mukaisesti edellyttävät vanhemmilta toimivaa yhteistyötä ja kykyä neuvotella lapsen asioista asianmukaisesti. (Valjakka 2002, 82; Auvinen 2006, 214–215; Linnavuori 2007, 26–29.)

Asioista sopiminen voi olla haastavaa tilanteen herättämien tunteiden ja kuormittavuuden vuoksi (Auvinen 2006, 5–6; Nurmela 2019, 156–157). Lasten asioista on myös neuvoteltava toistuvasti, mikä ei varsinkaan riitaisassa tilanteessa ole helppoa (Mattila-Aalto ym. 2012, 13–14). Pääasiassa vanhemmat kykenevät sopimaan lasten asioista järkevästi lasten etu huomioiden (Valkama & Litmala 2006, 45). Pyrkimällä asettumaan lasten asemaan vanhempien saattaa olla helpompi löytää juuri lasten kannalta toimivia ratkaisuja tilanteeseen. Tämä voi auttaa myös lapsia eron hyväksymisessä. (Kääriäinen 2008, 80.)

Vanhempien pyrkimykset jatkaa vanhemmuuden toteuttamista yhteistyössä voivat vaikuttaa lapsen elämään positiivisella tavalla. Ero voi vaikuttaa lapsen elämään positiivisella tavalla myös siinä tapauksessa, jos vanhempien riitely eron myötä loppuu. Tärkeää on, että vanhemmat ovat kiinnostuneita lapsistaan ja heidän hyvinvoinnistaan ja pyrkivät olemaan läsnä heidän elämässään. (Donahy 2018, 24–25, 28.) Lasten hyvinvoinnin ja edun toteutumisen kannalta on tärkeää, että vanhemmat kykenevät toimimaan yhteistyössä eron jälkeenkin (Karttunen 2010, 62; Aaltonen 2015, 24).

Lapset myös sopeutuvat eroon paremmin, mikäli vanhemmat pystyvät asettamaan lasten tarpeet etusijalle, eivätkä anna keskinäisten ristiriitojensa vaikuttaa vanhemmuuteen. Vanhempien olisi omalta osaltaan huolehdittava siitä, että lapset eivät joudu kokemaan lojaliteettiristiriitoja ja valitsemaan puolta erotilanteessa. (Poijula 2016, 264, 270; Koulu 2019, 418.) Lojaliteettiristiriidan käsitteellä tarkoitetaan tilannetta, jossa lapsi joutuu erotilanteessa vanhempiensa riitelyn keskelle kummankin pyrkiessä voittamaan häntä puolelleen. Lapsi pyrkii yleensä olemaan lojaali molemmille vanhemmilleen, joten lapsi voi olla haluton ottamaan kantaa ja ilmaisemaan mielipiteensä. Pyrkimys tasapainotella vanhempien välillä voi aiheuttaa lapselle syyllisyyden tunteita sekä psyykkistä kuormittuneisuutta. (Valjakka 2002, 85;

Auvinen 2006, 400, 436.) Pahimmillaan lapsi saattaa joutua välikappaleeksi vanhemman pyrkimyksissä rankaista omasta mielestään eron syyllistä osapuolta (Karttunen 2010, 61).

Ristiriitoja vanhempien välille voi aiheuttaa myös se, että eron jälkeen ei pysty enää vaikuttamaan toisen toimintaan vanhempana, eikä tiedä mitä toisessa kodissa tapahtuu. Vastuu lapsen hyvinvoinnista on aina sillä vanhemmalla, kumman luona lapsi on. Eron jälkeen onkin syytä pohtia, millaista on riittävän hyvä vanhemmuus ja millä tavoin toisen vanhemmuudelle voi antaa tilaa. Tässäkin tilanteessa on hyvä keskittyä lapsen hyvinvointiin ja siihen vaikuttaviin tekijöihin. Eriävät näkemykset vanhemmuuden toteuttamisesta eivät tarkoita sitä, että toisen toimintatavat ovat vahingollisia lapselle. Vanhemmuussuhde on tärkeää erottaa päättyneestä parisuhteesta, sillä kokemukset parisuhteen aikaisista tapahtumista voivat vaikuttaa käsitykseen toisen vanhemman kyvystä toimia vanhempana. (Esim. Litmala 2002, 40; Auvinen 2006, 217, 294.)

Eron jälkeisen elämän sujumiseen vaikuttavat myös vanhempien mahdolliset uudet parisuhteet ja uusioperheiden muodostuminen. Sekä lapsen että vanhemman voi olla haastavaa sopeutua uuteen tilanteeseen ja uudet kumppanit saattavat herättää monenlaisia tunteita. Lapselle on annettava aikaa ja mahdollisuuksia sopeutua tilanteeseen, sillä lapsella voi herätä pelko vanhemman menettämisestä ja huomion jakaminen uuden kumppanin kanssa voi tuntua haastavalta. Uuden kumppanin saatetaan kokea tulevan lapsen ja vanhemman väliin. Uusioperheen muodostaminen saattaa vaikuttaa myös vanhemman halukkuuteen pitää yllä suhdetta lapseen eron jälkeen. (Hokkanen 2005, 144, 162–163.) Toisinaan uuden kumppanin löytäminen voi johtaa siihen, että vanhempi ei enää samalla tavalla pidä aiemmasta liitosta syntyneitä lapsia perheenjäseninä (Castrén 2009b, 148). Myös lapsen käsitys siitä, kenen hän katsoo kuuluvan perheeseensä, voi uusioperheen muodostumisen myötä muuttua (Castrén 2009a, 125–126).

Vanhempien ero vaikuttaa lapsen elämään monin tavoin, vaikka se tapahtuisi sopuisasti ja ilman riitelyä. Vaativalla erotilanteella on vielä enemmän vaikutuksia lapsen hyvinvointiin ja käsitettä onkin syytä avata tarkemmin. Vaativan erotilanteen määrittely ei ole yksiselitteistä. Michael Sainin ja kumppaneiden (2012) määritelmän mukaan vaativassa erotilanteessa vanhempien välit ovat hyvin riitaiset. Vanhempien keskinäisessä kommunikaatiossa on suuria haasteita tai he eivät kykene kommunikoimaan keskenään ollenkaan. Lisäksi tilanteeseen voi kuulua manipulointia tai epäilyksiä lähisuhdeväkivallasta. Kuvaavaa

vaativalle erotilanteelle on myös se, että kriisitilanne on jatkuva tai pitkittynyt ja siinä tarvitaan usein lastensuojelun puuttumista. (Mt., 1310–1312.)

Toisen vanhemman huomiointi tasavertaisena ja lapsille merkityksellisenä vanhempana saattaa olla haastavaa. Konfliktoituneessa erotilanteessa saattaa tapahtua myös entisen puolison vanhemmuuden aliarviointia tai sabotoimista sekä tästä negatiiviseen sävyyn puhumista lapsen kuullen (Johnston ym. 2009, 5). Osalla perheistä konfliktoitunut tilanne voi kärjistyä huoltoriidaksi ja pitkittyä kestäen aina lasten täysi-ikäistymiseen saakka (Rissanen ym. 2017, 38; Nurmela 2019, 155–157). Vanhemmilla saattaa usein olla virheellinen käsitys siitä, että he ovat onnistuneet pitämään lapset riitelyn ulkopuolella. Vanhempien riitely ja huoltoriidan keskelle joutuminen voivat kuitenkin useiden tutkimusten mukaan vaikuttaa haitallisesti lasten hyvinvointiin ja kehitykseen ja joissakin tilanteissa täyttää jopa kaltoinkohtelun määritelmän. (Esim. Auvinen 2006, 64, 256–257; Linnavuori 2007, 22–23.)

Huoltoriidan käsitettä käytetään yleensä tilanteesta, jossa vanhemmat eivät kykene sopimaan lapsia koskevista asioista keskenään, vaan niiden käsittely viedään tuomioistuimeen (Aaltonen 2015, 20; Kääriäinen 2019, 379). Huoltoriidalla voidaan tarkoittaa lasten huoltajuutta koskevien riitojen lisäksi myös lasten asumista tai tapaamisia koskevia erimielisyyksiä. Huoltoriidan oikeuskäsittelyssä on kyse lasten asioista päättämisestä, mutta sen syntymiseen vaikuttavat usein myös muut tekijät. Eroon liittyvät pettymys, katkeruus ja vihan tunteet voivat aiheuttaa sen, että vanhemmat eivät pysty asioista rakentavasti keskustelemaan ja sopimaan. (Auvinen 2006, 32–33, 61–62.) Huomionarvoista on, että muilla elämän osa-alueilla, kuten esimerkiksi töissä tai ystävyys-suhteissa, vanhemmat kykenevät yleensä toimimaan järkevällä tavalla (Johnston ym. 2009, 7).

Maija Auvinen (2006) on väitöstutkimuksessaan luokitellut huoltoriidat analysoimiensa sosiaalitoimen selvitysten perusteella kolmeen perustyyppiin: tasapeliiriitoihin, psykososiaalisiin riitoihin sekä patologisiin riitoihin. Tasapeliiriitoihin lukeutuvat tutkimuksen mukaan sellaiset tilanteet, joissa molempien vanhempien katsotaan olevan yhtä hyviä huoltajia, mutta riitaa syntyy esimerkiksi erilaisista kasvatustyyleistä tai kasvuympäristöstä. Vanhemmat ovat kykenemättömiä sopimaan lapsen asioista ja tarvitsevat riidan ratkaisemiseksi oikeuden päätöksen. Psykososiaalisiin riitoihin Auvinen laskee huoltoriitatilanteet, joissa toisen tai molempien vanhempien kyky toimia huoltajana on alentunut esimerkiksi päihde- tai mielenterveysongelmien vuoksi. Psykososiaalisiin huoltoriitoihin saattaa liittyä myös

perheväkivaltaa. Näkemyserot vanhempien välillä saattavat olla niin suuria ja vaikeasti sovittavia, että ne vaarantavat lapsen kasvun ja kehityksen. (Mt., 255–256.)

Vaikeimpana ja monimutkaisimpana huoltoriidan muotona Auvinen näkee patologiset huoltoriidat. Näistä käytetään tutkimuksessa myös käsitettä high conflict -riita, jota muussakin kirjallisuudessa toisinaan käytetään kuvaamaan vaativaa erotilannetta tai huoltoriitaa (esim. Saini ym. 2012). Patologisessa riidassa huoltoriitaa on usein käsitelty toistuvasti tuomioistuimissa. Vanhempien välinen riitely on kroonistunut, eikä kumpikaan osapuoli ole valmis joustamaan näkemyksissään. Riitely saattaa täyttää lasten laiminlyönnin tai kaltoinkohtelun tunnusmerkit, vaarantaen vakavasti lapsen terveyttä ja turvallisuutta. Sovinnollisen ratkaisun mahdollisuus on näissä huoltoriidoissa vähäinen. (Auvinen 2006, 256–257.)

Edellä kuvattu luokittelu auttaa jäsentämään vaativia erotilanteita ja haasteita, joita niihin lapsen näkökulmasta liittyy. Huoltoriitojen selvittelyssä tarvitaan usein monien eri ammattilaisten puuttumista, sillä oikeuden ratkaisu ei takaa riitelyn päättymistä. Toisinaan oikeuskäsittely saattaa johtaa riidan kärjistymiseen, vanhempien pyrkiessä ajamaan omaa etuaan sekä todistamaan omaa hyvyyttään ja vastapuolen heikkoutta vanhempana toimimisessa. Lapsen edun ajaminen saattaa tällöin jäädä sivuseikaksi. (Esim. Karttunen 2010, 59–60.) Nykypäivänä huoltoriidoille on myös ominaista, että yksi oikeuskäsittely ei takaa asian päätökseen saattamista. Tuomioistuimen ratkaisuun saatetaan hakea muutosta kerta toisensa jälkeen vedoten esimerkiksi olosuhteiden muuttumiseen. (Esim. Auvinen 2006, 3, 9.)

Toisinaan huoltoriidalla voidaan tarkoittaa myös muita kuin tuomioistuimissa käsiteltäviä konfliktoituneita ja riitaisia erotilanteita. Kroonistuneet ja pitkittyneet huoltoriidat kuormittavat sen kaikkia osapuolia, mutta erityisesti lapsia heikentäen heidän hyvinvointiaan. (Auvinen 2006, 32, 64; Saini ym. 2012; Aaltonen 2009.) Lapsi joutuu vanhempiensa välisen riitelyn keskelle tahtomattaan (Koulu 2019, 418). Lapsi voi myös kokea joutuvansa kannattelemaan vanhempiensa hyvinvointia (Johnston ym. 2009, 41).

Lapsen etua ja asemaa huoltoriitojen käsittelyssä on tutkinut muun muassa Kirsikka Linnanmäki (2019) väitöksessään, jonka mukaan huoltoriidat ovat viime vuosina monimutkaistuneet ja pitkittyneet. Saman näkemyksen jakaa Anna Kaisa-Aaltonen (2015, 30) teoksessaan huoltoriitojen sovittelusta tuomioistuimissa. Linnanmäen (mt., 129) mukaan päätöksiä tehtäessä on tärkeää huomioida yksilöllisesti ja kokonaisvaltaisesti lapsen hyvinvointiin vaikuttavat tekijät. Lisäksi tutkimuksessa korostetaan, että erotilanteessa on tärkeää olla mukana

taho, joka huolehtii lapsen edun ja oikeuksien toteutumisesta, sillä lapsi ei itsenäisesti siihen kykene (mt., 152–153).

Kristiina Väyrynen (2008) on tutkinut lasten kokemuksia huoltoriidan keskellä elämisestä. Huoltoriitaprosessi on raskas myös lapselle, sillä hän joutuu elämään vanhempien välissä ja saattaa kokea voimakasta lojaliteettiristiriitaa kummankin vanhemman yrittäessä voittaa häntä puolelleen. Tutkimuksessa on haastateltu huoltoriidan kokeneita nuoria, jotka vahvistivat tutkijan käsityksiä huoltoriidan keskellä elämisen vaikutuksista lapsen hyvinvointiin sekä siitä, että lapsen ääni helposti hukkuu vanhempien riitelyn taustalle.

Perheenjäsenten monikulttuurisuus voi tuoda omia erityispiirteitään huoltoriidalle. Erotilanteessa ristiriitoja saattavat aiheuttaa asiat, joista parisuhteen aikana on pystytty sopimaan yhteisymmärryksessä (Johnston ym. 2009, 23–24). Vanhempien erilaiset kulttuuritaustat saattavat vaikuttaa käsityksiin esimerkiksi uskonnosta tai lasten kasvatuksesta. Toiveet lapsen tutustuttamisesta toisen vanhemman kulttuuriin ja kotimaahan saattavat aiheuttaa myös pelkoa lapsen pysyvistä maasta viennistä. Nämä tekijät voivat erotilanteessa johtaa ristiriitoihin, joiden ratkaiseminen ei ilman ulkopuolista apua onnistu. (Valjakka 2002, 77; Valkama & Lasola 2008, 32.)

Lapsen hyvinvointia vaarantavat huomattavasti erotilanteet, joihin liittyy lähisuhdeväkivaltaa tai lapsen vieraannuttamista toisesta vanhemmastaan (Linnavuori 2007, 22–23; Nurmela & Kaittila 2019, 424). Vieraannuttamisessa on kyse toisen vanhemman tahallisista tai tahattomista pyrkimyksistä vaikeuttaa lapsen suhdetta ja yhteydenpitoa toiseen vanhempaan. Vieraannuttamiseen liittyy usein lapsen pitkäkestoista manipulointia vanhemman omien pyrkimysten edistämiseksi. Tilanteen haastavuutta lisää se, että lapsi ei useinkaan ymmärrä mistä on kyse ja on siksi manipuloitavissa. Vieraannuttaminen on lapselle traumatisoivaa ja psyykkistä kehitystä vaarantavaa. Vieraannuttamisesta ei ole kyse silloin, jos vanhempi pyrkii suojelemaan lasta esimerkiksi toisen vanhemman väkivaltaiselta käytökseltä. (Pojula 2016, 270–271; Häkkänen-Nyholm 2017, 89; Kinnunen ym. 2017, 197.)

Konfliktoituneimmissa tilanteissa lapsen turvallisuus voi vaarantua myös eron jälkeisen vainon vuoksi. Eron jälkeisellä vainolla tarkoitetaan lähisuhdeväkivallan muotoa, jossa tekijä pyrkii toiminnallaan kontrolloimaan uhrinsa elämää ja aiheuttamaan pelkoa ja ahdistusta. Eron jälkeinen vaino voi pahimmillaan johtaa jopa uhrin eli entisen puolison surmaamiseen. Entisen puolison lisäksi vaino voi kohdistua myös lapseen. Vainon jatkaminen voi

mahdollistua esimerkiksi lapsen tapaamisten tai toistuvien huoltoriitaoikeudenkäyntien kautta. (Nikupeteri 2016, 38–39; Nikupeteri & Laitinen 2017, 20–21.)

Vainon tulkitseminen huoltoriidaksi tai muuten eroon liittyväksi konfliktiksi voi estää viranomaisia tunnistamasta tilannetta vainoksi (Nikupeteri 2016, 37). Vieraannuttamisen ja eron jälkeisen vainon todentaminen ja erottaminen toisistaan ei ole vaativassa erotilanteessa helppoa, sillä väitteitä molemmista saatetaan käyttää välineenä esimerkiksi huoltoriidan voittamiseksi. Toisen vanhemman pyrkimykset suojella lasta väkivaltaiselta vanhemmalta saatetaan tulkita vieraannuttamiseksi. Vainosta syytetty vanhempi taas saattaa kokea pyrkivänsä ylläpitämään suhdetta lapsiinsa, joista toinen vanhempi pyrkii häntä vieraannuttamaan. (Häkkinen-Nyholm 2017.) Vieraannuttaminen on syytä erottaa myös vieraantumisen käsitteestä. Vieraantumisesta voi olla kyse silloin, jos lapsi pyrkii pitämään etäisyyttä vanhempaan, jonka väkivaltaista ja uhkaavaa käytöstä hän on aiemmin todistanut. (Johnston ym. 2009, 365–366.)

Teija Hautanen (2010) on tutkinut väkivallan ilmenemistä huoltoriidoissa. Tutkimuksessaan hän on huoltoriita-asioihin liittyvien asiakirjojen perusteella pyrkinyt selvittämään, millä tavoin lähisuhdeväkivalta huoltoriidoissa näyttäytyy, miten sitä käsitellään oikeuteen menneissä huoltoriidoissa ja miten se vaikuttaa oikeuden päätöksiin. Tutkimuksen mukaan on haastavaa arvioida, onko väkivaltaa tapahtunut todellisuudessa vai käytetäänkö tekaistuja väkivaltaväitteitä toista vanhempaa vastaan (myös Saini ym. 2019, 128). Todennettunakaan väkivalta ei aina vaikuta päätöksentekoon. Tutkimuksen perusteella herää ajatus siitä, että lapsen ei aina katsota olevan osallinen tilanteessa, mikäli väkivaltaa on tapahtunut ainoastaan vanhempien välillä. Kuitenkin jo se, että lapsi elää väkivallan ilmapiirissä ja joutuu mahdollisesti todistamaan vanhempien välistä väkivaltaa, voi aiheuttaa monenlaisia ongelmia ja heikentää lapsen hyvinvointia. (Myös Oranen & Laaksamo 2003, 240–241.)

Myös Tiina Hokkasen (2005, 75) tutkimuksessa eron jälkeisestä vanhemmuudesta painotetaan, että jo väkivallan todistajaksi altistuminen voi aiheuttaa lapsen traumatisoitumista. Tämä seikka on tärkeää ottaa huomioon päätöksenteossa tapaamisista sovittaessa. Lasten turvallisuuden on eron jälkeenkin oltava etusijalla tilanteissa, joissa on esiintynyt väkivaltaa vanhempien välillä tai lapsia kohtaan. Pyrkimys suhteiden säilyttämiseen molempien vanhempien kanssa saattaa kuitenkin toisinaan mennä lasten oikeuksien ja turvallisuuden edelle. (Hokkanen 2005, 74; Nikupeteri 2016, 134.) Esimerkiksi tuomioistuimessa päädytään vain harvoin ratkaisuun, jossa lapsi ei tapaa ollenkaan toista vanhempansa. Tällaisissa tilanteissa

on kyse vakavista lapsen turvallisuutta vaarantavista tekijöistä. (Esim. Valkama & Lasola 2008, 29.)

2.2 Lapsen etu, oikeudet ja osallisuus

Suomessa sekä lainsäädäntö että ihmisoikeussopimukset velvoittavat niin viranomaisia kuin muitakin aikuisia lasten hyvään kohteluun ja suojelemiseen. Lasten asemaan on viime vuosina kiinnitetty entistä enemmän huomiota ja lainsäädäntöä pyritty muokkaamaan paremmin lasten etuja ja oikeuksia painottaviksi. Enenevä huomion kiinnittäminen lapsen oikeuksiin ja tasavertaiseen kohteluun on saanut alkunsa 1970-luvulta ja merkittävä vaikutus on ollut myös 1983 voimaan tulleella lailla lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. (Auvinen 2006, 6.)

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (8.2.2019/190) velvoittaa huoltajia huolehtimaan lapsen oikeuksien sekä turvallisen kasvun, kehityksen ja hyvinvoinnin toteutumisesta. Lapsenhuoltolain 10§ velvoittaa myös, että lapsen etu on erotilanteessa huomioitava häntä koskevassa päätöksenteossa sekä vanhempien että ammattilaisten toimesta. Lapsen etu on käsitteenä hyvä erottaa lapsen oikeuksista, vaikka niitä saatetaan toisinaan käyttää myös rinnakkain. Ensimmäinen on selkeämmin juridinen käsite ja jälkimmäisestä on kyse puhuttaessa esimerkiksi lapsen oikeudesta vanhempiinsa. Lapsen edun määrittely saattaa olla haastavaa, sillä se mahdollistaa monimuotoisemman tulkinnan tekemisen ja on hyvin tilannesidonnaista. Toisinaan vanhempien etu voi mennä lapsen edun edelle, vaikka ratkaisua perustellaan nimenomaan lapsen edulla. (Nyqvist 2003, 194–195, 202; Pösö 2012, 76–77; Saastamoinen 2016, 8.)

Erotilanteessa korostuu myös lapsen oikeus säilyttää suhteet molempiin vanhempiinsa. Lapsenhuoltolain 2§ ja 5§ (8.2.2019/190) velvoittavat vanhempia yhteistoimintaan lapsen asioissa ja välttämään kaikkea sellaista toimintaa, joka voi olla haitaksi lapsen ja toisen vanhemman suhteelle. Lähivanhemman on osaltaan huolehdittava siitä, että lapsen oikeus yhteydenpitoon myös etävanhemman kanssa toteutuu (Valkama & Lasola 2008, 27). Vaativassa erotilanteessa tämä voi olla haastavaa, eikä lapsen oikeus tässä asiassa aina toteudu. Lapsen voi itsensä olla vaikeaa huolehtia oikeuksiensa toteutumisesta ja mitä pienemmästä lapsesta on kyse, sitä riippuvaisempi hän on vanhempien toiminnasta. (Esim. Auvinen 2006, 205.)

Lapsenhuoltolain 11§ (8.2.2019/190) mukaan lapsen mielipide ja toivomukset huolto- ja tapaamisasioissa on selvitettävä lapsen ikä ja kehitystaso huomioon ottaen. Lisäksi on huomioitava, että lapsen kuulemisesta ei saa aiheutua haittaa hänen ja vanhempien välisille suhteille. Lastensuojelulain 5§ (13.4.2007/417) mukaan lapselle on annettava tietoa häntä koskevista asioista ja hänen yksilölliset tarpeensa huomioon ottaen. Huomionarvoista on, että lapsenhuoltolain 4§:ään on vuonna 2019 voimaan tulleiden muutosten myötä kirjattu myös vanhemmille velvoite keskustella lapsen kanssa häntä koskevista asioista ja ottaa nämä mielipiteet ja toiveet huomioon. Mielipiteen selvittäminen ja huomioiminen on sitä tärkeämpää, mitä vanhemmasta lapsesta on kyse. (Linnavuori 2007, 43; Hautanen 2010, 22.)

Erotilanteessa esimerkiksi asumiseen liittyen on tärkeää huomioida lapsen omat näkemykset ja toiveet, vaikka lapsi ei voi yksin olla vastuussa päätöksenteosta. Lapsi ei voi itse saattaa asumistaan tai huoltajuuttaan koskevaa asiaa vireille tuomioistuimeen, vaan tämän voivat tehdä ainoastaan lapsen huoltajat tai sosiaaliviranomaiset. Lapsen kuuleminen tuomioistuimessa on mahdollista, mikäli se katsotaan asian ratkaisemisen kannalta välttämättömäksi ja lapsi siihen itse suostuu. (Esim. Pajulammi 2014, 387–388; Aaltonen 2015, 137–139.) Kuulemisesta ei kuitenkaan saa aiheutua haittaa lapselle ja myös lapsen ikä on otettava huomioon (Auvinen 2006, 50). Päätöksen tekeminen lapsen edun mukaisesti edellyttää, että lapsen mielipidettä on myös kuultu asiassa hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti (Saastamoinen 2016, 11).

12 vuoden ikä on lapsen osallisuuden kannalta merkittävä, sillä silloin kuuleminen sisältyy hänen juridisiin oikeuksiinsa (Hotari ym. 2013, 150). Huomionarvoista on myös, että lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanoa (16.8.1996/619) koskevan lain 2§ mukaan 12 vuotta täyttäneen lapsen huolto- tai asumissopimusta tai päätöstä ei lapsen tahdon vastaisesti voida panna täytäntöön. Joissakin tilanteissa myös tätä nuoremman lapsen tahtoon on kiinnitettävä huomioita, mikäli hänen katsotaan olevan riittävän kehittynyt sen ilmaisemiseen. Olennaista on, että lapsella katsotaan olevan riittävä ymmärrys tilanteesta ja sen vaikutuksista (Auvinen 2006, 223–225).

Lapsen osallisuuden huomiointiin on keskeisesti vaikuttanut Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksien sopimus (jatkossa LOS), joka hyväksyttiin vuonna 1989. Suomessa sopimus on ollut voimassa vuodesta 1991. Sopimus pohjautuu kolmeen keskeiseen periaatteeseen, jotka ovat lapsen suojeleminen, huolenpito ja osallistumisoikeus. Sopimus korostaa muun muassa lapsen edun huomioimisen ensisijaisuutta. Lapsen etu voidaan nähdä myös perus- ja

ihmisoikeuskysymyksenä, jolloin lapsi tulisi huomioida autonomisena yksilönä. (Myös Auvinen 2006, 199–201; Kouvonen 2011, 206, 213.)

Sopimuksen 12. ja 13. artiklat määrittelevät lapsen oikeuksia osallisuuteen, näkemyksensä ja mielipiteensä kertomiseen sekä kuulluksi tulemiseen kaikissa häntä koskevissa asioissa. Julkisen vallan edustajilla on velvollisuus edesauttaa näiden oikeuksien toteutumista. (LOS.) Osallistumisen ja kuulluksi tulemisen velvoite on kirjattu myös lastensuojelulakiin (13.4.2007/417). Perustuslakiin (11.6.1999/730) on kirjattu lapsen subjektiivinen oikeus vaikuttaa itseään koskeviin asioihin. Perustuslain 6§ määrittelee, että lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti ja heidän on voitava vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavalla tavalla. Tasa-arvoisen kohtelun velvoite koskee erityisesti viranomaisia (Lastensuojelun käsi- ja kirjuri 2020).

Lapsenhuoltolain (8.2.2019/190) 1§ velvoittaa suojelemaan lapsia kaikenlaiselta väkivallalta, huonolta kohtelulta ja hyväksikäytöltä. Ensisijaisesti velvoite koskee vanhempia, mutta mikäli vanhemmat eivät tähän kykene, on lapsen turvallinen kasvu ja kehitys turvattava tarvittaessa viranomaistoimin. Lapsen oikeus suojeluun nähdäänkin ensisijaisena aikuisten oikeuksiin nähden. Tämä on erityisen tärkeää silloin, jos lapsen ja vanhempien edut eivät kohtaa. Myös lapsen oikeudet osallisuuteen ja suojeluun voivat toisinaan olla ristiriidassa. Lapsen suojelemisen nähdäänkin usein olevan osallisuus-oikeutta tärkeämpi pyrkimys. Lapsen haavoittuvuuden korostaminen voi johtaa siihen, että lapsen ei uskota voivan osallistua esimerkiksi päätöksentekoon ja tämä rajaa osallisuuden mahdollisuuksia. Ristiriitaista on, että lapsen suojelu valvonnan ja kontrollin kautta voi samalla rajoittaa lapsen mahdollisuuksia osallisuuteen. (Auvinen 2006, 396–398; Pajulammi 2014, 62–63, 124.)

Tomi Kiilakosken ja Anu Gretchelin (2012, 5–7, 24–25) mukaan osallisuus on nähtävä laaja-alaisena käsitteenä. Osallisuuteen sisältyy monia eri osa-alueita mukana olemisesta voimaantumiseen. Tärkeässä roolissa lasten ja nuorten osallisuudesta puhuttaessa on se, miltä heistä tuntuu ja millaisina he näkevät osallisuuden mahdollisuudet. Osallisuuden nähdään olevan vahvasti kokemuksellista ja lapsen hyvinvointiin vaikuttavaa. Osallisuutta olisi siis pyrittävä edistämään, jotta lapsilla on mahdollisuus kokea itsensä arvokkaiksi yhteiskunnan jäseniksi. Julkisen vallan käyttäjillä on tärkeä rooli lasten osallisuuden turvaajina ja valvojina. Osallisuuden sosiaalisiin puoliin liittyvät vahvasti myös kohdatuksi tuleminen ja vaikutusmahdollisuuksista tiedottaminen.

Osallisuutta voidaan määritellä niin yksilön kuin yhteisöllisellä tasolla (esim. Thomas 2007, 199). Yksilölle osallisuus tarkoittaa usein mahdollisuuksia olla aktiivisesti mukana ja vaikuttaa itseä koskeviin asioihin. Yhteisöllisellä tasolla osallisuus voidaan nähdä esimerkiksi mahdollisuuksina vaikuttaa palvelurakenteiden muokkaamiseen tai kehittämiseen. Osallisuuden toteutuminen on lapsen näkökulmasta tärkeää niin arjessa kuin virallisemmässäkin lasta koskevassa päätöksenteossa. Osallisuuden mahdollistamisen tulisi sisältyä aikuisen ja lapsen väliseen toimintaan jatkuvasti. Lapsen on saatava tarvitsemaansa ohjausta ja neuvontaa, jotta osallisuuden toteutuminen mahdollistuu. Osallisuuden huomioimisessa ei kuitenkaan ole kyse siitä, että päätösten tekeminen olisi yksin lapsen vastuulla. Olennaista on, että lapsen mielipiteet kuullaan ja huomioidaan hänelle merkityksellisistä asioista päätettäessä. (Kiilakoski & Gretschel 2012, 13; Saastamoinen 2016, 8–10.) Osallisuuden huomioiminen on tärkeää myös lapsen kasvun ja identiteetin kehittymisen kannalta (Hotari ym. 2013, 149).

Lasten osallisuudesta puhuttaessa keskitytään helposti yksilötason osallisuuteen ja siihen, miten lapsi juuri kyseisessä tilanteessa voi kokea olevansa osallisena. Yhteiskunnallisen tason osallisuus saattaa jäädä vähemmälle, vaikka lapsen ääntä olisi hyvä kuulla myös laajemmin, kuin vain häntä itseään koskevissa asioissa. Lapsilla voi olla paljon näkemyksiä esimerkiksi palveluiden kehittämiseksi ja näitä on syytä huomioida ja kuulla, mikäli lapset halutaan nähdä tasa-arvoisina yhteiskunnan jäseninä aikuisten ohella. Lasten osallisuuden tukemisen voi nähdä olevan tärkeää ei pelkästään lasten itsensä takia, vaan myös laajemmin ajateltuna. Lasten on tärkeää saada ilmaista itseään ja tätä kautta olla mukana. Mahdollisuus kommunikoida toisten kanssa ja joukkoon kuulumisen tunne ovat tärkeitä. (Kiilakoski & Gretschel 2012, 24; Pajulammi 2014, 59–62).

Osallisuuden poliittista ulottuvuutta voidaan kuvata myös vallan jakamisen ja päätöksenteon vaikuttamisen kautta. Tämän voi katsoa olevan esimerkki yhteiskunnallisesta osallisuudesta, jota lapsille ja nuorille tulisi myös mahdollistaa. Lapsille on tärkeää antaa mahdollisuus vaikuttaa myös siihen, missä asioissa he haluavat olla osallisina. (Kiilakoski & Gretschel 2012; myös Hotari ym. 2013, 153.) Yhteiskunnallisen osallisuuden toteutumisen haasteena nähdään se, että usein vain tietyn tyyppiset lapset pääsevät tällä tavoin vaikuttamaan. Heikommassa asemassa olevat saattavat jäädä ulkopuolelle. (Thomas 2007, 203–204.) Lisäksi lasten osallisuus tapahtuu yhä usein aikuisten määrittelemän reunaehdoin, jolloin lapset eivät tosiasiallisesti pääse vaikuttamaan rakenteisiin ja osallisuuden paikkoihin (esim. Kiili 2011).

Aikuisten toiminnalla on suuri merkitys lapsen osallisuuden toteutumisessa ja perhe on ensisijainen osallisuuden mahdollistaja (Hart 1992, 37). Aikuisilta tämä vaatii konkreettisia tekoja osallisuuden mahdollisuuksien luomiseksi (Muukkonen 2013, 165). Mitä pienempi lapsi on, sitä enemmän hän on riippuvainen esimerkiksi vanhemmistaan ja heidän tavoistaan ottaa lasta mukaan toimintaan. Lapsen kasvaessa ja aikuistuessaa on tärkeää, että myös osallisuuden mahdollisuudet kasvavat. Mitä lähempänä täysi-ikäisyyttä lapsi on, sitä enemmän hänen pitäisi voida olla osallisena niin omilla asioissaan kuin ympäröivän yhteiskunnan asioissa. Lapsuutta ja osallisuutta ei siis pidä nähdä muuttumattomina syntymästä täysi-ikäisyyteen saakka, vaikka lapsi juridisesta näkökulmasta onkin lapsi 18 ikävuoteen saakka. (Oranen 2008, 10; Pajulammi 2014, 59–62, 72–73.)

Tutkimuskirjallisuudessa lasten osallisuuden määrittelyyn on käytetty erilaisia malleja. Roger Hartin (1992) osallisuuden portaat on laadittu Sherry Arnsteinin (1969) mallia mukailen. Hartin näkemys pohjautuu ajatukselle siitä, että lasten tulisi saada harjoitella vastuunottamista ja osallistumista jo lapsuudessaan, kuitenkin vanhempien läsnäolon ja opastuksen avulla. Hart näkee myös, että osallisuuden toteutuminen on riippuvaista olosuhteista ja kulttuurista sekä laajemmin yhteiskunnassa että perheen sisällä. Yhteiskunnallisella tasolla aikuisten osallisuuden mahdollisuudet määrittävät myös sitä, minkä verran lasten on mahdollista päästä osallisiksi. Mikäli aikuisilla on vain vähän mahdollisuuksia osallistua, ei lastenkaan osallisuus toteudu.

Hartin osallisuuden portaat lähtevät liikkeelle manipulaatiosta, jossa lasten osallistaminen tapahtuu vanhempien omien tavoitteiden saavuttamiseksi. Osallisuus ei tällöin ole todellista, koska lapsi ei ymmärrä tekojaan eikä niiden seurauksia. Myös kaksi seuraavaa tasoa kuvaavat ennemmin osattomuutta ja näennäisosallisuutta kuin todellista osallisuutta. Portaisissa edetään askel kerrallaan ylöspäin niin, että ylimmällä kahdeksannella tasolla lapset pääsevät vapaammin toteuttamaan omaa potentiaaliaan ja ovat myös vastuussa päätöksenteosta yhdessä aikuisten kanssa tai jopa ilman aikuisten apua. Hart näkee vanhemmat ja muut aikuiset merkityksellisinä osallisuuden mahdollistajina, jolloin tätä valtaa saatetaan käyttää myös vanhempien omien pyrkimysten saavuttamiseen. Lasten todellinen osallisuus on siis hyvin riippuvaista vanhempien toiminnasta. (Hart 1992.)

Harry Shierin (2001) malli osallisuuden viidestä tasosta pohjautuu Hartin osallisuuden portaisiin. Malleissa on paljon yhteneväisyyksiä, mutta Shier ei vie malliaan niin pitkälle, että osallisuuden toteutuminen olisi pelkästään lasten vastuulla. Lisäksi Shierin mallista

puuttuvat Hartin kolme alinta osallisuuden porrasta, jotka voidaan nähdä myös näennäisosallisuutena. Shierin osallisuuden tasot ovat: 1. lapsia kuunnellaan 2. lapsia tuetaan näkemystensä ilmaisussa 3. lasten näkemykset huomioidaan 4. lapset otetaan mukaan päätöksentekoprosesseihin ja 5. lasten kanssa jaetaan valtaa ja vastuuta.

Shier näkee, että yksilöiden ja organisaatioiden sitoutuminen lasten osallisuuden mahdollistamiseen saattaa erota toisistaan. Näkemysten yhdenmukaistamiseksi Shier nimeää kolme sitoutumisen vaihetta jokaiselle tasolle. Nämä vaiheet ovat; *valmiudet* (openings), *mahdollisuudet* (opportunities) ja *velvollisuudet* (obligations). Valmiudet pitävät sisällään sen, että tasolla yksi työntekijä on valmis kuuntelemaan lasten mielipiteitä ja tasolla viisi jakamaan valtaa ja vastuuta lapsille päätöksenteossa. Valmiuksissa on siis kyse yksittäisen työntekijän asennoitumisesta tehtävään. Mahdollisuudet tarkoittavat tasolla yksi sitä, että mielipiteen kuuntelemisen toteutuminen mahdollistetaan varautumalla riittävin resurssein tai kehittämällä käytäntöjä. Velvollisuudet pitävät sisällään käytäntöjen ja rakenteiden muokkaamisen sellaisiksi, että lasten mielipiteitä on mahdollista kuulla ja huomioida. Käytännön muotoutumisen taustalla voi olla esimerkiksi lainsäädäntö, jota organisaation jäsenet ovat velvollisia noudattamaan. (Shier 2001.)

Sekä Hartin että Shierin mallien lähtökohdat ovat osaltaan YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa. Shierin mukaan lapsen oikeuksien toteutumiseksi on päästävä vähintään tasolle kolme. Ylemmille tasoille pääseminen edellyttää myös sitä, että rakenteita muokataan lasten osallisuutta tukeviksi. Osallisuutta ei pidä nähdä vain näennäisenä velvoitteena, vaan siihen pitää aidosti pyrkiä panostamaan. (Hart 1992; Shier 2001.) Seuraavaksi avaan osallisuuden käsitettä tarkemmin siitä viitekehyksestä, miten se tämän tutkimuksen tutkimusasetelmassa näyttäytyy.

Lasten oikeutta osallisuuteen on korostettu viime vuosina myös ammattilaisten osalta näkyvämmiin. Lapset nähdään aiempaa tasa-arvoisempina yhteiskunnan jäseninä ja kyvykkäimpinä osallistumaan keskusteluun itseään koskevissa asioissa. (Mattila-Aalto ym. 2012, 227; Kääriäinen 2019, 380.) Lasten näkemyksiä huomioidaan myös yhteiskunnallisessa keskustelussa nykyään paremmin (Kiili 2011, 176). Vaativassa erotilanteessa työskennellessä on tärkeää pyrkiä turvaamaan lapsen edun toteutuminen. Osallisuuden näkökulmasta on pohdittava, millaiset mahdollisuudet lapsella on olla mukana työskentelyn arvioimisessa ja toteuttamisessa. (Hotari ym. 2013, 149.) Hyvä perusta osallisuuden toteuttamiselle luodaan pitämällä lapsen näkökulma työskentelyn keskiössä (Kiilakoski & Gretschel 2012, 13).

Lapsen osallistaminen työskentelyyn on tärkeää, jotta lapsi nähdään ja kuullaan tilanteessa riittävällä tavalla ja hänen etunsa ja oikeutensa huomioidaan (esim. Nurmela & Kaittila 2019, 425).

On tärkeää, että lapsi nähdään yksilönä ja hänen subjektiiviset mielipiteensä ja näkemyksensä otetaan huomioon. Tämä korostuu erityisesti silloin, jos lapsi kertoo jotakin sellaista, joka eroaa aikuisten näkemyksistä. Erotilanteessa lapsen näkemys voi erota huomattavasti vanhempien näkemyksistä. Osallisuuteen vaikuttaa myös se, millaiset lähtökohdat osallistumiselle ja vaikutusmahdollisuuksille luodaan. Työskentelyssä toimitaan helposti aikuisten näkökulmasta käsin, jolloin lapsen voi olla haastavaa tuoda omia näkemyksiään esiin. Lapsen osallisuuteen vaikuttaa aina myös aikuisten vallankäyttö, joka saattaa joko lisätä tai heikentää sen toteutumisen mahdollisuuksia. (Hotari ym. 2013, 149–156; Pajulampi 2014, 68–69; Linnanmäki 2019, 144–145.)

Auvinen (2006, 124) erottelee lapsikeskeisen ja lapsilähtöisen lähestymistavan, joista ensimmäisessä pyritään lapsen oman subjektiivisen näkemyksen selvittämiseen ja jälkimmäisessä on kyse aikuisten näkemyksestä lapsen edusta juuri kyseisessä tilanteessa. Lapsikeskeisessä mallissa lapsi on nimensä mukaisesti keskiössä ja osallisena itseään koskevissa asioissa, kun taas lapsilähtöisessä mallissa lapsen näkemystä havainnoidaan ennemminkin aikuisten kautta. Lapsi nähdään lapsikeskeisessä mallissa yksilönä ja vanhemmistaan erillisenä. Olennaista on juuri lapsen näkyväksi ja kuulluksi tuleminen. Lapsilähtöinen malli taas saattaa näennäisesti pitää lasta keskiössä keskusteluissa, mutta lapselta itseltään ei välttämättä kysytä mitään. Keskustelut käydään tällöin aikuisten kesken ja luotetaan siihen, että vanhemmat tietävät, mikä on lapsen edun mukaista ja hänelle parhaaksi. Erotilanteessa työskentely tapahtuu usein ainoastaan vanhempien kanssa, jolloin lapsikeskeisyys ei pääse toteutumaan.

Osallisuuden toteutumisen mahdollistaminen myös muuten kuin puheen tasolla vaatii, että työntekijöillä on varattuna riittävästi aikaa työskentelyn toteuttamiseen lapsikeskeisesti. Osallisuuden toteuttamisessa on huomioitava lapselle ikätasoisesti sopiva tapa osallistua, sillä keinot vauvan tai leikki-ikäisen osallisuuden mahdollistamiseksi ovat erilaisia kuin silloin, jos kyseessä on nuoren osallisuus. Myös erilaisten työskentelymallien tuntemus on eduksi. Pienten lasten kanssa haastavia asioita voi käydä läpi esimerkiksi leikin avulla. (Oranen & Laaksamo 2003, 241, 245–246; Hotari ym. 2013, 151; Muukkonen 2013, 165–166.)

Vaativan erotilanteen selvittelyssä puhutaan usein lapsen kuulemisesta, mutta pienten lasten kohdalla suoraa mielipiteen kysymistä informatiivisempaa voi olla esimerkiksi käyttäytymisen tai muun toiminnan havainnointi (Knezevic 2020, 23–24). Havainnot ovat kuitenkin aina tekijänsä tulkintoja tilanteesta, ja tämä on huomioitava niiden painoarvoa pohdittaessa (Auvinen 2006, 402). Lapsen osallisuuden toteutumisen esteenä voi toisinaan olla ammattilaisten käyttämä viranomaiskieli, joka voi olla lapselle vaikeasti ymmärrettävää. Lapsi ei välttämättä ymmärrä, mistä asioista on tarkoitus keskustella ja mitä työskentelyllä tavoitellaan. Ammattilaisen on tärkeää arvioida omaa toimintaansa ja käyttämäänsä kieltä myös lapsen lähtökohdista käsin, jotta lapsen on mahdollista päästä osalliseksi työskentelyssä ja tukitoimista on hänelle apua. (Pohjola 2010, 43–45.)

Keskusteltaessa lapsen kanssa esimerkiksi olosuhdeselvityksen yhteydessä on huomioitava, että lapsella on oikeus kertoa mielipiteensä, mutta häntä ei voi siihen velvoittaa. Mielipiteen selvittämisessä on tärkeää, että kysymykset eivät ole liian johdattelevia. Lapsella on oltava mahdollisuus kertoa mielipiteensä avoimesti ja luottamuksellisesti. (Taskinen 2004, 71–74.) Lapsen oikeus näkemyksensä kertomiseen ei kuitenkaan tarkoita sitä, että ratkaisut tehdään pelkästään lapsen toiveiden perusteella. Mikäli lapsen tahto on selkeästi hänen etunsa vastainen, on ensisijaisesti huolehdittava lapsen edun toteutumisesta. Lapselle on tärkeää selittää, miksi hänen toiveitaan ei ratkaisussa otettu huomioon. Lapsen mielipiteen kuulemisessa on huomioitava myös se, onko lapsi kyennyt vapaasti ilmaisemaan todellisen mielipiteensä, vai onko hän toiminut painostuksen ja manipuloinnin alaisena. (Shier 2001, 113; Auvinen 2006, 384, 391, 396–397.)

Elina Stenvall (2018) on väitöskirjassaan tutkinut lasten osallisuutta ja toimijuutta. Tutkimuksessa nähdään osallisuuden ja toimijuuden kytkeytyvän vahvasti toisiinsa, ensimmäisen ollessa enemmän kokemuksellista ja jälkimmäisen toiminnan mahdollisuuksia (mt., 17). Osallisuutta vahvistamalla voidaan pyrkiä lisäämään lasten mahdollisuuksia toimia ja olla mukana. Toisaalta käsitteet ovat hyvin moniulotteisia, sillä näennäisesti osallisuuden voidaan ajatella olevan sitä, että kuullaan lapsen mielipidettä. Tämä ei kuitenkaan täytä osallisuuden määritelmää, mikäli lapsen mielipiteellä ei ole vaikutusta käsiteltävään asiaan, eikä lapsella ole tosiasiallisesti valtaa olla vaikuttamassa itseään koskeviin asioihin. (Hart 1992, 8–9.) Zlatana Knezevic (2020, 24) näkee eroavaisuuksia siinä, kuullaanko lapsia vai kuunnellaanko heitä. Esimerkiksi erotilanteessa olisi tärkeää huomioida lapsen mielipidettä muullakin tavoin, kuin vain näennäisesti kuulemalla ilman todellista vaikutusta asioiden käsitteelyyn.

Hannariikka Linnavuori ja Elina Stenvall (2020) ovat analysoineet lasten kokemuksia osallisuudesta vuoroasumiseen liittyvässä päätöksenteossa. Artikkelin mukaan on nähtävissä, että lapselle on tärkeää saada olla mukana päätöksenteossa eron jälkeistä asumismuotoa mietittäessä. Mitä vanhempi lapsi on, sitä tärkeämpää on mielipiteen kuuleminen ja huomioiminen. Päätöksentekoa ei kuitenkaan voi säilyttää kokonaan lapsen vastuulle, vaan viime kädessä vastuu on vanhemmilla. Rachel Birnbaumin (2017, 152) mukaan lapsen on voitava osallistua itselleen turvallisella tavalla ja jättää osallistumatta, mikäli hän niin haluaa. Olosuhteiden on oltava osallistumiseen turvalliset.

Lapsen on tärkeää saada ilmaista ajatuksensa ja mielipiteensä niin, että ne todella tulevat kuulluksi ja huomioituksi. Väkivaltatilanteissa pelkkä kuulluksi tuleminen ei riitä, vaan tärkeää on, että pyritään myös toimimaan muutoksen aikaansaamiseksi. (Oranen & Laaksamo 2003, 239–240, 257–258.) Osallisuuden tunnetta saattaa vahvistaa jo se, että lapsi kokee vanhempien ratkaisevan asioita hänen parastaan ajatellen (Maes ym. 2012, 16–17). Myös se, että lapsella on mahdollisuus valita, osallistuuko hän vai ei, voidaan nähdä yhtenä osallisuuden muotona (Oranen 2008, 11).

Ammattilaisten rooli on erityisesti vaativassa erotilanteessa merkittävä. Palvelut painottuvat usein vanhempien tukemiseen, jolloin lapsi voi jäädä sivurooliin ja lapsen auttaminen tapahtuu välillisesti. Onkin tärkeää pohtia, nähdäänkö lapsi erotilanteessa subjektiivisena asiakkaana, jonka kanssa työskentelyyn on syytä panostaa vai ajatellaanko, että vanhempia auttamalla myös lapsen hyvinvointi kohenee automaattisesti. Lapsen kohtaaminen saattaa tällöin jäädä heikoksi. Auttamisen lähtökohdat eivät perustu lapsen tarpeisiin, mikäli pyritään ainoastaan vanhemmuuden vahvistamiseen. Vanhemmuuden vahvistamisella pystytään auttamaan myös lasta, mutta siitä huolimatta myös lapsen kohtaaminen ja hänen kanssaan työskentely on tärkeää. Lapsen kohtaaminen vanhemmistaan erillisenä yksilönä on myös osallisuuden näkökulmasta tärkeää. (Ojaniemi & Rantajarvi 2010, 230–236; myös Pohjola 2010, 36.)

2.3 Ammatillaiset lapsen etua turvaamassa

Lapsen hyvinvoinnin ja turvallisuuden vaarantuessa vanhempien riitelyn seurauksena, on asiaan puututtava julkisen vallan keinoin lainsäädännön määrittelemissä rajoissa. Puuttamista saattaa kuitenkin vaikeuttaa näkemys vanhempien päätösvallan ensisijaisuudesta ja yksityisenä pidettävän perhe-elämän piiriin kuuluvaan asiaan puuttumisesta. Ensisijainen

kasvatusvastuun ollessa vanhemmilla, on puuttumisen tavoitteena aina oltava parhaiden mahdollisten keinojen löytäminen vanhempien kasvatustehtävän tukemiseen. Toimenpiteiden on kaikissa tilanteissa oltava sellaisia, että ne turvaavat lapsen edun toteutumisen. (Litmala 2002, 40–41; Karttunen 2010, 58–62; Linnanmäki 2019, 84, 129–130.) Vanhemmille ei useinkaan ole selvää, että myös lapsi saattaa tarvita ammattilaisten apua eron käsittelyyn (Donahey 2018, 23).

Erotilanteessa vanhemmat saattavat tarvita apua asioiden selvittelyyn ja järjestelyyn (Niskala 2010, 288). Muun muassa sosiaalihuoltolakiin (30.12.2014/1301) on kirjattu kuntien velvoite palveluiden tarjoamisesta haastavassa elämäntilanteessa oleville asukkailleen, jollaiseksi erotilanteen voi laskea. Lakisääteisiä kuntien sosiaalitoimien tehtäviä ovat muun muassa perheasioiden sovittelu, huolto- ja tapaamissopimuksien vahvistaminen, olosuhteselvityksen laatiminen tuomioistuimelle pyydettyäessä, sekä lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosovittelu. (Taskinen 2004, 46.)

Eroauttamiseen liittyviä palveluita tarjoavat kuntien lisäksi myös monet muut tahot, kuten seurakunnat ja yksityiset toimijat (Nurmela & Kaittila 2019, 422). Erotilanteen vaativuus vaikuttaa siihen, millaisia toimia tarvitaan. Leena Autonen-Vaaraniemen (2019) artikkelissa ammattilaiset kuvaavat, että heidän tehtävänä on tukea vanhemmuuden jatkumista eron jälkeen. Erotilanteiden yksilöllisyyden takia on tärkeää työskennellä tapauskohtaisesti juuri kyseessä olevan perheen tilanne huomioiden. Myös Marjukka Litmalan (2002, 3) mukaan ammattilaisten tehtävänä on tukea lapsia ja vanhempia eroprosessin aikana sekä huolehtia lasten edun toteutumisesta. Ensisijaisesti ammattilaisten pyrkimyksenä on auttaa vanhempia sovinnollisen ratkaisun saavuttamisessa (Aaltonen 2015, 26–28).

Vanhemmat saattavat ainoastaan käydä laatimassa lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisia koskevat sopimukset kotikuntansa sosiaaliviranomaisen, useimmiten lastenvalvojan luona, mikäli ero tapahtuu sopuisasti ja asioista päästään yhteisymmärrykseen. Lastenvalvojan on vahvistettava sopimus, mikäli se on lapsen edun mukainen. (Litmala 2002, 33; Valjakka 2002, 64; Mattila-Aalto ym. 2012, 225.) Sosiaalitoimen tehtävänä on tarvittaessa tukea vanhempia sopimusten laatimiseen liittyvissä asioissa ja neuvoa lapsen edun huomioimisessa. Sopimuksia saattaa olla tarpeen päivittää olosuhteiden muuttuessa ja lapsen kasvaessa. (Taskinen 2004, 61, 64).

Mari Antikainen (2007) nimittää väitöksessään Sirpa Taskista (2001) mukailleen huolto- ja tapaamissopimusten tekemistä edeltävää työskentelyä sopimustyöskentelyksi. Tällä

tarkoitetaan sosiaalityöntekijän tai lastenvalvojan suorittamia toimenpiteitä, joiden avulla perehdytään perheen tilanteeseen ja pyritään laatimaan lapsen edun huomioivat sopimukset. Sopimustyöskentely ei siis käsitä tilanteita, joissa vaativan ja riitaisen erotilanteen vuoksi vanhempien ei ole mahdollista päästä yhteisymmärrykseen lasten asioista sopimusteitse. (Mt., 21–22.) Sopimustyöskentelyssä on usein kyse pääasiassa vanhempien kanssa työskentelystä.

Sirpa Taskisen (2004) kirjoittaman oppaan ”Lapsen etu erotilanteessa” ensimmäinen painos on ilmestynyt jo vuonna 2001. Opas on aikanaan kirjoitettu toimimaan apuna sosiaalitoimessa tai muualla erotilanteiden parissa työskenteleville ammattilaisille, joiden tehtävänä on huolehtia lapsen edun toteutumisesta ja aseman turvaamisesta. Oppaan ensimmäisen painoksen ilmestymisestä tulee tänä vuonna kuluneeksi 20 vuotta, mutta edelleen sitä käytetään lähdemateriaalina ja hyödynnetään kartoitettaessa lapsen edun toteutumiseen vaikuttavia tekijöitä. Oppaan laatimisen jälkeen on tullut muutoksia niin lainsäädäntöön kuin käytäntöihin eroperheiden kanssa toimiessa, mutta suuntaa antavina ohjeistuksina lapsen edun huomioimisessa oppaan voi ajatella olevan edelleen hyödyllinen.

Aiemmin mainittua perheasioiden sovittelua on mahdollista toteuttaa myös lapsikeskeisesti. Tällöin pyritään lapseen liittyvien asioiden keskiössä pitämiseen ja niiden käsittelemiseen hyvin laaja-alaisesti lähtien siitä, miten varmistetaan lapsen turvallisuudentunteen säilyttäminen erotilanteessa. Mallissa lapsen osallisuus toteutuu paremmin kuin perinteisessä perheasioiden sovittelussa, sillä lapselle on nimetty oma työntekijä, jonka kanssa käydään läpi eroon liittyviä asioita ja tuntemuksia. Lapsen on mahdollista myös esittää toiveita tärkeiksi kokemistaan asioista ja työntekijä välittää nämä toiveet eteenpäin vanhemmille. (Taskinen 2004, 57–60.)

Aina vanhemmat eivät saa selvitettyä eroon liittyviä asioita sopuisasti esimerkiksi sopimusneuvottelun tai perheasioiden sovittelun avulla. Vaativissa erotilanteissa ammattilaisilla onkin tärkeä rooli lasten hyvinvoinnin ja edun turvaajina. Konfliktoituneessa tilanteessa tarvitaan usein monien eri tahojen puuttumista. Kärjistyntä tilannetta saatetaan pyrkiä ratkaisemaan tuomioistuimessa ja lisäksi se kuormittaa myös muita viranomaistahoja, kuten lastensuojelua (Aaltonen 2015, 28–32). Myös huoltoriidan ratkaisemiseen tarvitaan usein tietoa muilta viranomaisilta, kuten esimerkiksi sosiaalitoimelta olosuhdeselvityksen muodossa, vaikka itse ratkaisu tehdäänkin tuomioistuimessa (Aaltonen 2009, 16–17).

Sovinnollinen ja lasten edun ja oikeudet huomioiva ratkaisu on ensisijainen myös tuomioistuinkäsittelyssä, joskaan sovinnollisuus ei aina tarkoita sitä, että lasten etu toteutuisi. Varsinaisen oikeudenkäynnin sijaan tuomioistuimessa pyritään ensisijaisesti usein hyödyntämään sovittelua. Sovittelun tarkoituksena on tuomarin avustuksella neuvottelemalla löytää sellainen lapsen edun mukainen ratkaisu, jonka molemmat vanhemmat voivat hyväksyä. Tuomioistuin voi antaa asiassa päätöksen myös sovinnolliseen ratkaisuun päädyttyä. Ensimmäistä kertaa tuomioistuimen käsittelyssä olevissa tapauksissa on paremmat edellytykset sovinnolle kuin uusintakäsittelyjen yhteydessä. Kaiken kaikkiaan noin puolet käräjäoikeuksissa käsiteltävistä huoltoriidoista saadaan ratkaistua sovinnollisesti. Kaikissa tilanteissa sovinnollisen ratkaisun saavuttaminen ei kuitenkaan ole mahdollista ja tällöin asian käsittelyä jatketaan oikeudenkäynnissä. Esimerkiksi perheissä, joissa on esiintynyt lähisuhdeväkivaltaa, ei sovinnolliseen ratkaisuun pyrkiminen ole tarkoituksenmukaista. (Valkama & Lasola 2008, 18–19, 25, 93; Linnanmäki 2019, 126–128, 282.)

Tuomioistuin on velvollinen valvomaan lapsen edun toteutumista kaikissa tilanteissa riippumatta siitä, onko ratkaisu sovinnollinen vai ei. Erityistä suojelua tarvitsevana lapsen ei katsota kykenevän itse riittävällä tavalla valvomaan oman etunsa toteutumista. (Auvinen 2006, 39–40.) Erimielisyyksien keskellä vanhemmat eivät aina ymmärrä toimintansa seurauksia lapsen näkökulmasta. Ammattilaisten on tärkeää saada vanhemmat ymmärtämään, miten heidän riitelynsä vaikuttaa lapsen hyvinvointiin. (Saini ym. 2012, 3011–3012; Kääriäinen 2008, 79.)

Konfliktoituneessa tilanteessa lapsen tapaamiset voidaan järjestää tuetusti tai valvotusti ja myös valvottujen vaihtojen käyttäminen on mahdollista. Ammattilaisten mukanaolo tilanteessa mahdollistaa lapsen edun toteutumisen varmistamisen riitaisassa tilanteessa tai lapsen turvallisuuden ollessa uhattuna esimerkiksi tapaajavanhemman päihde- tai mielenterveysongelman tai väkivaltaisuuden vuoksi. Tapaamisten määrääminen valvotuiksi voi tapahtua myös oikeudenkäynnin yhteydessä, jotta saadaan tietoa lapsen ja tapaajavanhemman suhteesta. Näillä tiedoilla voi olla merkitystä oikeudessa lapsen asumisesta tai tapaamisjärjestelyistä päätettäessä. Valvottujen tai tuettujen tapaamisten avulla on mahdollista myös tukea lapsen ja tapaajavanhemman suhdetta, joka muuten saattaisi katketa. Valvottuja ja tuettuja tapaamisia sekä valvottuja vaihtoja järjestävät muun muassa Ensi- ja turvakotien liiton jäsenyhdistykset. (Taskinen 2004, 39; Kalavainen 2006, 84–92; Aaltonen 2009, 117–119; Forsberg & Pösö 2009, 146.)

Valvottuja tai tuettuja tapaamisia perustellaan usein lapsen oikeudella suhteen ylläpitämiseen muualla asuvaan vanhempaansa. Hannele Forsbergin ja Tarja Pösön (2009) mukaan valvottujen tapaamisten järjestämisen pohjalla on kuitenkin usein vanhemman halu tavata lastaan, vaikka olosuhteet eivät olisikaan siihen otolliset. Vanhemman oikeudet ja perhesidoksen ylläpitäminen ajavat siis osittain lapsen oikeuksien edelle, sillä lasta saatetaan velvoittaa tapaamaan vanhempaansa vastentahtoisesti esimerkiksi oikeuden päätöksellä. Lapsi ei näin ollen ole vapaa päättämään, haluaako hän ylläpitää tätä suhdetta ja millä tavoin. Tapaamisia saatetaan perustella myös elämäntilanteiden muutoksella sekä sillä, että aikuistuksessaan lapsi saattaa eri tavalla arvostaa sitä, että suhde vanhempaan on säilynyt. (Mt., 148–160.)

Eropalveluita on kritisoitu muun muassa siitä, että tukitoimia ei ole saatavilla kootusti yhdestä paikasta, palvelut ovat vaikeasti saavutettavia sekä siitä, että ihmiset ovat palvelujen suhteen eriarvoisessa asemassa asuinpaikasta riippuen (Nurmela & Kaittila 2019 422–423; Autonen-Vaaraniemi 2019, 362). Sainin ja kumppaneiden (2012, 1312–1314) tutkimuksessa sosiaalityöntekijät mainitsevat vaativissa erotilanteissa työskentelyn haasteiksi muun muassa sen, ettei työnjako ole selkeä ja yhteistyö eri sektoreiden välillä toimii ajoittain huonosti. Tutkimuksessa mainitaan myös palvelujen jäsentymättömyys ja vaativiin erotilanteisiin liittyvä ammattilaisten lisäkoulutuksen tarve. Palvelujärjestelmän pirstaleisuus voi vaikeuttaa ja hidastuttaa oikea-aikaisen ja oikeanlaisen avun saamista. Ongelmat pääsevät kärjistymään, mikäli apua ei ole saatavilla tarpeeksi ajoissa ja matalalla kynnyksellä. (Saastamoinen 2016, 61.)

Tilanteeseen puuttumista voi vaikeuttaa, ettei ammattilaisilla aina ole käytettävissään selkeitä toimintamalleja tai osaamista huoltoriidan keskellä elävien perheiden kanssa työskentelyyn. Haasteita aiheuttaa toisinaan myös se, että vanhemmat esittävät syytöksiä väkivaltaa ja tekevät lastensuojeluilmoituksia toisistaan. Syytösten todenperäisyyden selvittäminen on vaikeaa, sillä osa syytöksistä osoittautuu perättömäksi oman edun tavoitteluksi huoltoriidassa. Myös ymmärrys vaativan erotilanteen vaikutuksista lapsen henkiseen hyvinvointiin voi olla vähäistä. Ammattilaiset saattavat kokea, että tätä on myös vaikea todentaa vanhempien syytellessä tilanteessa toisiaan. (Saini ym. 2019, 128–129.)

Vaativien ero- ja huoltoriitojen parissa työskentelyssä tarvitaan monipuolista ammatillista osaamista ja asiantuntijuutta (Forsberg & Ritala-Koskinen 2021, 36). Esimerkiksi traumatiivisuus, väkivaltaan ja vieraannuttamiseen liittyvien ilmiöiden tuntemus,

psykososiaalinen ja juridinen osaaminen ovat tarpeen, jotta asiakkaita kyetään auttamaan tilanteessa. Yhden työntekijän ei välttämättä ole mahdollista hallita kaikkia osa-alueita, jolloin monialaisen yhteistyön merkitys korostuu. (esim. Nurmela & Kaittila 2019, 426–427; Autonen-Vaaraniemi 2019, 374.) Työskentelyssä onkin tärkeää, että yhteistyötä tehdään moniammatillisesti eri tahojen kanssa ja yhteistyö eri toimijoiden välillä on saumatonta. Monialainen asiantuntijuus ja tiedonkulku eri toimijoiden välillä auttavat palveluiden järjestämisessä lapsen ja koko perheen tarpeita vastaaviksi. Mikäli työskentely jää irralliseksi muusta, ei sillä ole juurikaan vaikutusta koko perheen tilanteeseen. (Saastamoinen 2016, 61–62; Halila ym. 2019, 11.)

Ammattikuntien erilaiset lähestymistavat saattavat toisinaan myös aiheuttaa ristiriitoja ja väärinymmärryksiä sekä vaikeuttaa päätöksentekoa (Aaltonen 2009, 16–17). Monialaista yhteistyötä vaikeuttaa se, että eri organisaatioiden ja ammattikuntien edustajat näkevät asiakkaan tilanteen omasta viitekehiksestään ja pitävät tätä ensisijaisena tulkintana. Tilanne voi näyttäytyä hyvin erilaisena riippuen siitä, kenen ammattilaisen näkökulmasta sitä katsoo. Tämä vaikuttaa myös palveluihin, joita perheen katsotaan tarvitsevan ja joita heille tarjotaan. Eri ammattilaisten tietoja yhdistämällä kokonaiskuvan hahmottaminen onnistuu paremmin ja myös tukitoimet vastaavat paremmin perheiden tarpeisiin. (Pohjola 2010, 41–42.)

Eropalveluita onkin viime vuosina pyritty kehittämään paremmin perheiden vaihteleviin tilanteisiin vastaaviksi ja helpommin saavutettaviksi. Tärkeänä nähdään myös palvelujen kehittäminen ennaltaehkäisevämpään suuntaan, sillä varhaisemmalla avunsaannilla voidaan ehkäistä konfliktien kärjistymistä ja pitkittymistä. Näitä tavoitteita oli kirjattu muun muassa LAPE-muutosohjelmaan. (Mattila-Aalto ym. 2012, 236–237; Nurmela 2019, 160; Nurmela & Kaittila 2019, 425; Autonen-Vaaraniemi 2019, 362.) Konfliktitilanteesta erotilanteesta ja sen vaikutuksista lapseen on oltava riittävästi tietoa, jotta työskentely voi tapahtua lapsen edun mukaisesti. Lapsen roolia on tuotava aktiivisesti esiin. (Oranen & Laaksamo 2003, 257; Saini ym. 2012, 1310.)

Vaativan tason palveluiden osaamis- ja tukikeskusten (OT-keskus) kehittämisellä pyritään vastaamaan ammatillisen osaamisen ja asiantuntijuuden tarpeisiin. Keskuksiin keskitetään vaativinta erityisosaamista ja -asiantuntijuutta edellyttävät sosiaali- ja terveysalan palvelut, myös vaativiin ero- ja huoltoriitoihin liittyen. OT-keskusten kehittämisessä huomioidaan myös lasten osallisuuden tukeminen. Pyrkimyksenä on, että palveluiden ja asiantuntijuuden keskittäminen tehostaa varhaisemmassa vaiheessa tapahtuvaa avunsaantia ja lapset tulevat

paremmin kohdatuiksi ja autetuiksi. (Nurmela & Kaittila 2019, 425–426; Halila ym. 2019; myös Forsberg & Ritala-Koskinen 2021, 36.)

3 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

3.1 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymys

Tutkimukseni tarkoituksena on tarkastella, millä tavoin lasten osallisuus näyttäytyy vaativissa erotilanteissa eroauttamistyön ammattilaisten näkökulmasta. Lasten osallisuuden toteutumisen mahdollisuuksiin vaativissa erotilanteissa vaikuttavat niin vanhemmat ja heidän toimintansa, kuin ammattilaiset ja jopa yhteiskunnallinen taso ja palveluverkoston rakenteet. Lasten osallisuutta onkin syytä tarkastella suhteessa aikuisiin, koska osallisuuden toteutuminen ei voi erotilanteessa olla ainoastaan lapsen itsensä vastuulla.

Tutkimuskysymykseni on: Miten lasten osallisuus näkyy vaativia erotilanteita käsittelevässä ammattilaistalpuheessa? Tarkentavat kysymykset ovat, millaisina lasten osallisuuden toteutumisen mahdollisuudet suhteessa vanhempiin, ammattilaisiin ja palveluihin näyttäytyvät, sekä millaisia merkityksiä lasten osallisuus saa vaativissa ero- ja huoltoriidoissa. Pysin selvittämään, mitkä tekijät ammattilaisten tulkinnan mukaan edistävät tai vastaavasti heikentävät lasten osallisuutta vaativissa erotilanteissa.

Olen rajannut tutkimuksen koskemaan lasten osallisuutta, koska lapset saattavat helposti jäädä sivurooliin vaativassa erotilanteessa, pääpainon ollessa vanhempien riitaisien välien selvittelyssä (esim. Väyrynen 2008). Lasten näkökulman ja osallisuuden näkyväksi tuominen on eropalvelujen kehittämisen kannalta tärkeää, sillä se voi lisätä vanhempien yhteistyötä ja lasten edun huomioimista tilanteessa (Nurmela & Kaittila 2019, 425). Pelkkä lasten edun huomioiminen ei kuitenkaan vielä takaa, että lapset pääsevät konkreettisesti osallisiksi työskentelyyn ja heidän osallisuuttaan pyritään vahvistamaan. Lasten osallisuuden tutkiminen onkin tärkeää sekä aiheen esiin nostamiseksi että käytäntöjen kehittämiseksi lasten osallisuutta konkreettisesti tukeviksi, jotta kehittämistyö ei jää ainoastaan puheen tasolle (Kiili 2006, 23; Kannasoja & Svenlin 2011, 280). Tästä syystä käsittelen vaativia erotilanteita lasten osallisuuden näkökulmasta.

3.2 Aineistona fokusryhmähaastattelu

Tutkimusaineistonani on Ensi- ja turvakotien liiton Turvassa-hankkeessa kerätyt hanketyöntekijöiden fokusryhmähaastattelut. Aineisto kerättiin syksyllä 2020. Turvassa-hankkeeseen

pohjautuvaa työskentelyä toteutetaan kahdessa Ensi- ja turvakotien liiton jäsenyhdistyksessä. Fokusryhmähaastatteluja on tehty yhteensä kolme ja ne ovat olleet avoimia haastatteluja vaativien erotilanteiden tematiikkaan pohjautuen (Nikupeteri 2020). Haastatteluista kaksi ensimmäistä on toteutettu peräkkäisinä päivinä ja kolmas kolmen päivän päästä ensimmäisestä.

Ensimmäiseen haastatteluun osallistui yhteensä seitsemän haastateltavaa, eli koko hankkeessa työskentelevä tiimi. Toinen ja kolmas haastattelukerta on toteutettu kummallekin hankkeessa mukana olevalle tiimille erikseen. Toisessa haastattelussa mukana on ollut yhteensä neljä haastateltavaa, sisältäen hankkeen työntekijät kyseisessä tiimissä, projektipäällikön ja asiantuntijan. Kolmannessa haastattelussa mukana olivat toisen hanketiimin työntekijät sekä projektipäällikkö, yhteensä neljä henkilöä. Haastateltavat ovat vaativan eroauttamistyön ammattilaisia ja he työskentelevät sekä vanhempien että lasten kanssa. Ensimmäisessä haastattelussa käytiin läpi vaativaan erotilanteeseen liittyvää tematiikkaa yleisesti ja toisessa ja kolmannessa haastattelussa tarkennettiin ensimmäisen haastattelun aikana esiin nousseita ammattilaisten työskentelyn kannalta merkityksellisiä aiheita. Haastattelurunko on tutkielman lopussa liitteenä (Liite 1).

Haastatteluja on ollut toteuttamassa kaksi tutkijaa, jotka molemmat osallistuivat kaikkiin kolmeen haastatteluun. Haastattelujen toteuttaminen tapahtui etäyhteyksillä Teams-sovelluksella vallitsevan koronaepidemian ja sen aiheuttamien rajoitusten vuoksi. Etäyhteyksistä aiheutuvat tekniset haasteet, kuten yhteyden pätkiminen tai katkeaminen sekä keskustelun sujuvuuteen ja vuorovaikutukseen vaikuttavat tekijät olen pyrkinyt huomioimaan analyysivaiheessa.

Hyödynnän tulosten avaamisessa aineisto-otteita, joissa otteen lopussa suluissa oleva H viittaa haastatteluun ja sen numeroon (esim. H1). En ole erikseen yksilöinyt, kenen haastateltavan puheenvuorosta milloinkin on kyse. Saamassani litteraatiossa puheenvuorojen perässä haastateltavista käytetyt merkinnät tarkoittivat eri haastatteluissa eri henkilöitä, joten yksittäiset haastateltavat eivät ole selkeästi identifioitavissa. Aineisto-otteissa merkintä [...] tarkoittaa, että olen poistanut siitä sisällön selkeyttämiseksi sanan tai lauseen. Litteroitua haastatteluaineistoa on yhteensä 43 sivua. Haastattelujen tarkemmat tiedot ovat koottuna taulukkoon yksi.

Taulukko 1. Aineiston kuvaus

Haastattelu	Osallistujat	Haastattelun kesto	Litteroitu aineisto (fontti Verdana, fonttikoko 8, riviväli 1,0)
Haastattelu 1 (H1)	7 haastateltavaa	116 min.	17 sivua
Haastattelu 2 (H2)	4 haastateltavaa	93 min.	14 sivua
Haastattelu 3 (H3)	4 haastateltavaa	86 min.	12 sivua

Avoimissa haastatteluissa on kyse vuorovaikutustilanteista, joissa keskustelu etenee vapaasti etukäteen määriteltyjen aihealueiden tai teemojen ympärillä (esim. Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006). Kyseessä olevissa haastatteluissa ei ole pyritty järjestelmällisesti eteneeseen haastattelurungon kysymysten mukaisesti. Keskustelu on edennyt haastateltavien tärkeiksi kokemien aiheiden mukaan, vaikka haastattelurunko onkin ollut etukäteen laadittuna. Aineiston muotoutumiseen on siis vaikuttanut se, millaisena haastateltavat näkevät vaativan erotilanteen ja siihen liittyvät tekijät, sekä mitä seikkoja he pitävät tematiikkaan liittyen erityisen tärkeinä nostaa esiin.

Aineistona käyttämissäni haastatteluissa on piirteitä myös teemahaastattelusta, sillä ne kytkeytyvät tiettyyn tematiikkaan, josta haastateltavilla on etukäteen kokemusta ja tietoa. Avoin haastattelun tavoin myös teemahaastattelu antaa haastateltaville tilaa tulkintojen tekemiselle ja merkitysten luomiselle. Se myös tuo haastateltavien äänen paremmin kuuluviin kuin strukturoidut haastattelumuodot. Tyypillistä teemahaastattelulle on se, että siinä korostuvat haastateltavien aiheesta tekemät tulkinnat ja niiden syntyminen vuorovaikutuksessa. Näin ollen myös kieli on keskeisessä roolissa haastatteluissa. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 47–48; Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.) Teemahaastattelu on kuitenkin strukturoidumpi kuin avoin haastattelu ja siinä saattavat avointa haastattelua vahvemmin näkyä haastattelijan painotukset tärkeistä teemoista. Tällöin haastateltavien vaikutusmahdollisuudet itselle tärkeiden teemojen käsittelyyn saattavat olla vähäisemmät. (Hyvärinen 2017, 22.)

Avoin haastattelu eroaa teemahaastattelusta myös siinä, että tutkimuksen viitekehys ei ole niin olennaisessa roolissa. Avoimessa haastattelussa on enemmän mahdollisuuksia vapaalle keskustelulle, vaikka tutkimustehtävä onkin syytä pitää mielessä. Tarvittaessa on mahdollista ohjata haastateltavia aiheessa pysymiseen tarkentavien kysymysten avulla. Avoin haastattelun etuna voi pitää myös sitä, että haastattelijoilla ei ole vahvoja ennako-oletuksia siitä, miten haastateltavat tutkittavan ilmiön ymmärtävät. Tämä antaa tilaa merkitysten ja

yhteisten näkemysten luomiselle. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006; Tuomi & Sarajärvi 2018, 87–89.)

Lähestymistapa soveltuu sosiaalisen konstruktionismin viitekehykseen, sillä haastattelu-
muoto itsessään mahdollistaa tulkintojen tekemisen ja ilmiön merkityksellistämisen vuoro-
vaikutuksessa toisten kanssa. Keskustelu on tilannesidonnaista ja sosiaalisesta ympäristöstä
riippuvaista. Haastattelussa tapahtuva merkitysten luominen on sidoksissa niin haastatteli-
jaan kuin haastateltaviinkin. Haastattelijalla vaikuttaa omalla toiminnallaan myös siihen, millä
tavoin haastateltava vastauksensa esittää. Sosiaalista todellisuutta rakennetaan ja muokataan
haastattelussa kielen avulla. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 87–89; myös Hirsjärvi & Hurme
2000, 48–51.)

Fokusryhmähaastattelun käyttäminen tutkimuksessa voi tehostaa tiedonkeruuta, sillä se
mahdollistaa tiedon keräämisen useammalta henkilöltä samanaikaisesti (Hirsjärvi & Hurme
2000, 63). Keskustelun kautta voi nousta esiin sellaisia näkökulmia aiheesta, joita yksilö-
haastatteluissa ei välttämättä tulisi esille. Lisäksi ryhmässä keskusteleminen mahdollistaa
yhteisen tiedon rakentamisen ja tuottamisen vuorovaikutuksessa toisten kanssa, joka on ar-
vokasta palveluiden kehittämisen kannalta. Haastateltavilla voi ajatella olevan jaettu ym-
märitys käsiteltävästä aihepiiristä, koska he ovat saman alan ammattilaisia. Lisäksi voi aja-
tella, että aiheeseen liittyvän käsitteistön ymmärtäminen ei tuota haastateltaville vaikeuksia.
(Hirsjärvi ym. 2002, 197–198; Eskola & Suoranta 2005, 94–95; Valtonen 2005, 228–229.)
Ryhmähaastattelussa haastattelijan rooli on erilainen kuin yksilöhaastattelussa. Nimenomai-
sesti haastattelijana eli yksilöille suunnattujen kysymysten esittäjänä toimimisen sijaan haas-
tattelijalla huolehtii ennemminkin keskustelun ylläpitämisestä. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 61.)

Aineisto sopii tutkimuksessani käytettäväksi hyvin siksi, että Ensi- ja turvakotien henkilöstö
ja erityisesti Turvassa -hankkeen työntekijät kohtaavat työssään juuri konfliktitilanteissa ero-
tilanteissa eläviä lapsia ja heidän vanhempiaan ja heillä on vahvaa ammatillista osaamista
ja asiantuntijuutta tällaisissa tilanteissa työskentelystä ja toimintamalleista (Alastalo ym.
2017, 216). Aineistosta nousee esiin tärkeitä seikkoja lasten osallisuudesta vaatimaan eroti-
lanteeseen liittyen.

3.3 Analyysimenetelmänä sisällönanalyysi

Tutkimukseni on laadullinen. Haastatteluaineistossa on kyse avoimista fokusryhmähaastatteluista, joten se on ohjannut myös analysointimenetelmän valintaa. En ole ollut läsnä haastatteluja tehdessä ja aineiston olen saanut käsiini valmiiksi tekstimuotoon litteroituna. Tarkentavien kysymysten laatiminen tutkimuskysymykseni suuntaamana ei ole siis ollut mahdollista, vaan olen kirjoitetun tekstin varassa. Myös nämä seikat ovat vaikuttaneet analyysitavan valintaan sekä siihen, millaista tietoa aineistosta on mahdollista löytää. Tutkimuskysymykseni tarkentui lopulliseen muotoonsa vasta siinä vaiheessa, kun olin tutustunut aineistoon.

Analyysimenetelmänä käytän sisällönanalyysia. Lähestymistapa analyysissa on teoriasidonnainen eli abduktiivinen, sillä teoriatausta on vahvasti läsnä aineiston tulkinnassa ja siinä edetään yksityisestä yleiseen. Abduktiivisesta sisällönanalyysista voidaan käyttää myös nimitystä teoriaohjaava analyysi. Analyysi ei siis pohjautu pelkästään jo olemassa olevaan teoriaan, vaan pyrkimyksenä on löytää uusia merkityksiä ja tulkintoja tutkittavalle aiheelle. Jo olemassa oleva tieto vaikuttaa myös analyysin toteuttamiseen. Analysointi tapahtuu osittain aineistolähtöisesti, mutta liitän mukaan myös viitteitä teoreettisesta viitekehystä. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006; Tuomi & Sarajärvi 2018, 109–110; Nieminen ym. 2020, 243.)

Tutkimusaineiston analysoinnin aloitin lukemalla aineiston huolellisesti läpi ja kartoittamalla lasten osallisuuteen ja vaatimaan erotilanteeseen liittyviä puheenvuoroja. Alustavassa aineistoon tutustumisessa olen pyrkinyt objektiivisuuteen ja omien ennakko-oletusten sulkemiseen luennan ulkopuolelle. Tällä tavoin aineiston avaamat mahdollisuudet erilaisille tulkinnoille voivat näyttäytyä paremmin. Ensimmäisen vaiheen jälkeen pyrin paikantamaan aineistosta omaan tutkimustehtävääni liittyvät asiat. Alustavan jäsentelyn tarkoituksena oli löytää litteroidusta aineistosta tutkimukseni kannalta olennaiset asiat ja karsia muu aines ulkopuolelle. Tämä oli tärkeä vaihe siitä syystä, että en ole itse ollut toteuttamassa haastatteluja ja näin ollen aineistossa on myös tutkimustehtäväni aihepiirin ulkopuolelle liittyvää keskustelua. Seuraavaksi siirryin luokittelemaan ja jäsentelemään aineistoa teemoittain tutkimukseni kannalta keskeisten käsitteiden ja teemojen mukaan. (Esim. Rantala 2015, 116; Kiviniemi 2015, 83; Eskola & Vastamäki 2015, 43.)

Merkitsin eri teemoihin liittyvät puheenvuorot värikoodein, jotta ne olisivat seuraavassa vaiheessa helpommin poimittavissa teemojen alle tarkempaa luokittelua varten. Osa

puheenvuoroista sopi osittain useampaan teemaan ja tulkintavaiheessa pyrin vielä tarkentamaan tätä jäsenystä. Teemoittelu sopii tutkimuksessani käytettäväksi siitä syystä, että olen ensisijaisesti kiinnostunut puheenvuorojen sisällöistä sekä siitä, millä tavoin haastateltavat käsitteellistävät kutakin teemaa tai siihen liittyvää ilmiötä. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 105.)

Seuraavaksi pyrin pelkistämään näitä kuvauksia ja luokittelemaan niitä uudelleen muodostaakseni selkeämmän käsityksen aineistosta (Ronkainen ym. 2011, 124–125). Luokittelun kautta päädyin aluksi kolmeen pääteemaan, jotka tulkintani mukaan kuvaavat parhaiten lasten osallisuuden saamia merkityksiä ammattilaisten keskustelussa. Koska lasten osallisuus näyttäytyy aineistossa hyvin vahvasti suhteessa aikuisiin niin lähipiirissä kuin laajemmin yhteiskunnallisellakin tasolla, päädyin luokittelemaan aineiston näiden suhteiden kautta. Myös tutkimuksen teoreettinen viitekehys puhuu sen puolesta, että lasten osallisuuteen vaikuttavat aina myös ulkoiset tekijät (esim. Hart 1992, 5).

Muodostamani alustavat pääteemat olivat lapsen osallisuus suhteessa vanhempiin, suhteessa ammattilaisiin ja suhteessa palveluihin ja rakenteisiin. Näiden pääteemojen alle jaottelin ja yhdistelin eri alateemoja. Tässä vaiheessa kiinnitin huomioni siihen, että vanhempien merkitys lasten osallisuudelle näyttäytyy vahvasti myös muihin pääteemoihin liittyvissä keskusteluissa. Vanhemmilla on vaikutusta siihen, millä tavoin lasten on mahdollista saada tukea vaativan erotilanteen käsittelyyn ja olla osallisina työskentelyssä. Vanhempien kokemukset vaikuttavat myös siihen, millä tavoin osallisuus suhteessa palveluihin näyttäytyy.

Tarkemman tarkastelun jälkeen päädyin kahteen pääteemaan, jotka muodostavat tutkimukseni tulokset. Ensimmäinen pääteema pitää sisällään ammattilaisten antamia merkityksiä lasten osallisuudelle suhteessa vanhempiin ja heidän toimintaansa erotilanteessa. Omiksi alateemoikseen erottautuivat erityisesti vanhempien väliseen vuorovaikutukseen ja eron jälkeiseen vanhemmuuteen liittyvät seikat, lapsen turvallisuuteen vaikuttavat tekijät sekä lapsen asema vanhempien välissä.

Toinen pääteema pitää sisällään tulkintoja lasten osallisuudesta suhteessa ammattilaisiin sekä laajemmin palveluihin. Ammattilaisilla käsittän tässä tutkimuksessa niin peruspalveluiden (esim. perhepalvelut, lastensuojelu) kuin hankkeen työntekijätkin. Alateemoiksi muodostuivat lapsen asema vaativaan erotilanteeseen liittyvässä työskentelyssä, ammattilaisten merkitys osallisuuden mahdollistajina sekä palveluiden vaikutus lapsen osallisuuteen. Sekä ammattilaisiin että laajemmin palveluihin liittyvissä puheissa näyttäytyy myös vanhempien rooli palvelujen käyttäjinä ja avun hakijoina, sillä lasten mahdollisuudet saada ulkopuolista

apua vanhempien eroon liittyen ovat hyvin vahvasti sidoksissa vanhempien toimintaan. Tämä puoltaa aiemmin tekemääni huomiota siitä, että lasten osallisuutta tutkiessa on huomioitava myös vanhempien merkitys.

Teemoittelun ja luokittelun pohjalta lähdin analysoimaan aineistoa tutkimuskysymyksen ja tarkentavien kysymysten kautta (Ronkainen ym. 2011, 123). Pohdin erityisesti, miten lasten osallisuus näyttäytyy suhteessa vanhempiin, ammattilaisiin ja palveluihin sekä mitkä tekijät vaikuttavat osallistumisen mahdollisuuksiin. Teemoittelua tehdessä pyrin tulosten raportointivaiheessa huolehtimaan, että myös tutkimuksen pohjana toimiva teoria tulee näkyviin. Teorian ja aineiston välillä on käytävä riittävästi vuoropuhelua, jotta tulosten esittely ei tapahdu pelkästään sitaattikokoelman tapaisesti haastateltavien vastauksia listaamalla. Teoriaohjaavuus näkyy analyysissä tulosten raportoinnin yhdistämisenä teoriaan. Teemoittelu sopii käytännöllisten intressien käsittelyyn. (Eskola & Suoranta 2005; Tuomi & Sarajärvi 2018, 112.)

Aineistoa analysoidessa on huomioitava myös se ympäristö, jossa aineisto on kerätty. Tämä vaikuttaa analysointimahdollisuuksiin sekä siihen, millaista tietoa tutkittavasta ilmiöstä on aineiston avulla mahdollista saada. Tutkimukseni aineisto on kerätty ammattilaisilta ja se pohjautuu hankkeeseen, joten nämä tekijät luovat raamit tulkinnoille. Aineiston analysoinnissa on tärkeää huomioida ammattilaisten rooli ilmiön käsitteellistäjänä. Heidän asiantuntijuutensa perustuu ammatilliseen osaamiseen sekä instituutioon, jossa he toimivat. Kyseessä olevan ilmiön jäsentäminen tapahtuu siis näiden tekijöiden pohjalta. Myös itse haastattelutilanteella on merkitystä, sillä ryhmässä keskusteltaessa haastateltavat saattavat esittää asioita eri tavalla kuin yksilöhaastattelussa. Ryhmän jäsenten vaikutus toisiinsa on siis huomioitava. Tutkimustuloksia esittäessä pyrin huolehtimaan edellä mainittujen seikkojen avaamisesta riittävän selkeästi sekä välttämään liiallisia yleistyksiä. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 17; Ronkainen ym. 2011, 109–112; Alastalo ym. 2017, 215; Pietilä 2017, 126–127.)

Tutkimuksessa käyttämäni aineiston litterointiin on kirjattu myös vuorovaikutuksellisia seikkoja, kuten puheenvuorojen keskeytymisiä ja keskeyttämisiä sekä päällekkäin puhumista. Myös haastattelujen toteuttaminen etäyhteyksin on vaikuttanut haastattelujen etenemiseen, sillä yhteydet ovat välillä katkeilleet niin, että jokin puheenvuoro on sen takia saatanut jäädä kesken, eikä aiheeseen ole enää palattu. Nämä seikat voivat vaikuttaa tutkimustulosten luotettavuuteen. Olen rajannut vuorovaikutuksellisuuden tutkimuksen ulkopuolelle, sillä olen kiinnostunut enemmän haastateltavien tuottamista sisällöistä ja niiden tulkitsemisestä.

Aineiston tulkintaan ja tulosten esittämiseen vaikuttaa myös oma ymmärrykseni aiheesta. Aineisto ei ole absoluuttinen totuus aiheesta, vaan se kuvaa haastateltavien keskinäisessä vuorovaikutuksessa muodostamia käsityksiä tutkittavasta ilmiöstä. (Ronkainen ym. 2011, 122–123.) Lähestyn tutkimusaihetta sosiaalisen konstruktionismin viitekehyksestä. Sosiaalinen konstruktionismi perustuu ajatukselle todellisuuden rakentumisesta kielellisessä vuorovaikutuksessa. Sosiaaliselle konstruktionismille on ominaista ajatus siitä, että ei ole olemassa yhtä ainoaa todellisuutta, joka näyttäytyisi samanlaisena ajasta ja paikasta riippumatta. Todellisuus voi näyttäytyä erilaisena riippuen siitä, kenen näkökulmasta sitä katsotaan ja myös ympäröivät olosuhteet ja kulttuuriset tekijät vaikuttavat. Lähestymistapa sopii tutkimukseen käytettävän aineiston ja sen keruumenetelmän vuoksi, sillä ryhmähaastattelussa on kyse vuorovaikutustilanteista, joissa on mahdollista rakentaa yhteistä tietoa haastateltavien erilaisten näkökulmien kautta. Sosiaaliseen konstruktionismiin kytkeytyy ajatus siitä, että tutkimustulokset ovat tutkijan tulkinta todellisuudesta ja tutkittavasta ilmiöstä. (Juhila 2004, 165–166; Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006; Payne 2014, 19.)

3.4 Eettiset kysymykset

Tutkimusta tehdessä on kiinnitettävä huomiota eettisiin kysymyksiin. Eettistä perustaa vahvistavat tutkimuksen lähtökohdat, sillä aineiston ovat keränneet tutkijat, joilla on vahva osaaminen eettisten seikkojen huomioimisesta. Olen huomioinut yksityisyyden kunnioittamiseen ja suojelemiseen liittyvät seikat tutkimuksen kaikissa vaiheissa ja pyrkinyt pitämään huolen siitä, että tutkimuksen tuloksista ei ole havaittavissa sellaisia tietoja, joiden kautta yksittäisen haastateltavan näkemykset olisivat tunnistettavissa. Olen huolehtinut salassapitosäännöksistä aineiston käsittelyn kaikissa vaiheissa. En ole analyysissä anonymiteetin säilyttämiseksi maininnut nimeltä haastateltavia enkä paikkakuntia, joissa haastateltavat työskentelevät. (Kuusisto-Niemi ym. 2011, 261; Ronkainen ym. 2011, 48.)

Olen sitoutunut noudattamaan hyvän tutkimuksen teon eettisiä periaatteita ja vaitiolovelvollisuutta ja pyrin tutkimuksessani sensitiiviseen tutkimusotteeseen. Olen tutustunut tarkoin myös tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) eettiseen ohjeistukseen ja noudattanut ohjeistusta tutkimuksen teon kaikissa vaiheissa (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2019). Olen noudattanut aineiston käsittelyssä ja säilyttämisessä henkilötietolain määräyksiä ja säilyttänyt aineiston salanasuojatulla muistitikulla tutkimuksen tekemisen ajan. Muistitikun

sisältöä ei kenenkään ulkopuolisen ole mahdollista saada käyttöönsä. Olen sitoutunut käyttämään aineistoa ainoastaan tutkimustarkoitukseen ja hävittämään aineiston asianmukaisella tavalla tutkimusprosessin päätyttyä. (Hirsjärvi ym. 2002, 219–220; Eskola & Suoranta 2005, 52–59; Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.)

Eettisestä näkökulmasta haastattelun toteuttaminen nimenomaan työntekijöille eikä suoraan asiakkaille auttaa asiakkaiden turvallisuuden ja yksityisyyden turvaamisessa. Tutkimusaineiston kerääminen suoraan lapsilta olisi myös ollut perusteltua juuri lasten osallisuuden vahvistamisen näkökulmasta. (Eskola & Suoranta 2005, 56; Clarkeburn & Mustajoki 2007, 44; Kannasoja & Svenlin 2011, 276.) Aineiston valinta vaikuttaa siihen, ettei saatavilla ole ensi käden tietoa asiakkailta osallisuuden ja vaikuttavuuden kokemuksista. Ammattilaisten näkemysten ja kokemusten tutkiminen on kuitenkin yhtä arvokasta. Ammatilliset ovat tärkeässä roolissa lasten edun ja osallisuuden turvaajina, joten on perusteltua kuulla heidän näkemyksiään (Valjakka 2002, 55; Taskinen 2004, 43).

Näkisin ammattilaisten haastattelemisen olevan eettisesti kestävää myös siitä syystä, että he ymmärtävät aineiston käyttötarkoituksen ja sen, että osallistumalla ja tietoa antamalla he voivat antaa äänensä tärkeälle tutkimusaiheelle. Tutkimuksen on hyvä olla perusteltavissa myös muilla kuin yhteiskunnallisilla syillä. Tämän tutkimuksen toteuttamisen näen hyödyttävän myös ammattilaisia sekä yleisesti vaativassa erotilanteessa eläviä lapsia, sillä tutkimukseni avulla on mahdollista lisätä tietoa lapsen asemasta vaativassa erotilanteessa. (Rauhala & Virokannas 2011, 238–241.)

Tutkimusta tehdessä on kiinnitettävä huomiota siihen, että haastateltavat näkevät tutkittavan ilmiön mahdollisesti hyvin eri tavalla kuin tutkija. Nämä näkemykset on pystyttävä poimaan aineistosta niin, että ne eivät värity tutkijan omilla tulkinnoilla. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 18; Ronkainen ym. 2011, 122.) Tutkimuksen teossa on huomioitava myös kriittisen ajattelun merkitys. Tässä tutkimuksessa näen sen tarkoittavan sitä, että on hyvä kriittisesti arvioida, millaisina toimintatavat vaativissa erotilanteissa työskentelyssä näyttäytyvät ammattilaisten puheissa. Tutkimukseni aiheen näen olevan sellainen, johon olisi pyrittävä vaikuttamaan keskustelua herättämällä. Lasten aseman näkyvämmäksi saaminen vaatii aiheesta keskustelua. Aiheen valintaa ja rajausta on syytä pohtia myös vallankäytön näkökulmasta. Päätymällä valitsemaani kysymyksenasetteluun tulen väistämättä rajanneeksi joitakin osia aineistosta tutkimuksen ulkopuolelle. Onkin syytä kriittisesti arvioida, millainen merkitys

ulkopuolelle jäävällä aineistolla voi olla. Lisäksi on syytä arvioida, millä tavoin valitsemani aineisto vastaa tutkimuksen tiedontarpeeseen. (Esim. Kannasoja & Svenlin 2011, 260–261.)

Tutkijana lähestyn aihetta ulkopuolisena. Vaativaan eroauttamistyöhön keskittyvät toimintamallit ovat minulle melko vieraita, vaikka olenkin työskennellyt lastensuojelussa ja myös lastenvalvojan työssä kohdannut konfliktoituneessa erotilanteessa eläviä perheitä. Tämän voi nähdä sekä hyvänä että huonona asiana, sillä analyysia tehdessä omat käsitykseni eivät vaikuta, mutta toisaalta jotakin olennaista voi jäädä aineistosta huomioimatta. (Ronkainen ym. 2011, 71–72.) Näen ulkopuolisena tutkijana toimimisen objektiivisuutta lisäävänä seikkana, sillä en ole esimerkiksi haastattelutilanteissa voinut omilla mielipiteilläni tai sanomillani vaikuttaa haastateltavien näkemyksiin. Haastattelujen toteutuksesta vastanneet haastattelijat eivät myöskään ole osa työyhteisöjä, joissa haastattelut on toteutettu, joten myös heidän toimintansa vaikutus haastateltaviin on vähäistä. (Rauhala & Virokannas 2011, 240–241.)

Omat teoreettiset näkökulmat ja tavat jäsentää käsiteltävää aihetta vaikuttavat tutkimusasetelman muotoutumiseen jo alkuvaiheista lähtien. Myös tutkimusraportin muotoutumiseen vaikuttavat aina tutkijan omat tulkinnat ja tapa jäsentää todellisuutta. Omat ennakkokäsitykset on tunnistettava ja huomioitava, sillä huomaan hyvin vahvasti olettavani, ettei lasten osallisuus toteudu työskentelyssä riittävällä tavalla. Näiden käsitysten vaikutusta aineiston analysointiin on kriittisesti tarkasteltava tutkimuksen kaikissa vaiheissa, jotta pystyn neutralisoimaan niiden vaikutuksen tulkintaan. (Kiviniemi 2015; Ronkainen ym. 2011, 71–72; Eskola & Suoranta 2005, 19–20; Juhila 2004, 166.)

4 LASTEN OSALLISUUS SUHTEESSA VANHEMPIIN

4.1 Riitelevät vanhemmat

Vanhempien keskinäiset välit erotilanteessa ja sen jälkeen vaikuttavat merkittävästi siihen, miten he pystyvät sopimaan lasten asioista ja millä tavoin lasten on mahdollista olla osallisina ja vaikuttaa asioiden käsittelyyn. Mitä riitaisimmat vanhempien välit ovat, sitä haastavampaa asioiden sopiminen on ja sitä heikompä on myös lasten asema tilanteessa. Riidat vaikuttavat lasten hyvinvointiin siitä huolimatta, että ne eivät suoranaisesti kohdistu lapsiin vaan ovat vanhempien välisiä. (Auvinen 2006, 292–297.) Osallisuuden näkökulmasta vanhemmilla on myös merkittävä rooli ja vanhempien vallankäyttö suhteessa lapsiin voi joko heikentää tai vahvistaa lasten osallisuutta (esim. Hart 1992, 5, 37).

Haastattelujen perusteella vanhempien välinen vuorovaikutus näyttäytyy vaativassa erotilanteessa haastavana (myös Saini ym. 2012, 1311). Vanhempien välistä kommunikointia leimaavat haastateltavien mukaan ehdottomuus ja tarpeet todistaa olevansa itse oikeassa ja toinen väärässä. Entisen puolison kanssa ei pystytä rakentamaan keskusteluun, vaikka vanhemmat muilla elämän osa-alueilla kykenisivätkin toimimaan järkevästi (myös Johnston ym. 2009, 6). Vuorovaikutustaitoihin liittyen haastatteluissa puhutaan jopa vanhempien taantumisesta. Vanhemmat saattavat tulkita entisen puolison sanomiset negatiivisen kautta ja etsivät viesteistä piilomerkitä, joita siellä ei välttämättä edes ole. Haastatteluissa nousee esiin vanhempien tarve pyrkiä vahingoittamaan entistä puolisoaan. Vanhemmat eivät kykene vastaamaan lapsen tarpeisiin keskittyessään riiteltyyn entisen puolison kanssa (Saini ym. 2019, 129).

”Ja jotenkin se että, jos se toinen vanhempi, esimerkiks lähivanhempi jos on hyvin katkeroitunut tai tullu petetyks tai jätetyks ja se on käsittelemättä, niin käytetään näitä sanoja että, vaikka että isä on jättänyt meidät tai äiti on meidät hylännyt. Ja silloin tavallaan jo, pakotetaan lapsi ikään ku valitsemaan puolua, ja osottaa sillä et toinen vanhempi on paha, ja se on meidät jättänyt. Ja koska toi on meidät jättäny, se ei välitä meistä, vaikka siis, jättäminen tai pettäminen on tapahtunu siin parisuhteessa” (H1)

Haastateltavat näkevät eron käsittelemisen olevan tärkeää, sillä jätetyksi tuleminen voi katkeroittaa ja saada vanhemman toimimaan niin, että hän pyrkii satuttamaan toista vanhempaa. Tämän voi haastateltavien mukaan johtua siitä, että useinkaan eropäätös ei ole yhteinen. Eron käsitteleminen voi tapahtua kummallakin osapuolella eri aikaan. (Myös Saini ym. 2012, 1311.) Lapsi saatetaan haastateltavien mukaan pakottaa valitsemaan puolensa

vanhempien välillä. Toiselle vanhemmalle kostaminen ja kiusanteko heikentävät lapsen hyvinvointia (Kääriäinen 2008, 79). Lapselle voi aiheutua haittaa myös siitä, jos vanhempi vähättelee entisen puolison roolia vanhempana ja pyrkii vaikeuttamaan tämän vanhempana toimimista (Johnston ym. 2009, 5).

Haastateltavien puheessa nousee esiin yhtenä lapsen hyvinvointiin vaikuttavana tekijänä se, millä tavoin vanhemmat puhuvat erostaan. Mikäli hylätyksi itsensä kokeva osapuoli purkaa eron aiheuttamaa katkeruutta lapseen, saattaa se vaikuttaa myös lapsen näkemyksiin toisesta vanhemmastaan ja heikentää hänen mahdollisuuksiaan ylläpitää tähän hyvää suhdetta. Myös Auvinen (2006) näkee väitöksessään riskin siinä, miten jätetyksi tulemisen kokemus saattaa johtaa haluun tehdä lapsen välityksellä kiusaa toiselle vanhemmalle. Pahimmillaan tämä voi johtaa konfliktin pitkittymiseen ja huoltoriitaan, jotka vaarantavat lapsen hyvinvointia. (Mt., 61–62, myös Nurmela & Kaittä 2019, 423.)

Haastateltavat puhuvat tilanteista, joissa vanhempi pyrkii mitätöimään entistä puolisoaan ja tämän olemassaoloa lapsen elämässä. Tällaisen toiminnan nähdään vaikuttavan lapseen, joka ei välttämättä enää puhu vanhemmasta äitinä tai isänä. Haastateltavat näkevät tämän osittain jopa henkisen väkivallan käyttönä. Lapsella on eron jälkeenkin oikeus ylläpitää suhdetta molempiin vanhempiinsa. Erosta huolimatta lapsi yleensä mieltää molemmat vanhempansa edelleen perheenjäsenikseen (Jallinoja 2009, 25). Lapsi ei näe perhesuhteiden katkeamisen liittyvän vanhempien parisuhteen päättymiseen (Castrén 2009b, 77–78). Jatkuva mitätöinti ja toisen vanhemman arvostelu ja haukkuminen vaikeuttavat suhteiden ylläpitämistä, kuten seuraavat aineisto-otteet osoittavat.

”Justiin se että se toinen vanhempi mitätöidään, koko sen olemassaolo ja se uus perhe, just et niistä ei puhuta, tai ei ainakaan puhuta heistä, et se on koti tai siellä on perhe tai siellä vois olla jopa jotain tärkeitä ihmisiä, lapsen tähän nykyiseen elämäntilanteeseen. Ni jotenkin niin totaalinen mitätöinti, just sen toisen vanhemman vanhemmuuden mitätöinti ja, sen olemassaolonkin mitätöinti.” (H1)

”[...] et miten lapset puhuu siitä toisest vanhemmasta. Voi olla et siel ei käytetä edes sen, siit ei puhuta äitinä tai siitä ei puhuta edes nimellä, vaan siitä puhutaan että se tyyppi tai se. Et se ikään kun mitätöityy se ihminen, ihan sielt puheistakin.” (H1)

Myös Tiina Hokkanen (2005) katsoo toisen vanhemman mustamaalaamisen ja mitätöinnin voivan vaikuttaa lapsen tunteisiin mustamaalauksen kohteena olevaa vanhempaa kohtaan. Lapsen oikeudet ja osallisuus eivät tällaisessa tilanteessa näyttäydy vahvoina, sillä lapsi on vanhempien välisen riidan keskiössä ja hänen voimavaransa kuluvat vanhempien välillä

tasapainotteluun (Valjakka 2002, 84–85). Tilanteessa voi olla kyse vanhempien vallankäytöstä ja omien pyrkimysten edistämisestä, missä kuitenkin unohtuu se, miten tällainen toiminta vaikuttaa lapseen. Omien pyrkimysten edistäminen voidaan nähdä myös manipulointina, jolloin lapsi toimii vanhemman toiveiden mukaan ymmärtämättä kuitenkaan, mikä toiminnan tarkoitus on tai mitä siitä seuraa. Lapsen osallisuus ei tällaisessa tilanteessa ole todellista, koska hän ei pysty vapaasti muodostamaan kiintymyssuhdetta perheenjäseniinsä. (Hart 1992, 9; Saini ym. 2012, 1311.) Haastateltavien näkemyksen mukaan asioiden pohtiminen lasten näkökulmasta vaatii vanhemmilta paljon, eikä se vaativassa erotilanteessa välttämättä onnistu ilman ulkopuolista apua. Lapsen ja toisen vanhemman välisen suhteen tukeminen olisi tärkeää, mutta sen toteuttaminen ja lapsen tarpeiden huomioiminen ei ole helppoa. (Myös Valjakka 2002, 85; Poijula 2016, 270.)

Haastatteluissa puhutaan myös poissulkevasta puheesta, jolla tarkoitetaan sitä, miten vanhempi saattaa mitätöidä entisen puolison uudesta suhteesta syntyneiden lasten tai jopa toisen kodin olemassaolon ja merkityksen. Lapselle itselleen uudet perheenjäsenet voivat olla merkityksellisiä ihmissuhteita, mutta vanhempi ei tätä haluaisi hyväksyä ja tuo tämän esiin. Haastateltavat näkevät lapsen joutuvan lojaliteettiristiriidan keskelle ja tilanne voi hämmentää lasta ja vaikuttaa identiteetin kehittymiseen. Lapsen voi myös olla vaikea esittää eriävää mielipidettä asiasta. Taustalla tällaisessa tilanteessa voi olla esimerkiksi pelko lapsen menettämisestä, jolla saattaa olla kaukaisemmat vanhemman omista traumaista kumpuavat taustat. (Myös Hokkanen 2005, 162–163.)

Uusioperheiden muodostumisen myötä myös käsitykset perheestä ja siihen kuuluvista jäsenistä muuttuvat. Lapsi on ristiriitaisessa tilanteessa yrittäessään muodostaa suhdetta uusiin perheenjäseniin, mikäli toinen vanhemmista sitä toiminnallaan pyrkii estämään. Lapsella ei useinkaan ole tosiasiallista mahdollisuutta vaikuttaa perhekokoonpanojen muotoutumiseen ja muutoksiin niissä, vaan valta päätöksenteosta on aikuisilla. (Ks. myös Castrén 2009a; Castrén 2009b, 142, 163–164.)

”Mut et ehkä se että, pitää jotenki kyetä siihen oman vanhemmuuden tarkasteluun myös, et se ei oo vaan et mitä toinen osapuoli tekee, vaan et miten me kumpikin toimitaan erikseen tai yhdessä, ja mitä vaikutuksia sil on lapsiin.” (H1)

Edellä oleva aineisto-ote kuvaa sitä, miten haastateltavat näkevät myös oman vanhemmuuden tarkasteluun kykenemisen tärkeänä. Riitaisassa erotilanteessa olevilla vanhemmilla ei välttämättä löydy joustavuutta ja kykyä nähdä, että myös toisen vanhemman tavat toimia voivat olla lapsen kannalta riittävän hyviä. Haastatteluissa pohditaan, että tämä saattaa

juontaa juurensa parisuhteen aikaisiin asioihin ja esimerkiksi siihen, että toinen vanhempi on ottanut enemmän vastuuta vanhemmuudesta parisuhteen aikana. Osaltaan kyse voi myös olla parisuhteen aikaisesta dynamiikasta ja tarpeesta kontrolloida toista vanhempaa eron jälkeenkin. Haastateltavat näkevät, että vanhemman on tärkeää ymmärtää parisuhteen historian vaikutus omaan toimintaansa, jotta hän kykenee jatkossa toimimaan rakentavammin sekä suhteessa entiseen puolisoon että lapseen.

”Mut siin on joidenkin kans paljon tekemist, et tunnustaa sen toisen vanhemman arvon lapsen elämässä, ja et sielläkin kaikki voi olla OK.” (H1)

Haastatteluissa keskustellaan myös vanhempien heikosta luottamuksesta toisiinsa. Haastateltavat näkevät, etteivät vanhemmat luota toisen vanhemman kykyihin toimia lapsen edun mukaisesti ja olla riittävän hyvä vanhempi. (Myös Saini ym. 2012, 1311; Johnston ym. 2009, 5.) Lapsen etu näyttäytyy haastateltavien mukaan vanhempien puheissa, joissa näennäisesti pyritään tukemaan lapsen suhdetta myös toiseen vanhempaan, mutta käytännössä tämä ei aina toteudu. Haastateltavat näkevät, että vanhempi saattaa ajatella oman vanhemmuutensa olevan oikeanlaista ja toisen vanhemman toteuttavan vanhemmuutta väärin (vrt. Auvinen 2006, 64). Kasvatuksellisista asioista voi syntyä ristiriitoja myös uusioperheiden muodostumisen myötä uusioperheiden jäsenten ajatellessa niistä eri tavoin (Castrén 2009b, 91). Toisinaan toisen vanhemmuuteen puuttuminen näyttäytyy ammattilaisille jopa vieraannuttamistyypisenä käyttäytymisenä.

Haastatteluissa nähdään tärkeänä asiana myös se, että vanhemmat kykenisivät keskittymään lapsen kannalta olennaisiin asioihin. Vanhemman ei ole mahdollista tietää kaikkea, mitä toisessa kodissa tapahtuu ja hänen on opittava elämään sen kanssa. Vanhemmuuden jakaminen tarkoittaa myös vastuun jakamista. (Myös Antikainen 2007, 30; Litmala 2002, 40). Haastatteluissa nousee esiin, miten molempien vanhempien uskotaan lähtökohtaisesti haluavan lapsilleen hyvää keskinäisistä erimielisyyksistä huolimatta. Tähän vanhempien pitäisi haastateltavien mukaan kyetä myös riitatilanteen keskellä luottamaan, eikä pyrkiä kontrolloimaan toisen kodin elämää ja vaikuttamaan entisen kumppanin vanhemmuuteen.

Haastateltavat näkevät, että vuorovaikutukselliset haasteet voivat juontua vanhempien kokemuksiin jopa ajalta ennen keskinäisen parisuhteen alkua. Aiemmin koetut käsittelemättömät traumat voivat vaikuttaa kykyyn käsitellä erotilannetta (Johnston ym. 2009, 8–9). Haastatteluissa tuodaankin esiin, miten tärkeää olisi selvittää myös konfliktin taustoja eikä keskittyä pelkästään nykyhetkeen ja tulevaan. Mahdollisen traumataustan ymmärtäminen voi

auttaa myös vanhempia itseään ymmärtämään paremmin käytöstään ja tämän myötä toimimaan rakentavammin toista osapuolta kohtaan (mt., 78).

”Ja me ollaan puhuttu siitä, et monilla vanhemmilla se ero on täysin käsittelemätön. Et tavallaan, ja se eron eriaikaisuus näkyy siinä, miten he pystyy toimimaan tai juuri et miksi eivät pysty toimimaan. Eli on niin paljon niitä käsittelemättömiä asioita ja sit sitä, traumatisoitumista parisuhteen aikana tai aiemmissa suhteissa, tai lapsuuden kiintymyssuhteis.” (H1)

Parisuhdehistoriasta tai traumatisoitumisesta kumpuava katkeruus ja epäluottamus vanhempien välillä voi johtaa siihen, että asioita ei pystytä sopimaan rakentavasti ja lapsen edun mukaisesti. Vanhemmuuden pelisäännöistä sopiminen ja keskinäinen kommunikointi lasten asioissa olisi kuitenkin tärkeää (Poijula 2016, 270). Yksi haastateltavista nostaa esiin erään lapsen kommentin siitä, onko mahdollista, että jotkut riitelevät elämänsä loppuun asti. Kuten seuraava aineisto-ote osoittaa, haastateltavat näkevät lapsen olevan voimaton ja kykenemättömän vaikuttamaan vanhempien riitelystä. Lapsen pelko siitä, että riitely ei lopu koskaan, voi olla aiheellinen. Lapsen osallisuus näyttäytyy heikkona tällaisissa tilanteissa, eikä sille ristiriitojen keskellä jää juurikaan tilaa.

”Et lapsille se näyttäytyy riitelystä ja, toki me sitä ymmärretään et siel on taustalla hyvin paljon kaikkea. Mutta se lapsen kokemus siihen, et mikä on omat vaikutusmahdollisuudet tai oma toimijuus niissä tilanteissa ni onhan se ihan valtavan heikko, et pitää kysyä että voiks se olla mahdollista. Siltähän se hänelle näyttäytyy, et noi ei lopeta tota ikinä, ja mä en voi tehdä tälle asialle yhtään mitään.” (H1)

Vanhempien riitely näkyy lasten arjessa ja he ovat tietoisia siitä. Vanhemmat usein ajattelivat, että ovat kyenneet pitämään lapset riitelystä ulkopuolella, mutta todellisuudessa näin ei aina ole (myös Auvinen 2006, 297). Suojaavilla tekijöillä ja niiden ylläpitämisellä on siis merkitystä siinä, millä tavoin lapsi erosta selviytyy. Vanhempien välillä pitäisi haastateltavien mukaan olla edes sellainen puheyhteys, että he kykenevät sopimaan lapseen liittyvistä asioista.

”vanhempien välillä tulisi olla sellainen turvallinen yhteys, jotta voidaan puhua lapsen asioista” (H1)

Mikäli tämä ei onnistu ja lapsi altistuu toistuvasti vanhempien välisille riidoille, näkevät haastateltavat sen voivan aiheuttaa lapselle turvattomuutta. Myös asioista sopiminen lapsen hyvinvointi keskiössä pitäen saattaa olla hankalaa (ks. Auvinen 2006, 292). Keskusteluyhteyden puuttuminen voi johtaa siihen, että vanhemmat eivät tavoita todellista tilannetta toisen vanhemman kotona. Huoli saattaa saada todellisuutta suuremmat mittasuhteet, mikäli vanhempi kokee jäävänsä niiden kanssa yksin. (Johnston ym. 2009, 31). Vanhempien

toiminta voi vaikuttaa lasta suojaavasti tai se voi lisätä lapsen turvattomuutta, kuten myös seuraava aineisto-ote osoittaa (esim. Poijula 2006, 264).

”Et varmaan se on joskus mahollista, että pystytään erottaa sen vanhemmuussuhde siitä, aikasemmasta parisuhteesta. Mä ajattelen et se vaatii hirveesti sen vanhemman mentalisaatiokykyä, et sen pitää pystyä ymmärtämään, miten lapsi ajattelee missäkin tilanteessa ja miten mä suojaan lastani tässä. Pitää olla tosi paljon suojaavia tekijöitä. Sitte ku vanhempi ei pysty erottamaan sitä, aiempaa parisuhdetta ja niitä riitoja vanhemmuussuhteesta, ni silloin ne sekottuu, ja se on tosi paljon vaikeempaa lapselle, ja silloin sitä resilienssiä ei pääse rakentumaan.” (H1)

Haastatteluissa tuodaan esiin, että vanhempien olisi tärkeää pystyä erottamaan parisuhde ja vanhemmuussuhde toisistaan, jotta lapsen on mahdollista ylläpitää tai vastaavasti rakentaa hyvää suhdetta molempien vanhempien kanssa eron jälkeen. Vanhempien rooli lapsen osallisuuden ja hyvinvoinnin turvaajina on ensisijainen (Pajulammi 2014, 380; myös Hart 1992, 37). Haastateltaville lapsen osallisuutta tukeva toiminta näyttäytyy tilanteissa, joissa vanhemmat ovat kyenneet erottamaan parisuhteen ja sen päättymiseen liittyvät erimielisyydet vanhemmuussuhteesta. Tämä vaatii vanhemmilta paljon, mutta on mahdollista, mikäli lapsen hyvinvointi pysyy keskiössä. Vanhemmuuden toteuttaminen yhteistyössä eron jälkeenkin voi edesauttaa lapsen pärjäämistä ja erosta selviytymistä (Donahy 2018, 23–24).

”Sit me ollaan mietitty myös paljon sitä että, voiko se olla mahdollista, että jotkut lapset sit selviytyy näist tilanteista, tai voiko se olla mahdollista et ne vanhemmat, huolimatta siitä et heidän välit on täysin jotenkin jumissa, niin pystyy olemaan sille lapselle niin turvallisii vanhempia että, he, ne lapset selviytyy ihan hyvin.” (H1)

”Täs on niin monta asiaa aina, mut et ehdottomasti tän lapsen kehityksen kannalt se vahvuus että, hän on voinu kiintyä kumpaankin vanhempaan, ja vanhemmat on onnellisia lapsen kanssa.” (H1)

Vaativasta tilanteesta huolimatta haastateltavat näkevät, että lapsen voi olla mahdollista ylläpitää turvallisia suhteita kumpaankin vanhempaan, mikäli vanhemmat kykenevät jättämään riitelyn lapsen ja vanhemman välisen suhteen ulkopuolelle. Tämän vaatii myös kykyä asettua lapsen asemaan. (Myös Koulu 2019, 418.) Haastateltavien mukaan lapsi tarvitsee lisäksi paljon suojaavia ja turvallisuuden tunnetta lisääviä tekijöitä. Vanhempien omalla toiminnalla ja asennoitumisella on merkitystä sekä sillä, milloin ero on tapahtunut ja konflikti alkanut (myös Johnston ym. 2009, 56). Mikäli lapsi on kyennyt muodostamaan turvallisen kiintymyssuhteen kumpaankin vanhempansa ennen konfliktin alkamista, saattaa se suojata lasta myös myöhemmiltä konflikteilta. Lapsi oppii toimintamalleja vanhemmiltaan, joten

vanhempien toiminnalla erotilanteessa ja sen jälkeen voi olla vaikutusta myös siihen, millä tavoin lapsi kykenee aikuistuuksaan muodostamaan parisuhteita (Donahey 2018, 22–24).

4.2 Turvaton lapsi

Lapsen osallisuus tilanteissa, joissa vanhempien välillä tai jopa lapseen kohdistuen on ollut väkivaltaa, näyttäytyy haastattelujen perusteella heikkona. Haastateltavat nostavat esiin riskisignaaleja, jotka saattavat kertoa vaativasta ja konfliktoituneesta erotilanteesta. Tällaiset tilanteet voivat vaarantaa lapsen turvallisuutta huomattavasti. Turvassa-hankkeessa työskentelyn pohjana toimii jaottelu vihreisiin, keltaisiin ja punaisiin asiakasperheisiin. Haastattelussa esiin nousevat erityisesti keltaiset ja punaiset asiakasperheet, joissa kummassakin on havaittavissa omanlaisiaan riskisignaaleja. Seuraavat aineisto-otteet avaavat jaottelua tarkemmin keltaisten ja punaisten asiakasperheiden osalta. Vihreiksi luokitelluista asiakasperheistä ei haastattelussa ole puhetta.

”Siin keltaisella alueella näkyy ne pitkittyneet huoltoriidat ja oikeudenkäyntien kierre, ja hyvin pitkittynyt konflikti vanhempien välillä, joka sitten vaikuttaa lapseen. Siel voi olla myös mielen-, vanhempien tai lasten mielenterveyteen liittyviä haasteita tai päihteenkäyttöön liittyvää, mut tämmöstä syvää epäluottamusta ja vaikeutta toimia yhdessä millään tavalla lapsen asioissa. Ja se näyttäytyy silleen että, vanhemmat hakeekin apuu monest paikasta, mut ei koe saavansa sitä. Ja esimerkiks tää henkinen väkivalta näyttäytyy aika isona asiana, vieraannuttamistyyppinen käyttäytyminen.” (H1)

”...punasel alueella toisaalta sit ihan se eronjälkeinen väkivalta ja vaino, myös vieraannuttaminen siellä hyvin vakava, tämmönen tarkoituksellinen pitkäkestoinen. Ja sit toisaalta siel on sitä lapsenkaappausuhkaa tai lapseen kohdistuvaa pahoinpitelyä tai sen epäilyä ja, tänkaltasii asioita. Ehkä se väkivalta tai sen esiintyminen on jotenki se, mä ajattelen semmonen jakolinja siinä, et siel keltasel alueella semmost voimakast henkisen väkivalta ja mitä kaikkee siihen liittyy, ja sitte, siel punasel alueella sitä ihan fyysistä ja monenkaltasta muuta väkivaltaa ja vainoo.” (H1)

Punaisiksi kuvatuissa asiakasperheissä riski väkivaltaan tai jopa perhesurmaan on kohonnut ja ammattilaisten on arvioitava näitä riskejä työskentelyn yhteydessä. Keltaisissa asiakasperheissä henkinen väkivalta näyttäytyy vahvempana ja lisäksi esiin nousevat vanhempien väliset voimakkaat ristiriidat, joihin saattaa kytkeytyä myös päihde- tai mielenterveysongelmia. Haastateltavat kuvaavat lasten altistuneen erotilanteessa voimakkaille ristiriidoille ja heidän turvallisuutensa heikentyneen. Lasten osallisuus ja mahdollisuudet vaikuttaa ympäröivään tilanteeseen näyttäytyvät haastateltavien puheen perusteella heikkoina. Jaottelu

pohjautuu osaltaan teoriaosuudessa esiteltyyn Maija Auvisen (2006, 255–257) luokitteluun huoltoriitojen eri tyypeistä. Punaisten asiakasperheiden tilanteissa voi nähdä piirteitä patologisista riidoista ja keltaisten asiakasperheiden tilanteissa psykososiaalisista riidoista.

Yksi turvallisuutta kuvaava tekijä on haastateltavien mukaan se, millä tavoin vanhemman oma pelko on välittynyt lapseen. Haastateltavat näkevät huolestuttavana, mikäli lapsi syytä tai toisesta kieltäytyy tapaamasta toista vanhempaa tai kertoo pelkäävänsä mennä tämän luokse. Pelon ja kieltäytymisen taustalla voi olla todellinen uhka, mutta myös toisen vanhemman voimakkaan negatiivinen näkemys, joka on siirtynyt lapseen. Lapsen voi olla vaikeaa erottaa omia tunteitaan vanhemman tunteista (Johnston ym. 2009, 34).

Haastatteluissa kuvataan, miten lapsi ei välttämättä osaa konkretisoida pelkoa tai vihaa, jota toista vanhempaa kohtaan kokee. Vanhemmat saattavat omalla toiminnallaan vaikuttaa näihin kokemuksiin puhuessaan negatiiviseen sävyyn toisesta vanhemmasta (myös Valjakka 2002, 85). Toisinaan pelko on aiheellista ja vanhemman on perusteltua pelätä omasta ja lapsen puolesta. Haastatteluissa nostetaan esiin, että näitä asioita saatetaan palveluissa sivuuttaa, jolloin lapsen ja vanhemman turvattomuus lisääntyy (myös Saini ym. 2019, 128).

”Mutta siis, joo tää pelon ilmapiiri, ni mä aattelen et se näkyy monella tapaa. Se voi näkyy just tämmösenä, et vanhempi pelkää et menettää sen lapsen, ja sen takia ne puolustusreaktiot on niin voimakkaita. Ikään ku tarraudutaan siihen lapseen psyykkisesti eikä anneta lupaa, olla kiintynyt tai että siel toisenkin vanhemman luona vois olla ihan hyvä olla. Tai sit taas toisaalt se pelon ilmapiiri ja jännitteet niitten vaihtojen yhteydessä, tai siirtymien yhteydessä, et se on monella tapaa esiin tuleva.” (H1)

Pelon juurisyiden läpi käyminen sekä lasten että vanhempien kanssa on haastateltavien mukaan tärkeää. Riitaisassa tilanteessa vanhempi saattaa esimerkiksi tulkita lapsen käytöksen johtuvan siitä, että toinen vanhempi on kaltoukkohtellut häntä (Johnston ym. 2009, 311). Lapsen edun toteutumisen kannalta on tärkeää miettiä, onko pelko todellista vai toisen vanhemman aikaansaamaa, ilman todellista perustetta. Esimerkiksi valvottujen tapaamisten yhteydessä ammattilaiset joutuvat usein pohtimaan, mitä lapsen negatiivinen suhtautuminen vanhempaan ja haluttomuus tavata tätä tarkoittavat. Lapsen osallisuuden näkökulmasta olisi tärkeää, että lapsi pystyy vaikuttamaan siihen, tapaako hän pelottavaksi kokemaansa vanhempaa vai ei. Toisaalta taas pelko voi olla aiheeton ja toisen vanhemman syyttä aikaansaama. (Ks. myös Forsberg & Pösö 2009, 152–155.) Haastatteluissa asia nähdään niin, että joissakin tilanteissa lasta on saatettu manipuloida toisen vanhemman taholta, jolloin näkemys ei välttämättä ole hänen omansa (Hart 1992, 9).

Kaiken kaikkiaan haastateltavat näkevät tapaamisten jännittämisen ja jatkuvassa pelossa elämisen olevan haitallista lapselle, joten pelon taustoja pitäisi tarkasti pyrkiä selvittämään. Lapsen osallisuus on heikkoa ja vanhemman toiminta ja mahdollinen manipulointi voivat vaikuttaa huomattavasti lapsen käsityksiin toisesta vanhemmasta ja lapsen ja tapaajavanhemman väliseen suhteeseen (myös Saini ym. 2012, 1311). Vaihtotilanteissa tapahtuva riitely ja toisinaan jopa vanhempien aggressiivinen käytös toisiaan kohtaan lisäävät lapsen turvattomuutta. Lapsi saattaa vaihtotilanteissa altistua riitelylle toistuvasti. (Johnston ym. 2009, 5.)

Vieraannuttamistyyppinen käyttäytyminen nousi haastatteluissa esiin suurena yksittäisenä lapsen osallisuuteen ja turvallisuuteen vaikuttavana teimana. Vieraannuttaminen nähdään haastavana ilmiönä, sillä se on monitahoinen ja vaikeasti tunnistettavissa ja todennettavissa. Lisäksi vieraannuttamisen erottaminen eron jälkeisestä vainosta voi olla haastavaa (esim. Häkkänen-Nyholm 2017, 83–84). Haastateltavien näkemys on, että vieraannuttamisen puheeksi ottaminen työskentelyssä vanhempien kanssa voi olla vaikeaa, sillä se herättää voimakkaita tunteita.

”Ni mä aattelen et just tän henkisen väkivallan osalta se lapsen kokema jännitys ja pelko, vaikka toisen vanhemman tapaamisen suhteen, niin pitäis olla aina semmonen asia mikä antaa viestin ammattilaisille, että lapsen kanssa työskentelyyn pitää käyttää aikaa ja selvittää sitä, jotenki, ihan sieltä lapsen näkökulmasta. Ja se liittyy näihin vieraannuttamisen ilmiöihin, jotka meil on voimakkaasti näkyny, et niitä jotenkin syytöksiä tai väitteitä vieraannuttaminen versus väkivalta esitetään niin usein.” (H2)

Kuten edellä olevasta aineisto-otteesta käy ilmi, vieraannuttamisen selvittäminen ja arvioiminen on haasteellista. Samoin kuin väkivaltaväitteet, ammattilaiset saattavat kuitata myös vieraannuttamissytykset perättöminä huoltoriitaan liittyvinä syytöksinä (Saini ym. 2019, 128). Osaltaan tämän nähdään voivan johtua ammattilaisten keinottomuudesta. Lasten näkökulmasta olisi kuitenkin tärkeää, että tilanteiden taustat selvitetään. Haastateltavat näkevät vieraannuttamisen usein esiin nousevana ilmiönä vaativissa erotilanteissa ja huoltoriitojen yhteydessä. Vieraannuttamisväitteiden esittäminen on yhteydessä myös väkivaltaan liittyvien väitteiden esittämiseen, eikä aina ole helppoa erottaa, kummasta on kyse. (Myös Hautanen 2010, 231–232; Häkkänen-Nyholm 2017, 84.)

”Tässä jotenkin se että, jos sanotaan että sä vieraannutat, ikään ku tulis et sä olet vieraannuttaja etkä mitään muuta, versus että me päästäs puhumaan että, tässä sun käytöksessä tämä asia on sellasta, joka saattaa olla haitallista tai aiheuttaa sitä mustavalkosta ajattelua tai olla sitä mustamaalaavaa puhetta sitä eksää kohtaan.” (H2)

”No kyllä, ja se tavallaan, mä kanssa jotenkin tykkään käyttää sitä, asiakkaalle kertoo et jos tämä jatkuu tällöisenä, ni tapahtuu sitä vieraantumista, tai se voi näyttää siltä että sinä vieraannutat.” (H2)

Haastatteluissa puhutaan myös vieraannuttavasta puheesta sekä siitä, miten lapsi voi alkaa vieraantua (myös Johnston ym. 2009, 363–365). Haastateltavat näkevät näiden olevan lievempiä ilmauksia varsinaiselle vieraannuttamiselle ja vanhemmat saattavat helpommin hyväksyä niiden käytön, jolloin myös asioiden selvittelyssä voi olla helpompi päästä eteenpäin. Vieraannuttamisesta voi olla kyse myös sellaisessa tilanteessa, jossa aiemmin väkivaltaisesti käyttäytynyt vanhempi pyrkii manipuloidulla vaikuttamaan lapsen ja toisen vanhemman suhteeseen. Lapsen osallisuus ei ole todellista silloin, kun vanhempi käyttää lasta omien tavoitteidensa saavuttamisen välineenä. Lapsi toimii tilanteessa vanhemman manipuloiduna, muttei ymmärrä mitä tekee ja miksi. (Hart 1992, 9.) Lisäksi tämä voi olla vakava turvallisuusriski.

”Ikään ku selitetään, ja vanhempi varmaan ajatteleekin sen, et hän haluaa suojata lasta. Hän ei välttämättä tiedosta, et ilkeyttään tekis tätä. Mutta että jotenki ku pääsis sinne taustalle, että onks tää nyt sitten sitä suojaamista, vai onko tämä sitte kuitenkin sitä, et pidetään kaukana sitä toista vanhempaa?” (H2)

Vieraannuttavassa käytöksessä voi haastateltavien mukaan olla kyse myös tarpeesta suojella lasta. Uhka ei välttämättä ole todellinen ja haastateltavien mukaan onkin tärkeää selvittää, miltä vanhempi pyrkii lasta suojelemaan. Tässä ammattilaisilla on merkittävä rooli. Mikäli vanhempi lapsen suojelemispyrkimyksillään vieraannuttaa lasta, ei lapsi voi vapaasti ylläpitää suhdettaan toiseen vanhempansa. Osallisuus jää tällöin heikoksi. (Ks. myös Häkkänen-Nyholm 2017.)

”oikeestaan näkyy siis, jos miettii sitten noita asiakkaita, kellä on ihan semmosta graavia väkivaltaa ja sitä fyysistä väkivaltaa ni se käyttäytyminen suhteessa, siihen toiseen vanhempaan tai se puhe niistä tapaamisista on erilaista. [...] et kun siel on sellasta ihan oikeeta huolta ja pelkoo, niin ne jotenkin ne yrittää, miten sen nyt sanois että, ne yrittää järjestellä niitä tapaamisia ja on suostuvaisia tosi monenlaisiin juttuihin. Niitten toive on vaan jotenkin että se, lapsi sais pitää yhteyttä siihen toiseen vanhempaan.” (H2)

”Sit nää kellä ehkä sitä, tai et ei oo tullu esille, et siellä on sitä semmosta väkivaltaa, et se on varmaan ehkä ollu sitä jotain semmosta henkistä, ja sit nää vieraannuttajat [...] ni siel se on toisenlaista. Se on hyvin semmosta aggressiivista ja vihamielistä se puhe, ja niissä myös niis tosiaan niis lapsissakin huomaa sen eron. Nää ketkä on siinä väkivallan ilmapiirissä, ja uhan alla eläny niin, ne on jotenki, ne on pelokkaita, ne ei oo sellasia avoimen uhmakkaita. [...] Vaik se tavallaan tuntus, et se pitäis olla toisin päin, et jos sä tiedät et toi toinen on ollu meiän perhe-elämän aikana väkivaltanen tai se on kohdistanu sitä väkivaltaa sinuun tai siihen lapseen, ni niittenhän pitäis olla niitä, jotka puolustaa niitä

hyeenan lailla niitä lapsia, ja että sä et saa olla missään tekemisissä tän kanssa. Mut se on toisin päin.” (H2)

Väkivaltatilanteisiin liittyen haastatteluissa puhutaan myös siitä, millaisena vanhempien toiminta näyttäytyy suhteessa lapsen tapaamisiin. Vanhempien käytös näyttäytyy ristiriitaisena ja haastateltavien puheissa nousee vahvasti esiin pelon merkitys myös vanhemman toimintaan (myös Johnston ym. 2009, 16). Väkivaltaa parisuhteen aikana kokenut vanhempi saattaa pelätä toista vanhempaa niin paljon, ettei uskalla pyrkiä vaikuttamaan tapaamisten toteutumiseen. Pelko siitä, mitä saattaa tapahtua, jos tapaajavanhemmalta kielletään lapsen tapaamiset, voi tällaisissa tilanteissa viedä voiton lapsen turvallisuuden varmistamiselta.

Tilanteissa, joissa väkivaltaa ei välttämättä ole todellisuudessa tapahtunut, haastateltavat näkevät, että vanhempi saattaa käyttäytyä uhmakkaasti ja siirtää tämän uhmakkuuden myös lapseen. Lapsi saattaa tällöin olla haluton tapaamaan toista vanhempaa tai kieltäytyy kokonaan yhteydenpidosta. Näidenkin tilanteiden todentaminen on haastateltavien mukaan haastavaa ja ne vaikuttavat lapsen mahdollisuuksiin muodostaa realistinen kuva toisesta vanhemmasta ja ylläpitää suhdetta tähän. (Myös Häkkänen-Nyholm 2017, 94–97; Johnston ym. 2009, 363–365.)

Mahdollinen väkivallan uhka vaikuttaa lapsen turvallisuuteen. Käsitukset lapsen suojelemisesta ja lapsen edun ensisijaisuudesta saattavat joissakin tilanteissa olla ristiriidassa vanhemman oikeuksien ja toiveiden kanssa tämän pyrkiessä ylläpitämään suhdetta lapseen. Haastateltavat näkevät, että vanhemman ei pitäisi yksin joutua olemaan vastuussa sen arvioimisesta, onko lapsen turvallista tavata toista vanhempaa. Tutkimukset ovat osoittaneet, että pelkästään väkivallan todistajaksi joutuminen ei välttämättä vaikuta lapsen ja vanhemman tapaamisjärjestelyihin ja lapsen voidaan jopa oikeuden päätöksellä katsoa olevan turvallista tavata aiemmin väkivaltaisesti käyttäytynyttä vanhempaa. Vanhemman toiveet tapaamisten jatkumisesta ja pyrkimys perheyhteyden säilyttämiseen saattavat siis ajaa lapsen oikeuksien ja vaikutusmahdollisuuksien edelle. (Vrt. Forsberg & Pösö 2009, 152–155; myös Hokkanen 2005, 75.)

”[...]Vanhempi ei pysty erottamaan sitä vanhaa parisuhdetta, siitä vanhemmuussuhteesta, mikä tällä tapaajavanhemmalla on tähän lapseen, vaan se jotenkin se jännitys siitä väkivallasta, mitä se vanhempi siellä lapsen kanssa ollessaan kokee, siirtyy siihen lapseen, ja lapsi alkaa jännittää tapaamisia. Ja sitten taas se ketä tavataan niin, saattaa tulkita sitä taas sitten omalla tavallaan jotenkin, et nyt siellä minua vieraannutetaan tai jotakin tällast. Se on semmonen monimutkanen dynamiikka, mikä siellä näkyy. Mä jotenkin aattelen et aina ku sitä

tapaamista jännitetään, ni se on sellanen, mihin pitäis jollain tavalla puuttua, mistä siinä on kysymys. [...] (H1)

Myös edeltävässä aineisto-otteessa näkyy, miten merkityksellistä on ottaa todesta lapsen kokemukset ja pyrkiä selvittämään, mitä lapsen toiminnan ja tunteiden taustalla on. On mahdollista, että vanhempi siirtää pelkoaan lapseen aiheettomasti, mutta taustalla voi myös olla todellinen pelko. Kuten haastateltava toteaa, tilanteet ovat monimutkaisia ja väärintulkinnan mahdollisuus on aina olemassa. Tämä ei kuitenkaan poista sitä tosiseikkaa, että lapsen tunteet on aina huomioitava, eivätkä ne saa jäädä vanhempien painostuksen tai edun tavoittelun vuoksi huomiotta. (Ks. myös Knezevic 2020, 97–99.)

Turvallisuuteen vaikuttavana tekijänä haastateltavat mainitsevat myös lapsikaappausuhan sekä perhesurmariskien arvioinnin. Kulttuurisena kysymyksenä lapsikaappausuhan nähdään voivan olla keino uhkailla toista vanhempaa, mutta toisinaan myös todellinen riski. Haastateltavat näkevät riskisignaalina myös sen, jos vanhemmat tekevät lähestymiskieltohakemuksia toista vanhempaa kohtaan tai rikosilmoituksia ja lastensuojeluilmoituksia toisistaan. Haastateltavien näkemys on, että vanhempien huolia ei aina oteta riittävän vakavasti palveluissa. Esimerkiksi lapsikaappaus- tai perhesurmauhan ollessa kyseessä lapsen turvallisuus vaarantuu huomattavasti, mikäli asiaa ei tutkita ja siihen puututa. Haastateltavat näkevät, että ilmoitusten selvittämättä jättäminen tai niiden toteaminen aiheettomiksi vaikuttavat myös vanhemmuussuhteen jatkumiseen. Vanhempien toimiminen yhteistyössä voi olla haastavaa, jos taustalla on puolin ja toisin tehtyjä ilmoituksia toisen vanhemmuuden puutteista tai turvallisuusriskeistä. (Myös Saini ym. 2019.) Tämä heikentää myös lasten turvallisuutta ja hyvinvointia, sekä vaikuttaa lasten osallisuuteen.

4.3 Haavoittuva lapsi

Lapsen asema vaativassa erotilanteessa suhteessa vanhempiin näyttäytyy haastattelujen perusteella heikkona ja haavoittuvaisena. Lapsi jää helposti liian yksin tilanteessa. Haastateltavien mukaan tämä näkyy niin, että lapset saattavat kokea, ettei kukaan ole kiinnostunut heistä ja heidän näkemyksistään tai ylipäättään hyvinvoinnistaan. Sekä vanhempien että ammattilaisten ja kaikkien muiden lapsen ympärillä olevien aikuisten on tärkeää käyttää aikaa siihen, että he kuuntelevat lapsen näkemyksiä. Vaativassa tilanteessa, jossa vanhempien oma hyvinvointi on koetuksella, ei lapsen edun ja hyvinvoinnin etusijalla pitäminen ole helppoa

(esim. Nurmela 2019, 156). Haastateltavat nimeävät riskisignaaleja, jotka voivat kertoa siitä, että vanhempien hyvinvointi on liiaksi lapsen vastuulla.

”siis yks mikä mul tuli heti mieleen tässä ni on se että, kun lapsi puhuu niin kuin aikuinen. Elikä mun mielest se osottaa sitä, et lapsi on joutunu niin voimakkaasti aikuisten riitojen väliin, ja hänellä on se rooli siellä, et hän on se viestinviejä, hän kannattelee vanhempiensa hyvinvointia. Hänhän yrittää saada kaikki onnelliseksi, ja hän voi olla pieni kiltti tyttö eikä välttämättä oireile ulospäin. Mut et mä ajattelen et semmoset, hienovaraiset viestit, mitä siitä lapsesta tulee ja se että, kaikki on hyvin. Et sehän on se tapa selviytyä ja suojata itteensä” (H1)

Edellä oleva aineisto-ote kuvaa näkemystä lapsen roolista ja asemasta perheessä vaativan erotilanteen keskellä. Jo aiemmin mainittu lojaliteettiristiriita voi olla voimakas ja vanhemmat saattavat vaatia lapselta puolen valitsemista (myös Saini ym. 2019, 129). Lisäksi haastateltavat näkevät, että lapsi voi joutua huolehtimaan vanhemmistaan ja kannattelemaan heidän hyvinvointiaan, vaikka tilanteen pitäisi olla toisin päin (myös Johnston ym. 2009, 35). Lapsi saattaa kokea, että hänen täytyy suoriutua tehtävästään mahdollisimman hyvin, eikä hän saa kuormittaa vanhempiaan tilanteessa enempää. Vanhempien ristiriitojen keskellä eläminen vaatii lapselta sopeutumiskykyä (esim. Hokkanen 2005, 101).

”Hän ymmärtää et vanhemmat ei puhu keskenään ja mun pitää nyt olla sitte tulkkina, ja välitellä näitä viestejä. Ihan tämmönenkin asia, on tosi psyykkisesti kuormittavaa eikä kenenkään lapsen pitäis edes siinä tilanteessa olla. Ja tää liittyy vaan kommunikaation pulmiin. Ja sit se toinen tai kolmas aste, kun mennään jotenkin vakavampaan suuntaan on sit se ihan, et miten altistuu viikottain, tai vaihtojen yhteydessä vaik sille henkiselle väkivallalle tai on se pelon uhka. Tai et voiko lapsi ylipäättään sanottaa että, mitä mä toivon tai haluan tai miten mä vois in kokee oloni paremmaksi, kun se ikään ku se vanhempien hyvinvoinnin jotenkin huolta pitäminen myös siitä, jos se sälytetään ikään ku lapsen harteille.” (H1)

Vanhempien riitaisien välien vuoksi lapsi saattaa joutua myös toimimaan viestinviejänä vanhempien välillä. Edeltävässä aineisto-otteessa mainitaan myös riidoille ja jopa väkivallalle altistuminen, jotka molemmat heikentävät lapsen hyvinvointia ja turvallisuutta. Viestien välittäminen ei kuulu lapsen tehtäviin, eikä tällaiseen painostaminen tue lapsen osallisuutta (Linnavuori 2007, 118). Mikäli lapsen toiveet eivät tule aidosti kuulluksi, voi kyse olla näennäisosallisuudesta. Tällöin vanhemmat saattavat kysyä lapsen mielipidettä, mutta sitä ei huomioida niin, että lapsella olisi todellisuudessa mahdollisuutta vaikuttaa asioihin. (Esim. Hart 1992, 9.)

”Ja se jotenkin herättää sen kysymyksen, et onks lapsi jotenkin, niin vanhempien armoilla, ja toki onkin, lapsi joka kasvaa niissä perhesuhteissa. Pystyyks sille omalle ajatukselle muodostuu mitään tilaa, onks siel riittävän turvallista

ylipäättään, et onks justiin lupa puhua ja ajatella vaik, et mitä mä koen tai tunnen sitä toista vanhempaa kohtaan?” (H1)

”Ja lapsi elää siinä stressitilanteessa, ni se vaikuttaa sinne kouluun ja se vaikuttaa oppimiseen ja se voi vaikuttaa kaverisuhteisiin, se voi vaikuttaa hänen myöhempiin parisuhteisiin. Täs on tosi isosta asiasta kysymys.” (H1)

Edellä olevat aineisto-otteet kuvaavat lapsen heikkoa asemaa ja mahdollisuuksia omien ajatusten muodostamiselle ja esiin tuomiselle. Vanhempien vallankäyttö ja toimintatavat vaikuttavat siihen, millä tavoin lapsi pystyy säilyttämään suhteensa molempiin ja miten hän saa omat ajatuksensa kuuluviin. Haastateltavat näkevät, että lapsi jää tilanteessa yksin, mikäli ei ole aikuista, joka huomioisi hänet ja hänen tarpeensa erotilanteen keskellä. Tilanteen pitkeytyminen voi vaikuttaa lapsen elämään hyvin monella tasolla ja pitkäkestoisesti. Lapsen olisi tärkeää tulla tilanteessa kohdatuksi ja kuulluksi, sillä tämä voi helpottaa asian käsittelyä (Ojaniemi & Rantajärvi 2010, 229–230).

”Toisaalta saattaa olla myös et vanhemmat myöskään ei ota asioit välttämät puheeks tai ei lapsille selitä erilaisii tilantei. Sit lapset on tavallaan, ajatellaan et, asiat ei, tai et niit ei tarvi lasten kans keskustella, et ei lapset oo jotenkin ollu osallisena, tai he on niin pieniä et he ei ymmärrä tai, et se kaikki hädellä mikä perheen ympäril on, et se jotenkin pystyittäis pitää poissa sielt lapsen nähtävilt tai lapsi ei oo jotenki siin läsnä ollenkaan. Se on usein se olo mikä, lasten kans työskennelles tulee, että heit ei kuulla eikä heit oikein nähdä. Ajatus kyl usein on, mut sit se käytännön toteutus jää jotenkin tekemättä.” (H3)

Lapsen aseman heikkous näkyy myös siinä, että vanhemmat eivät näe tarpeellisena keskustella lapsen kanssa erotilanteesta ja siihen liittyvistä tapahtumista (ks. myös Kääriäinen 2008, 67–68). Haastateltavat kuvaavat vanhempien usein välttelevän keskinäisistä riita- tai väkivaltatilanteista puhumista lapsen kanssa. Vanhemmat saattavat ajatella suojelevansa lasta, vaikka jo väkivaltatilanteelle altistuminen vaikuttaa lapsen turvallisuuden tunteeseen (Johnston ym. 2009, 43–47). Vanhemmat saattavat perustella vaikeista asioista keskustelemisen välttelyä esimerkiksi sillä, että lapsen kanssa on ollut mukavaa, eikä tunnelmaa haluta pilata.

Haastateltavien mukaan vanhemmat perustelevat puheeksi ottamattomuutta toisinaan myös lapsen edulla, vaikka lapsen näkemysten sivuuttaminen ei tue lapsen etua eikä osallisuutta. Vanhempi tekee tilanteessa lapsen puolesta valinnan siitä, onko hänen mahdollista käsitellä mahdollisesti pelottavaksi kokemaansa tilannetta. Lapsen osallisuus ei myöskään pääse toteutumaan, mikäli vanhempi valikoi, mitä asioita hän lapselle kertoo ja mitä jättää kertomatta (vrt. Hart 1992). Tiedonkulku on yksisuuntaista ja valikoivaa, eikä lapsen ole mahdollista vaikuttaa siihen. Vanhempi kaventaa lapsen osallisuuden mahdollisuuksia pimitämällä häneltä tietoja (Knezevic 2020, 23).

Haastateltavien näkemys on, ettei lapsia kuulla tai nähdä riittävästi arjessa. Lasten huomioiminen saattaa olla vanhempien ajatuksissa, mutta se ei välttämättä konkretisoidu ja näin ollen mahdollista lasten osallisuutta. Haastateltavien mukaan vanhempien toiminnan taustalla on yleensä ajatus lasten parhaasta ja tämän edun mukaan toimimisesta. Myös vaikeita asioita olisi kuitenkin tärkeää käsitellä lasten kanssa. Puheeksi ottaminen mahdollistaa lasten osallisuuden lisääntymisen ja on tärkeää tarjota lapsille mahdollisuuksia tähän (Hart 1992, 6).

”niin se mitä vanhemmat ei hoksa, et ku he on tottunu jotenkin siihen et, lapsen asiois täytyy koska hän on pieni, ni hänen asiois vanhempien täytyy kaikis asiois päättää. [...] huomata sitä et se lapsi kasvaa. Unohdetaan se et lapsen kans voiskin keskustella täst asiasta, et lapseltakin vois kysyä tätä mielipidettä. Siinä on jotenkin jumiuduttu siihen, et kaikki asiat, pienetkin detaljit pitää päättää viranomaisavusteisesti, ja vanhempien väentää se väentö loppuun asti, ja siin saattaakin olla unohtunu se et hei ooks kysyny lapselt itseltään koskaan et miten hän tykkäis tän asian [naurahtaa] hoitaa.” (H1)

Myös edellä oleva aineisto-ote kuvaa lapsen kanssa keskustelemista ja hänen osallistamistaan päätöksentekoon häntä itseään koskeissa asioissa. Lapsen mielipiteen selvittäminen ja näkemysten huomioiminen on tärkeää ja sen merkitys lisääntyy lapsen kasvaessa ja kehittyessä (Linnavuori 2007, 106–107). Esimerkki kuvaa hyvin myös sitä, miten tottumus asioiden selvittelyyn viranomaisten kautta voi heikentää lapsen mahdollisuuksia osallistua. Lapsen osallisuuden toteutuminen ei tarkoita sitä, että vanhemmat syrjäytetään päätöksenteosta kokonaan. Parhaiten osallisuus toteutuu, kun sitä pääsee toteuttamaan yhdessä ympärillä olevien aikuisten kanssa. (Esim. Pajulammi 2014, 61.) Myös Hart (1992, 37) näkee lasten ja vanhempien välisen yhteistyön tärkeänä osallisuuden kannalta, sillä vanhemmat ja perhe ovat ensisijaisia osallisuuden mahdollistajia lapselle.

Haastateltavat näkevät tärkeänä painottaa vanhemmille, että lapsen kanssa voi keskustella asioista ja lapsen voi antaa ikätasonsa mukaisesti osallistua päätöksentekoon tai ainakin on tärkeää huomioda hänen mielipiteensä. Tämä näyttäytyy erityisesti silloin, jos vanhemmilla ei ole keskusteluyhteyttä ja he sopivat asioista viranomaisten välityksellä. Vanhempien muistuttaminen siitä, että lapselta itseltäänkin voi asiaa kysyä, saattaa joskus helpottaa tilannetta ja ennen kaikkea se vahvistaa lapsen osallisuutta. Vastuun ottamisen harjoittelu lapsen omaa elämää koskeissa asioissa on lisäksi hyödyllistä itsenäistymistä ja aikuistumista ajatellen (Pajulammi 2014, 61). Lapsen puheiden ja näkemysten huomiointi sekä niiden taustalla olevien tekijöiden selvittäminen on myös tärkeää.

”Eli se lapsen puhe(-) avoin uhmakkuus, se ei oo kiinni jossain konkreettisisessa, sillä tavalla että en mene sinne koska, en saa siellä ruokaa, tai en mene sinne

koska siellä minua lyödään tai siellä ei minua huomioida. Se ei oo kiinni missään konkreettises. Se on vaan, se on sentyyppistä se puhe, tää on siis nyt asiakastyöhavainto, se on sentyyppistä et minä en mene sinne, koska minä en mene sinne.”
(H2)

Erotilanteessa lapset saattavat tuoda esiin monenlaisia tunteita ja avointa uhmakkuutta vanhempia kohtaan, kuten myös edellä oleva aineisto-ote osoittaa. Haastatteluissa nousee esiin, miten tämä saattaa vahvistaa vanhemman tulkintaa siitä, että toisen vanhemman luokse ei ole turvallista mennä, tai että toinen on kykenemätön toimimaan turvallisena vanhempana. Vanhemmat saattavat tulkita lapsen toiminnan tai negatiivisten tunteenilmaisujen johtuvan toisesta vanhemmasta (Valjakka 2002, 85). Vanhempi voi omalla toiminnallaan vahvistaa näitä ajatuksia myös lapsessa, mikäli hän ohittaa lapsen esiin tuomat positiiviset asiat toisesta vanhemmasta. Parisuhteen negatiivisten kokemusten peilaaminen lapsen ja vanhemman suhteeseen voivat siten vaikuttaa myös lapsen näkemyksiin toisesta vanhemmasta. (Johnston ym. 2009, 30–31.) Toisinaan lapsen käytöksessä saattaa olla kyse ainoastaan eroon reagoimisesta ja tunteiden purkamisesta siihen liittyen. Toistuvan vanhempien riitellylle altistumisen seurauksia lapsen psyykkiselle hyvinvoinnille saatetaan kuitenkin myös vähätellä ja tulkita ainoastaan perheen hajoamisesta johtuviksi (Saini ym. 2019, 128).

Vanhemman kyvyillä vastaanottaa ja huomioida myös lapsen kielteisiä tunteita erotilanteeseen liittyen on merkitystä siinä, millä tavoin lapsen on mahdollista säilyttää suhteet molempiin vanhempiinsa eron jälkeen (ks. Kääriäinen 2008, 66). Uhmakkuuden taustasyiden selvittäminen on haastateltavien mukaan tärkeää. Haastateltavien näkemys on, että lapset eivät välttämättä itse pysty nimeämään mitään konkreettista syytä pelolle tai uhmakkuudelle. Onkin syytä miettiä, ovatko nämä näkemykset lapsen omia vai vanhemman häneen siirtämiä, jolloin kyse voi olla manipulaatiosta. (Esim. Hart 1992.)

” [...] yks tärkein asia minkä mä sieltä otin itselleni mieleen ni, on just huoltoriitoihin tai ero- ja huoltoriitoihin liittyvä ni lapsi on sivullinen uhri. Et yleensä-hän sil vanhemmal on halu vahingoittaa sitä ex-puolisoaan, ja kostaa hänelle. Mut et lapsi on se sivullinen uhri.” (H3)

Haastateltavat näkevät lapsen vaativassa erotilanteessa sivullisena uhrina. Vanhempien pyrkimykset vahingoittaa toisiaan menevät lapsen hyvinvoinnin huomioimisen edelle, eikä lapsella useinkaan ole mahdollisuuksia vaikuttaa tähän. Haastateltaville tämä näyttäytyy niin, että lapset hukkuvat aikuisten haasteiden ja ongelmien keskelle. Riitaisa tilanne vaikuttaa haitallisesti lapsen hyvinvointiin (Kääriäinen 2008, 79). Lapsen näkyväksi tekeminen on haastava prosessi niin ammattilaisille kuin muillekin lapsen lähipiirissä oleville.

Haastateltavien mukaan asiaa on tärkeää tuoda esiin vanhemmille ja ohjata heitä toimimaan lapsen parhaaksi. (Myös Donahey 2018, 30.)

”Se tunne mikä välittyy siellä tapaamisella, [...] se on suru. Lapsi ei tuo sitä esille, mutta se on tosi surullista se työskentely lasten kanssa.” (H1)

Yllä oleva kuvaa hyvin haastateltavien näkemystä siitä, miten haavoittuvassa asemassa lapset vaativan erotilanteen keskellä ovat. Toisaalta näkemys kuvaa myös sitä, että lapset pyrkivät kaikesta huolimatta selviytymään vaikeassa tilanteessa ja peittelemään omia huoliaan. Haastatteluissa puhutaankin näkymättömistä lapsista, joilla näyttäisi ulkoisesti olevan kaikki hyvin, mutta kuitenkin vanhempien välinen tilanne heikentää heidän hyvinvointiaan huomattavasti. Haastateltavat näkevät, että lapsi ei välttämättä kykene sanoittamaan huoliaan, koska niiden kertomiselle ei ole ollut tilaa (myös Shier 2001, 128). Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö vanhempien välinen konflikti vaikuttaisi lapseen.

”Ja mä ajattelen et se vaatii niilt lapsilta, hirveesti sopeutumiskykyä, selvitä niis tilanteissa, mitkä on semmosii konfliktituneita. Ja sit toki lapset kehittää näitä omia selviytymiskeinoja. Kyllähän se ristiriita on tosi suuri, missä ne elää. Mutta että mikä kenellekin lapselle on jotenkin muodostunu sit sellaseks selviytymiskeinoks, et onks se sitten toiset sisarukset tai joku oma harrastus tai sitten, joku muu läheinen henkilö.” (H1)

Edellä oleva aineisto-ote kuvaa, miten vaativassa erotilanteessa ja ristiriitojen keskellä selviytyminen edellyttää lapselta sopeutumiskykyä. Haastateltavien mukaan lapset saattavat kehittää selviytymiskeinoja, joiden avulla he pärjäävät tilanteessa. Nämä selviytymiskeinot nähdään tärkeinä, vaikka tärkeämpää olisi se, että konfliktoitunut tilanne vanhempien välillä selviäisi. Pyrkimällä aktiivisesti ratkaisemaan keskinäiset konfliktinsa, vanhemmat voivat pienentää eron aiheuttamia seurauksia lapsen hyvinvoinnille (Donahey 2018, 30). Lapsen aseman näkyväksi saaminen riitaisassa tilanteessa ei haastattelujen perusteella kuitenkaan näyttäytyä helppona.

5 AMMATTILAISTEN JA PALVELUIDEN MERKITYS LASTEN OSALLISUUDELLE

5.1 Lapsen asema työskentelyssä

Vanhemmat hakevat usein vaativassa erotilanteessa ulkopuolista apua tilanteen ratkaisemiseksi. Lapset eivät yleensä ole vanhemmistaan irrallisia palveluiden käyttäjiä, vaan avun saaminen vaatii vanhempien suostumusta tai ainakin palveluihin pääsyn mahdollistamista. Erotilanteessa palvelut rakentuvatkin usein vanhempien ympärille, jolloin lapsia autetaan joko samassa yhteydessä tai välillisesti vanhempien kautta. Lasten olisi kuitenkin tarvittaessa tärkeää saada apua myös pelkästään itselleen, sillä vaativan erotilanteen aiheuttamat ongelmat voivat kärjistyessään heikentää lasten hyvinvointia huomattavasti (Donahy 2018, 23). Suoraan lapsille suunnattuja palveluja vanhempien eroon liittyvissä asioissa on melko vähän. Osaltaan tämä voi johtua siitä, että vanhempien auttamisen nähdään auttavan myös lapsia (Nurmela 2019, 162). Osallisuuden toteutumisen kannalta on kuitenkin tärkeää, että lapsen kohtaamiselle on riittävästi aikaa sekä ammattilainen, jonka on mahdollista keskittyä lapsen kanssa toimimiseen ja työskentelyyn (Oranen & Laaksamo 2003, 240–242).

”Ja sit jos taas palvelujärjestelmäs ei oo ammattilaisia, jotka käyttäis hieman aikaa siihen lapseen tutustumiseen ja siihen että, oikeesti pääsis jotenkin kuulemaan sen lapsen ajatuksia tai näkemään sen tilanteen lapsen silmin, et yks puolen tunnin tapaaminen lapsen kans ei siihen riitä, niin silloin kukaan ei tavota sitä lapsen näkökulmaa. Ja lapsi myös oppii sen, että ei kukaan edes kysy minulta, näin mä aattelen, ettei ketään kiinnosta. Ja se et jos vaikka alakouluikäinen lapsi hymyilee ja, sanoo et kaikki on hyvin, niin vähän vois käyttää aikaa enemmän siihen.” (H1)

”Usein vaikuttaa siltä, et lapsen ääni ei tuu kuuluville. Siel saattaa olla viranomaisil ja useil eri toimijoil monenkinnäköst huolta, mut sit kenelläkään ei oo käsityst siitä et, mikä se lapsen oma ajatus on tai mitä se lapsi siit tilanteest tuottais.” (H3)

Edellä oleva aineisto-ote kuvaa, miten lapsi jää helposti ilman tarvitsemaansa apua, mikäli hänet kohtaavat ammattilaiset eivät perehdy lapsen tilanteeseen riittävällä tavalla. Lapsen kanssa työskentelyssä luottamuksellisen suhteen luominen vie aikansa ja voi vaatia useita kohtauksia, joten kuvatus kaltainen puolen tunnin tapaaminen ei useinkaan ole siihen riittävästi (ks. myös Laitinen & Kempainen 2010, 150). Lapsen todellisen näkökulman tavoittaminen ei onnistu, mikäli aikuiset eivät ole valmiita panostamaan lapsen kohtaamiseen ja kuuntelemiseen (myös Shier 2001, 111). On tärkeää, että lapsi nähdään vanhemmistaan

erillisenä ja hänen kokemuksensa vaativasta erotilanteesta huomioidaan sellaisina, kuin hän niistä kertoo (Johnston ym. 2009, 257).

Haastateltavat tuovat esiin, että lapsen äänen kuuluviin saaminen on vaikeaa, mikäli kukaan ei todellisuudessa pysähdy lapsen sanomisten äärelle tai pyri hahmottamaan kokonaiskuvaava tilanteesta. Lapsen osallisuuteen nämä tekijät voivat vaikuttaa niin, että lapsen on hankala selviytyä tilanteesta ja pystyä vaikuttamaan siihen. Lapsi ei tule riittäväällä tavalla kohdatuksi eikä näin ollen pääse osalliseksi. Kuulluksi ja kohdatuksi tuleminen ovat osa sosiaalista osallisuutta ja merkityksellisiä siinä, että lapsi voi kokea olevansa tärkeä (Kiilakoski & Gretchel 2012, 6). Lapsen huomioiminen ja asioiden kysyminen suoraan häneltä itseltään voivat antaa lapselle tunteen merkityksellisyydestä (Muukkonen 2013, 170).

”mut sitte ku lapsi on ruvennu oireilemaan psyykkisesti, niin on tunnistettukin sen lapsen ikään ku, vaikka lastenpsykiatrialla tuettu sitä lasta ni on tunnistettu sitten sieltä taustalta se konfliktoitunut ero tai se riite-, eroriitely, mikä on vaikuttanu lapseen tosi voimakkaasti sillee, et sen lapsen elämä on jakautunu ikään ku kahteen leiriin. Vasta siinä vaiheessa on tunnistettu se konflikti.” (H1)

Haastateltavat nostavat esiin, että joissakin tilanteissa vasta lapsen psyykkinen oireilu saattaa herättää lapsen kanssa työskentelevät ammattilaiset ja tätä kautta myös vanhemmat havaitsemaan, että konfliktoitunut erotilanne on vaikuttanut lapseen. Oireilun tunnistaminen vaativasta erotilanteesta johtuvaksi ei myöskään ole helppoa (Saini ym. 2019, 129). Vanhemmat eivät välttämättä ole hakeutuneet palveluiden piiriin erotilanteen vuoksi, mutta lapsen psyykkiseen oireiluun apua hakiessa tilanne on tunnistettu ammattilaisten toimesta (vrt. Nurmela & Kaittila 2019, 422). Näin ollen perheen tilanteeseen ei olla päästy puuttumaan riittävän varhaisessa vaiheessa ja tilanne on päässyt konfliktoitumaan, kuten myös alla oleva aineisto-ote osoittaa. Lapsen osallisuus ei pääse toteutumaan, koska hän on riippuvainen vanhempien toiminnasta ja kyvystä tunnistaa lapsen tarpeita. Vanhempi ei erotilanteessa välttämättä kykene erottamaan lapsen tarpeita omistaan (Karttunen 2010, 59). Lapsen tarpeiden huomiointiin liittyy myös se, millä tavoin lapsen toimintaa ja sanomisia tulkitaan.

”Siinä vaihees jos on vaan, ikään ku se lapsen oireilu on se ensimmäinen, missä tullaan sinne palveluihin ni se voi olla jo tosi syvällä ja pitkällä se konflikti.” (H1)

Auttamalla perheitä varhaisessa vaiheessa voidaan ehkäistä tilanteiden kriisiytymistä ja pitkittyneiden huoltoriitojen syntymistä (Nurmela 2019, 155). Varhaisempi avunsaanti voi myös olla tehokkaampaa ja lapsen kannalta hyödyllisempää. Haastatteluissa todetaankin,

miten tärkeää olisi käyttää aikaa myös lapsen kanssa keskustelemiseen antaen hänelle mahdollisuuden käsitellä tilannetta omalla tavallaan.

Merkitystä on myös sillä, näkevätkö ammattilaiset lapsen asiakkaana omana itsenään vai perheensä kautta. Anneli Pohjola (2010, 36) nostaa esiin sen, miten lapsen huomiointi voi jäädä perhekeskeisyyden jalkoihin. Vanhemmat eivät välttämättä erotilanteessa halua ulkopuolisten puuttuvan tilanteeseen, joka nähdään perheen yksityisenä asiana. Lapsen voi olla vaikea saada apua itselleen, sillä hän ei tiedä kenen puoleen kääntyä. Lapsen osallisuuden mahdollisuudet kapenevat, mikäli vanhemmat jättävät kertomatta lapselle avunsaamisen mahdollisuuksista (Knezevic 2020, 23). Mikäli ajatellaan, että vanhemmat parhaiten tietävät, mikä on lapsen parhaaksi, voivat lapsen omat tarpeet jäädä huomioimatta. Lapsen osallisuus ei kunnolla toteudu, jos auttamisen lähtökohdat eivät perustu lapsen tarpeisiin. Lapsen kohtaaminen vanhemmistaan erillisenä yksilönä on myös osallisuuden näkökulmasta tärkeää (Ojaniemi & Rantajärvi 2010, 234–236).

”Siis lasten kans työskentelys on ollu, tietynlaisii haasteita liittyyen varmaan ehkä siihen et, välttämät ei oo lapsi ollu semmost oloo, et he saa kaikist asioist keskustella ja, tavallaan et onks vanhemmilt lupaa lähtee niist asioist keskustelee ja siihen työskentelyyn, sillai mukaan miten, he ehkä ite haluis ja toivois.” (H3)

Haastateltavien mukaan lapsi ei välttämättä koe olevan turvallista puhua ulkopuolisille perheen tilanteesta. Tämä voi johtua siitä, että lapsi ei koe saaneensa vanhemmiltaan lupaa ottaa asioita puheeksi tai ei näe tilannetta riittävän turvallisenä. Haastateltavat näkevät vanhempien roolin merkittävänä siinä, millä tavoin lapsen on mahdollista osallistua työskentelyyn ja tuoda esiin todellisia näkemyksiään. Vanhempien on tärkeää antaa lapselle lupa kertoa asioista niin kuin hän itse on ne kokenut. Mikäli lapsi joutuu miettimään, sanooko hän mahdollisesti jotakin väärin tai suuttuvatko vanhemmat hänelle, ei työskentelystäkään ole apua lapselle. (Myös Karttunen 2010, 175.) Lapsi myös oppii kertomaan asioista sen, mitä olettaa toisten haluavan kuulla. Osallisuus ei ole todellista, mikäli aikuiset eivät ole valmiita kuulemaan lapsen todellisia näkemyksiä. (Hart 1992, 15.)

Lapsen todellisen näkemyksen tavoittaminen ja tilanteen hahmottaminen näyttäytyy haastavana, sillä luottamuksen saavuttaminen kestää ja lapsi saattaa kertoa kaiken olevan hyvin, vaikka todellisuudessa näin ei olisi. Onkin tärkeää, että ammattilaiset pyrkivät heti alusta lähtien luomaan luottamuksellisen suhteen lapsen kanssa ja olosuhteet sellaisiksi, että lapsi kokee olevan turvallista puhua vaikeista asioista. Lapsen voi olla hankala hahmottaa ja konkretisoida, millainen tilanne on ja miten se häneen vaikuttaa. Haastateltavat näkevät, että kyse

voi olla myös siitä, että lapsi ei halua kertoa esimerkiksi kokemastaan turvattomuudesta, koska pyrkii olemaan lojaali vanhemmilleen. Tämä voi vaikeuttaa tilanteen tunnistamista. (Ks. myös Laitinen & Kemppainen 2010, 169–172; Ojaniemi & Rantajarvi 2010, 234–235.)

Haastatteluissa puhutaan myös ylivireys- ja alivireystilassa olevista lapsista. Kummassakin tilanteessa lapsen kanssa työskentely näyttäytyy haastavana, sillä stressin vuoksi lapsen ei välttämättä ole helppoa keskittyä työskentelyyn, ja tilanteen haltuun ottaminen vaatii ammattilaisilta paljon osaamista. On myös syytä pohtia, voiko lapsen kanssa työskentelyssä olla kyse yhteistyösuhteesta tai kumppanuudesta, jolloin aidosti kuullaan lapsen mielipidettä ja toimitaan tasavertaisina yhdessä määriteltyihin tavoitteisiin pyrkien. Vai onko lapsi aina toimenpiteiden kohteena ilman tosiasiallista valtaa osallistua? (Pohjola 2010, 58.)

Omaa vanhemmuutta olisi haastateltavien mukaan kyettävä tarkastelemaan siitä näkökulmasta, miten oma toiminta vaikuttaa lapseen. Oikeassa olemisen välttämättömyys ja sen todistaminen, että toinen on väärässä, olisi jätettävä taka-alalle. Karttusen (2010, 161) mukaan vanhempien voi olla helpompi huomioida lapsen mielipiteet ja näkemykset, mikäli joku ulkopuolinen kertoo ne heille. Keskustelun johdattaminen toistuvasti lapsen asemaan ja hyvinvointiin voi myös auttaa vanhempia huomioimaan lapsen tarpeet paremmin (myös Nurmela 2019, 161). Vanhemmilla saattaa olla vahva käsitys siitä, että he toimivat lapsen edun mukaisesti, vaikka todellisuudessa he pyrkivät ajamaan omaa etuaan. Lapsen osallisuus ei ole todellista, mikäli vanhemmat pyrkivät valjastamaan sitä omiin tarkoituksiinsa sopivaksi (Hart 1992, 9).

”Ihan samal taval mä aattelen et ne lapsen oikeudet on meil keskiössä. Se on se ydinjuttu. Sit lapsen oikeus osallisuuteen ja suojeluun, näitähän me koko ajan joudutaan, tai punnitaan, siinä työskentelyn aikana. Ja sit esimerkiks ne tilanteet vaikka, että jos lapselle annetaan liikaa vastuuta tai hänet laitetaan, semmoseen rooliin vaikka perheessä, missä hänen oikeuksiaan loukataan ni, vaikka oikeus kaverisuhteisiin tai koulunkäyntiin tai muuhun, tai sitte tapaamisasioissa, esimerkiksi, jotenkin nähdä että, joku toisen vanhemman toiminta loukkaa lapsen tapaamisoikeuksia.” (H3)

Edellä olevassa aineisto-otteesta puhutaan yleisesti lapsen asemasta perheessä, mutta myös tavoista ja periaatteista perheiden kanssa työskentelyyn liittyen. Lapsen oikeudet on pidettävä keskiössä ja niiden toteutumista arvioitava työskentelyn aikana. Tarvittaessa vanhempia täytyy näistä muistuttaa. Lapsi ei aina kykene itse huolehtimaan omien oikeuksiensa toteutumisesta, joten aikuisten on pidettävä niistä huolta (esim. Pajulammi 2014, 62). Vastuuta avun hakemisesta ja äänensä kuuluviin saamisesta ei voi säilyttää pelkästään haavoittuvassa asemassa olevan lapsen vastuulle (Knezevic 2020, 99). Yhtä lailla tärkeää on kuitenkin se,

että lapselle ei anneta liian suurta roolia ja vastuuta perheessä, vaan pääasiallinen vastuu säilyy vanhemmilla (Hart 1992, 31).

Toisinaan myös kulttuuriset kysymykset lapsen asemaan liittyen näyttävät haastateltavien mukaan sellaisina, joista vanhempien kanssa täytyy käydä keskustelua. Tällöin painotuvat erityisesti keskustelut siitä, mikä on lapsen kasvatuksessa hyväksyttävää toimintaa ja mikä ei.

”et mikä on kulttuuria, ja mikä on, sitten jotain muuta, mihin meidän pitää kiinnittää huomiota. Et selitetäänks myös kulttuurisena asioita, jotka on ihan suomalaisissakin perheissä asioita, johon lapsen suojelemisen vuoksi täytyy kiinnittää huomio. Kuritusväkivalta on yks näistä.” (H3)

Lapsen asemasta perheessä sekä kasvatuksellisista asioista saattaa kulttuuritaustasta riippuen olla erilaisia näkemyksiä (myös Johnston ym. 2009, 310). Haastateltavat näkevät tärkeänä sen, että vanhempien kanssa käydään läpi lapsen oikeuksia ja asemaa Suomen lainsäädännön kautta. Kuritusväkivalta on Suomessa kiellettyä riippumatta siitä, mistä kulttuurista vanhemmat ovat lähtöisin. Haastateltavat näkevät tämän kirkastamisen olevan toisinaan haastavaa, vaikka kyse on selkeästi lapselle vahingollisesta toiminnasta.

Lapsen osallisuuden ja toimijuuden lisäämisestä puhuttaessa haastatteluissa nousee esiin, miten tärkeää on myös huomioida lapsen elämässä olevat hyvät asiat ja keskittyä niiden vahvistamiseen. Tässä yhteydessä haastateltavat pohtivat myös sitä, miten ongelmien väkisin esiin kaivaminen ei aina ole tuottoisaa, mikäli lapsi ei ota niitä puheeksi. Tärkeänä nähdään sen huomioiminen, että lapsen arki voi olla sujuvaa molempien vanhempien kanssa vanhempien riitelystä huolimatta.

”Täs helposti, jumiutuu ku käsitellään näit asioit jatkuvasti ja käydään niit asioit läpi ni sellaseen mielentilaan et niin et, pakkohan sen on jotenkin reagoida tähän, kun vanhemmat eivät tule ollenkaan toimeen. Mut jotenkin, hänel saattaa olla niit, ja se arki saattaa olla hänelle ihan, näyttäytyy semmosena turvallisena, siel molempien vanhempien luona.” (H1)

Edellä oleva aineisto-ote tuo näkyväksi myös sen, millainen merkitys ammattilaisten omalla asennoitumisella on. Mikäli ajatellaan, että lapsen ei ole mahdollista voida hyvin tai selviytyä vaativan erotilanteen keskellä, voi se heijastua myös tapaan kohdata lapsi. Lapsen voi olla vaikeaa tuoda todellisia näkemyksiään esiin tällaisessa tilanteessa (Hart 1992, 15). Merkityksellistä on myös se, nähdäänkö lapsen voivan olla oman elämänsä asiantuntija ja missä määrin hänen kertomaansa pidetään realistisina kuvauksina tilanteesta (myös Pohjola 2010, 59). Todellinen lapsen osallisuuden mahdollistuminen on haastavaa, mikäli lapsen puheiden

vakavasti ottaminen vaatii aina sen, että joku muu vahvistaa hänen kertomuksensa todenmukaisuuden (Knezevic 2020, 97).

”Mut jos mietitään sitä, lapsen toimijuuden lisäämistä, ni kyl se on tosi paljon keskittymistä niihin toimiviin ja hyviin asioihin ja niitten vahvistamista. Paljon niistä puhutaan ja sen vanhemman kans työskentely, tai varsinkin jos on ollu lasten tapaamisia ja sitte purkaa sitä vanhemman kans, kyllä siinä hirveen keskitytään siihen hyvään ja positiiviseen.” (H1)

”Mä kyllä uskon siihen myös tässä työskentelyssä että, vahvistaa, puhuu niistä positiivisist tilanteista ja vahvistaa niitä, ni se on toiminta-, lapsen toimintakykyä ja lapsen osallisuutta ja toimijuutta lisäävää.” (H1)

Lapsen osallisuuden ja toimijuuden lisäämisen kannalta haastateltavat näkevät tärkeänä myös hyvien ja positiivisten asioiden vahvistamisen työskentelyssä. Haastateltavien mukaan lapsi ei välttämättä ole saanut tuotua näkemyksiään esiin vanhemmalle, eikä osaa sanoittaa niitä. Haastateltavat näkevät, että työskentelyn avulla on mahdollista tuoda lapsen ajatuksia näkyväksi ja välittää niitä eteenpäin vanhemmille. Lapselle sopivien itsensä ilmaisemisen keinojen löytäminen näyttäytyy hyödyllisenä eron käsittelemisen kannalta. Apuna voi käyttää esimerkiksi draamaa tai muita toiminnallisia keinoja, mikäli tunteiden sanoittaminen on lapsesta haastavaa. (Myös Shier 2011, 112.) Lapsen on tärkeää saada ilmaista tunteitaan eroon liittyen (Taskinen 2004, 12–13).

5.2 Ammattilaisten rooli lapsen osallisuuden mahdollistajina

Ammattilaisten rooli näyttäytyy merkittävänä lapsen osallisuuden mahdollistamisessa. Mikäli työskentely painottuu ainoastaan vanhempien välisen tilanteen selvittelyyn, jää lapsi helposti sivurooliin ja samalla auttamatta. Vanhemmuuden vahvistamisella pystytään toki auttamaan myös lasta, mutta tästä huolimatta myös lapsen kohtaaminen ja hänen kanssaan työskentely on tärkeää (esim. Ojaniemi & Rantajarvi 2010, 234). Haastateltavat näkevätkin lapsen näkökulman keskiössä pitämisen ammattilaisten tehtävänä. Osallisuuden näkökulmasta ammattilaisilla on merkittävä rooli lasten hyvinvoinnin turvaajina ja äänen kuuluviin saamisen mahdollistajina. Samalla tavalla kuin vanhemmilla, myös ammattilaisilla on valtaa vaikuttaa lasten osallisuuden mahdollisuuksiin. (Pajulammi 2014, 62–63; Hart 1992, 37.)

”tää lapsen edun tavallaan, sitä käsitettä ei pitäis edes viljellä, vaan puhuttas jotenkin konkreettisista asioista, et miltä tää näyttää lapsen silmin, miltä tää kuulostaa, miltä lapsesta tuntuu.” (H1)

Edellä oleva aineisto-ote kuvaa, miten vanhempien kanssa on syytä keskustella konkreettista asioista. Lapsen edun käsite voi näyttäytyä vanhemmille liian abstraktina, jolloin he eivät välttämättä ymmärrä, mitä se heidän tilanteessaan tarkoittaa (myös Pösö 2012, 21). Vanhempien kanssa on käytävä keskustelua siitä, millä tavoin erotilanne vaikuttaa lapseen ja miten vanhemmat voivat omalla toiminnallaan parantaa lapsen asemaa. Haastateltavat näkevät tärkeänä myös vanhempien palauttamisen työskentelyn aikana kerta toisensa jälkeen äärelle, että lapsen hyvinvoinnin on oltava etusijalla. Haastatteluissa puhutaan psykoedukaatiosta, jonka avulla ammattilaiset voivat tehdä näitä asioita vanhemmille tiedettäväksi. Haastateltavien mukaan vanhempien kanssa pyritään työskentelyn yhteydessä käymään läpi esimerkiksi sitä, mikä oikeasti on lapselle vahingollista toimintaa. (Ks. myös Auvinen 2006, 217.)

”Et sit ei lähetä, sen enempää tulkitsemaan tai jotenkin kaivamaan niitä huolia tai oireita että no, nyt sil on tällöstä ja tällöstä. Vanhemmille joutuu hirveesti kertomaan sitä, että mikä kuuluu senikäisen lapseen normaaliin kehitystasoon, mikä on normaalia oireilua.” (H1)

Haastateltavat näkevät, että vanhempien kanssa työskenneltäessä täytyy usein käydä läpi asioita, joiden voi katsoa kuuluvan normaaliin kehitykseen, eikä kaikkea pidä tulkita eroon liittyväksi oireiluksi. Yhtä tärkeää on kuitenkin myös se, että vanhempien kanssa keskustellaan siitä, millä tavoin heidän keskinäinen riitelynsä ja konfliktinsa voi lapseen vaikuttaa (Donahey 2018, 21). Yllä oleva aineisto-ote osoittaa, että ammattilaiset joutuvat usein sanoittamaan vanhemmille, mikä kuuluu lapsen normaaliin kehitystasoon. Tämä edellyttää, että myös ammattilaisilla on oltava tietoa lapsen kehitysvaiheista (myös Nurmela 2019, 159).

”[...] sellasta, toimintatapaa on tosi harvassa paikassa, missä aina koko perheen kanssa työskenneltäisiin. Me hirveen monissa palveluissa työskennellään vaan jommankumman vanhemman kans, tai pelkästään lapsen kans.” (H2)

”Ehkä just tuo, meillä se koko perheen kans työskentely ja myös et otetaan läheiset mukaan. Se on semmonen toimintamalli, mikä varmaan on sitä konfliktia vähentävä. Jos työskennellään vaan [...] yhen kanssa, tai pelkästään lasten kanssa, ni se usein se konflikti saattaa vaan syventyä. Tai lapsi tulee vaan tietoseksi siitä konfliktista. Mutta kun työskennellään koko porukan kanssa, myös läheisten kanssa, ni saahan sitä todennäköisesti pienennettyä sitä konfliktia, eikä tuettua yllä-, konfliktia ylläpitäviä tekijöitä.” (H1)

Edellä olevat aineisto-otteet ovat osa pohdintaa siitä, millä tavoin ammattilaisten toiminta tilanteessa vaikuttaa. Osallisuuden vahvistamisen kannalta haastateltavat pitävät tärkeänä, että jokaisen osapuolen – kummankin vanhemman ja lapsen – kanssa työskennellään erikseen (myös Ojaniemi & Rantamäki 2010, 235–236). Haastateltavien kokemus on, että

eroauttamiseen liittyvissä palveluissa ei useinkaan työskennellä kaikkien perheenjäsenten kanssa, jolloin kokonaiskuva tilanteesta voi jäädä hahmottamatta. Sekä työskentelyn lapsen kanssa suoraan että välillisesti vanhempien kanssa haastateltavat näkevät voivan joko lisätä konfliktia tai auttaa vähentämään sitä. Käytäntöjen tulisi olla sellaisia, että ne mahdollistavat lapsen ottamisen mukaan työskentelyyn ja osallisuuden vahvistamisen (Shier 2001, 112).

”Ja usein ammattilaiset voi tahtomattaankin ajautua mukaan tähän, ikään ku puolille asettumiseen. Ja tää on se hankala osio, ja mistä myös sit se epäluottamus ammattilaisiin syntyy, kun kumpikin vanhempi kokee, et mä olen oikeassa, ja miksi kukaan ei sitä tajua. Ja sit jos ammattilainen yrittääkin esittää jotain neutraalimpaa näkökulmaa tai lapsen näkökulmaa, ni se heti tulkitaan et sä oot ton toisen vanhemman puolella.” (H1)

Toisinaan ammattilaisten rooli näyttäytyy haastavana. Ristiriitojen ollessa suuria, saattavat vanhemmat helposti kokea ammattilaisten valinneen puolensa tilanteessa. Tällöin työskentelyyn sitoutuminen ja kiinnittyminen voi olla vaikeaa. Esimerkkinä mainitaan, että maahanmuuttajataustaiset vanhemmat saattavat ajatella ammattilaisten olevan suomalaisen vanhemman puolella ja isät saattavat ajatella palvelujärjestelmän olevan äitien puolella. Haastatelussa puhutaan myös siitä, miten eri alojen ammattilaisilla on erilaiset roolit ja lähestymistavat ja tämä voi vaikuttaa kokemuksiin puolten valitsemisesta (myös Pohjola 2010, 39–41). Esimerkiksi oikeusavustajan roolina on olla vanhemman puolella ja ajaa tämän asioita, jolloin lapsen asioiden huomioiminen jää taka-alalle (myös Johnston ym. 2009, 30).

”Mut et sillon ku tää puolille asettuminen ei tapahdu, et mehän sit yritetään kirkastaa sitä että, me ollaan lapsen puolella [...]” (H1)

”Ja me ollaan puhuttu siitä et kuka sen lapsen puolella on. Meiän täytyy niin jotenkin vahvasti kirkastaa sitä lasta sieltä esiin, et kuka sen lapsen puolella on ja miten tää lapseen vaikuttaa, et tämmönen konflikti voi jatkua vuosikausia.” (H3)

Puolille asettumista tärkeämpänä haastateltavat näkevät sen kirkastamisen, että työntekijät ja ammattilaiset ovat lapsen puolella. Lapsi nähdään lainsäädännössä erityistä suojelua tarvitsevana ja viranomaisten velvollisuus on suojella lasta, mikäli vanhemmat omalla toiminnallaan vaarantavat lapsen hyvinvointia (myös Karttunen 2010, 58). Ammattilaisten asema lapsen hyvinvoinnin turvaajina on merkittävä ja turvallisuusnäkökulman tulisi olla läsnä kaikessa työskentelyssä. Ammattilaisten olisi haastateltavien mukaan myös tehtävä tämä selväksi vanhemmille, jotka eivät erotilanteessa välttämättä kykene näkemään asioita lapsen edun kannalta. Puolten valitsemisen selvittely heikentää sen havainnoimista, miten tilanne vaikuttaa lapseen (Saini ym. 2019, 130).

Haastateltavat näkevät, että vanhemmat eivät välttämättä koe palveluista olevan hyötyä, jolloin luottamuksellisen suhteen rakentaminen työntekijöiden kanssa ei onnistu (myös Pohjola 2010, 72–73). Lopputuloksena voi haastateltavien mukaan olla, että myös lapset jäävät ilman tarvitsemaansa apua ja heidän osallisuutensa ei toteudu.

”Ikään ku se mikä siellä konfliktissa on siellä vanhempien välillä, ni se siirtyy helposti myös siihen työntekijän ja vanhemman välille jollain tavalla. Ja voin uskoa, tai hyvin ymmärtää et minkä takia he on pyörineet aika kauan aikaa eri palveluissa, et myös työntekijöitten on vaikea auttaa, koska sieltä ei tule lähtökohtaisesti sellasta kiinnittymistä sieltä vanhemmalta, että se luottamuspuola on siinä olemassa.” (H1)

”Oikeestaan joka ikinen joka lapsen kanssa työskentelee jollain tavalla tai sen vanhemman kanssa, ni vois aina miettiä, et onko se oma toiminta lapsen turvallisuutta lisäävää vai konfliktia lisäävää.” (H2)

Edellä olevien aineisto-otteiden mukaan luottamuksen syntymiseen vaikuttaa myös konfliktin siirtyminen työntekijän ja vanhemman välille. Tämä voi vaikeuttaa työskentelyä ja palveluihin kiinnittymistä. Myös ammattilaisten olisi syytä pohtia, vahvistavatko he konfliktia vanhempien välillä vai toimivatko lapsen turvallisuutta lisäävästi. Haastatteluissa pohditaan, millä tavoin konfliktin syntymistä voisi ehkäistä tilanteessa, jossa vanhemmat näkevät asiat eri tavoin ja pyrkivät saamaan myös työntekijät puolelleen. Saini ja kumppanit (2012, 3011) puhuvat manipulaatiosta, jota vanhemmat voivat vaativassa erotilanteessa pyrkiä lasten lisäksi toteuttamaan myös suhteessa ammattilaisiin. Tällä tarkoitetaan vanhemman pyrkimystä ajaa omaa etuaan asiassa ja vaikuttaa ammattilaisen mielipiteisiin. Kyse voi olla myös puolille asettumisesta, josta jo aiemmin tässä kappaleessa oli puhe. (Myös Saini ym. 2019, 130.)

Haastateltavat näkevät, että myös peruspalveluissa, kuten esimerkiksi päiväkodissa tai neuvolassa, on tärkeää huomioida molemmat vanhemmat. Vanhempien yhdenveroisen kohtaamisen tärkeys nousee esiin myös Leena Autonen-Vaaranien (2019, 367–368) artikkelissa. Lapsen liittyvistä asioista ja mahdollisista huolenaiheista on tärkeää puhua molempien kanssa. Tiedonkulun ollessa välittyntä voi se aiheuttaa lisää ongelmia vanhempien välille. Ammattilaiset saattavat tällöin tiedostamattaan vahvistaa ristiriitoja ja vanhemman näkemystä siitä, että toinen vanhempi heikentää lapsen hyvinvointia omalla toiminnallaan. Ristiriitojen lisääntyminen heikentää myös lapsen osallisuutta, sillä lapsi voi joutua tilanteeseen, jossa vanhemmat odottavat hänen valitsevan puolensa.

”Helposti ammattilaisetkin sitten vahvistaa ja tulee niitä leirejä siellä ammattilaisten kesken sitten että, kun kuullaan vaan sitä toista osapuolta, vahvistetaan

vaan sitä toista osapuolta. Eli se konfliktin rintama vaan ikään ku kasvaa koko ajan, vaikka pitäis pystyä keskittyä siihen lapseen, ni ne osapuolten, leirit kasvaa.” (H2)

Haastateltavat haastavat perheiden kanssa työskenteleviä ammattilaisia pohtimaan omaa toimintaansa siltä kannalta, aiheuttavatko he toiminnallaan lisää ristiriitoja vai ovatko mukana ratkomassa niitä. Tilanteen pohtiminen koko perheen kannalta sekä kaikkien osapuolten näkemysten kuuleminen voivat edesauttaa siinä, ettei vääriä käsityksiä synny. Haastateltavat näkevät, että vanhemmat saattavat helposti poimia ammattilaisten puheista seikkoja, jotka puoltavat heidän omia näkemyksiään ja toimintaansa. (Ks. myös Nurmela 2019, 158.) Ammattilaiselta vaatii tarkkuutta ja osaamista, ettei huomaamattaan syvennä konfliktia vanhempien välillä. Jaettu ymmärrys tilanteesta ja työskentelyn tavoitteista voi auttaa luottamuksen rakentumisessa työntekijän ja asiakkaan välille (Niskala 2010, 290).

Vanhempien näkemykset tilanteesta ja ristiriidoista saattavat poiketa toisistaan, kuten seuraava aineisto-ote osoittaa (myös Johnston ym. 2009, 256). Tämä hankaloittaa asioiden käsittelyä myös vanhempien kanssa työskenneltäessä, sillä kumpikin osapuoli pitää omaa näkemystään oikeana.

”...näil on aivan täysin erilliset ja erilaiset todellisuudet näil vanhemmilla. [...] ni se et ku [toisen hanketyöntekijän] kans vaihdettu näitä ajatuksii niin, vaikka me tiedetään et me puhutaan siit samasta casesta, niin ihan kun oisi, aivan, ihan ku me puhuttais aivan eri asioista. Se miten toinen vanhempi tuottaa sen asian toiselle hanketyöntekijäl, ja sit se toisen näkökulma, ni se on aivan, monta kertaa saattaa olla päinvastaset. Sielt voi löytyy joku yks yksittäinen tekijä, mutta senkin tulkinta on täysin vastakkainen näil osapuolilla, et mitä siin on ollut tai miten se on tapahtunu ja näin päin pois.” (H1)

Vanhempien näkemysten erotessa toisistaan saattaa lapsen huomioiminen unohtua. Vanhemmat saattavat nähdä tilanteen omalta kannaltaan ja pitävät sitä ainoana oikeana näkökulmana. Lapsen todellisuus saattaa olla jotakin näiden kahden eriävän todellisuuden välillä. Vanhempien pyrkiessä huolehtimaan omista oikeuksistaan, voi lapsen keskiössä pitäminen olla ammattilaisille haastavaa. Ristiriitojen keskellä eläminen on kuitenkin lasta kuormittavaa, eikä tue hänen osallisuuttaan. (Myös Valjakka 2002, 85–86.)

”On ja ehkä tähän hiukan liittyen just ku aattelee et tässäkin näitten perheitten kans työskentelyssä, niin se mikä on varmasti semmonen haaste niin, tuoda se vanhemmille, ihan ku sanottaa et löytyis se ikään kuin, yhteinen suunta, et he pystyy toimimaan niistä omista lähtökohdistaan ni sen lapsen parhaaksi.” (H3)

”Mut et huomataan että, tarvitaan ihan valtavasti ammattilaisen apua, että edes siihen pystytään, koska ne tilanteet milloin sitte vanhemmat keskenään on yrittäny asiaa hoitaa niin, ne menee aika kaoottiseks siinäkin mieles, et myös lapsi

altistuu niille voimakkaille riidoille, ja sille myös henkiselle väkivallalle näis tilanteissa. Ja ne on tosi turvattomia ne tilanteet lapsille, ja näissä tilanteis toki sitte, jos joku ammattilainen tunnistaa tai osaa ehdottaa, niin tuetut tai valvotut tapaamiset on sit se yks keino, lisätä sitä lapsen turvallisuutta, ja antaa mahdollisuuden vaik porrasteisiin tapaamisiin tai, niin ettei vanhemmat joudu kohtamaan, edes tapaamispaikas.” (H1)

Edellä olevat aineisto-otteet osoittavat, miten ammattilaisten on ohjattava ja tuettava vanhempia vuorovaikutustilanteista lähtien toimimaan lapsen parhaaksi. Ilman ammattilaisten apua tilanteet voivat helposti kärjistyä, joka on lapsen kannalta huono vaihtoehto. Kuten haastateltava toteaa, riidoille altistuminen lisää lapsen turvattomuutta. Vanhemmille nähden tärkeänä sanoittaa sitä, että yhteisenä pyrkimyksenä pitäisi olla lapsen parhaaksi toimiminen, vaikka kumpikin toimii omista lähtökohdistaan. Ammattilaisten rooli erityisesti vanhempien kanssa työskennellessä on tärkeä lapsen näkyväksi tekemisessä ja keskiössä pitämisessä. Myös vanhemman mentalisaatiokyvyn vahvistaminen voi auttaa vanhempaa huomioimaan lapsen tarpeet paremmin. Vanhempien kanssa työskentely voi edistää lapsen osallisuutta ja lisätä turvallisuuden tunnetta (myös Nurmela 2019, 162). Yhtenä keinona turvallisuuden lisäämiseen ja tilanteen rauhoittamiseen haastateltavat mainitsevat valvotut tapaamiset tai vaihdot, jolloin vanhempien ei tarvitse kohdata toisiaan ja näin ollen lapsi ei altistu vanhempien riidoille.

” Ja sit tietysti mä aattelen et koulun rooli, oppilashuollon rooli, heil on yleensä kontakti lapsiin, lapsi on voinu mennä ite kuraattorille juttelee. Siel ois valtavasti tietoa ja ymmärrystä kuraattoreilla erotilanteesta. [...] miten paljon kuraattoreilla on sitä tietoa näiden lasten elämästä ja miten paljon kuraattorille puhutaan erosta. Se voi olla se lapselle turvallinen aikuinen, jolle voi puhua silloin ku omille vanhemmille ei voi.” (H2)

Haastateltavat tuovat esiin myös sen, miten tärkeää on, että lapsella on joku luotettava aikuinen, jolle puhua erosta luottamuksellisesti (myös Nurmela & Kaittä 2019, 425). Vanhemmat eivät välttämättä ole kykeneviä vastaanottamaan lapsen puheita erotilanteen aiheuttamasta kuormituksesta tai huomioimaan hänen tunteitaan (Kääriäinen 2008, 66). Ulkopuoliselle aikuiselle puhuminen voi tuoda lapselle kuulluksi ja nähdyksi tulemisen kokemuksia ja olla tärkeää erosta selviytymisessä. Haastatteluissa nostetaan esiin myös läheisverkoston merkitys. (Myös Johnston ym. 2009, 39.) Lähipiirin aikuiset voivat olla merkityksellisiä, mutta myös konfliktia lisääviä. Sama haastateltava mainitsee vielä vertaissuhteiden merkityksen. Lapselle voi olla tärkeää saada puhua erosta sellaisen kanssa, joka on itsekin kokenut saman. Vertaistuen avulla voi olla mahdollista päästä eteenpäin ja huomata, että vaativasta erotilanteesta voi selviytyä.

5.3 Monialainen yhteistyö ja palvelut

Vaativassa erotilanteessa perheet tarvitsevat usein monen eri tahon apua. Ammattilaisten välinen yhteistyö onkin tärkeää, jotta perheet tulevat autetuiksi. Yhteistyön myötä voidaan myös välttyä päällekkäiseltä työltä. (Pohjola 2010, 41–42.) Haastatteluissa näyttäytyy kuitenkin se, miten ammattilaiset usein toimivat toisistaan tietämättä tai jopa siirtävät vastuuta taholta toiselle kokiessaan, etteivät kyseiset asiat kuulu heidän toimenkuvaansa. Tällainen toiminta voi johtaa siihen, että perheiden tilanteet kärjistyvät.

”niin niissä on myös eroo tavallaan, mitä me ajatellaan että on haastava tai vaativa ero, versus siihen mitä kenties siellä se lähettävä taho ajattelee. Meillä on myös ollu, tai on ohjautunu sellanen perhe, joka on siel neuvolapalveluissa koettu tosi haastavaksi ja vaikeeksi, mut sitten ku me on ruvettu selvittää sitä tilannetta ja tavattu vanhempia, ni me ei oo ehkä ihan, me ei oo koettu sitä niin haastavaksi ja vaativaksi ja siin ei ollu sellanen pitkittynyt tilanne.” (H1)

Vaativan erotilanteen määrittelyn monitulkintaisuus ja tilannesidonnaisuus nousevat haastatteluissa esiin palveluihin pääsyä hankaloittavina tekijöinä. Peruspalveluissa, kuten esimerkiksi neuvolassa tai perhepalveluissa, tilanne saatetaan kokea vaativaksi ja ajatella perheen tarvitsevan erityistä tukea asian käsittelyyn. Kyse voi haastateltavien mukaan kuitenkin olla pelkästään siitä, että ero ilmiönä ei ole riittävän tuttu kaikille ammattilaisille, jolloin he saattavat nähdä tilanteen vaativampana kuin se todellisuudessa on (vrt. Autonen-Vaaranieniemi 2019, 374). Myös kulttuuriset tekijät saattavat haastateltavien mukaan vaikuttaa ammattilaisten näkemyksiin erotilanteen vaativuudesta. Haastateltavat näkevät, että ammattilaiset saattavat helpommin nähdä erotilanteen vaativana, mikäli kyse on eri kulttuureista tulevista vanhemmista, vaikka todellisuudessa konflikti vanhempien välissä ei olisikaan suuri. Kulttuuriset ja kielelliset kysymykset voivat vaikuttaa siihen, että tilanteen käsittely koetaan haastavana.

Sainin ja kumppaneiden (2019, 128) mukaan myös vähäinen tietämys toimivista käytännöistä saattaa aiheuttaa sen, että tilanteeseen ei osata tai haluta puuttua. Vaativan erotilanteen, kuten muidenkin sosiaalityössä kohdattavien ilmiöiden, määrittely voi olla hyvin erilaista eri palveluissa ja nämä määritelmät eivät aina kohtaa keskenään (ks. Pohjola 2010, 40). Perheet eivät tällä tavoin välttämättä tule riittävällä tavalla ja ajoissa kohdatuiksi ja tilanteet voivat päästä kärjistymään. Palveluista toiseen siirtely voi myös johtaa siihen, että luottamus avun saamiseen heikentyy.

”No ainaki se kuormittaa meiän palvelujärjestelmää monel eri taholla. Ja jotenkin must siihen liittyy semmonen avun hakeminen hyvin monelt eri taholta, ja semmonen kokemus siitä että, mikään taho ei oikein osaa auttaa eikä pysty auttamaan eikä ota kantaa eikä ota vastuuta eikä ota koppia.” (H3)

”meil on näkyne myös sellanen, et sen vanhemman kokemus siitä, et ei saa apua siihen eroriitaan, ajaa sellaseen tosi pitkään kierteeseen palveluissa. Siel ei välttämättä edes olisi niin hirveen isoo konfliktia, mutta et se voi kuormittaa niitä palveluita just sen takia.” (H1)

”Niin eräs isä totesi että, kohta te varmaan heitätte rukkaset nurkkaan meiän kans ihan niin ku kaikki muutkin tahot. [...]” (H1)

Edellä ylimmässä aineisto-otteessa haastateltava määrittelee vaativaa erotilannetta, mutta kuvaa myös hyvin sitä, miten vaikealta avun saaminen voi kriisitilanteessa tuntua. Vanhemmat eivät välttämättä koe saavansa oikeanlaista apua tilanteeseensa, jolloin he päätyvät hakemaan apua monelta eri taholta palvelujärjestelmää kuormittaen. Kokemukseen voi vaikuttaa myös palvelujen hajanaisuus ja vastuun siirtely taholta toiselle (myös Halila ym. 2019, 11). Vanhemmilla voi olla kokemus siitä, että ammattilaiset ovat keinottomia auttamaan heitä. Palvelujärjestelmän pirstaleisuus voi hidastaa oikeanlaisen avun saamista, jolloin tilanteet pääsevät kärjistymään. Lapsen edun ja autetuksi tulemisen näkökulmasta tämä on haitallista. (Saastamoinen 2016, 60–61; myös Nurmela & Kaittila 2019, 422–423.)

Haastateltavien mukaan vanhempien väliset konfliktit eivät välttämättä ole edes kovin suuria, mutta pitkittyessään ne voivat johtaa suurempiin ongelmiin ja haluttomuuteen ottaa palveluja enää vastaan. Haastateltavien näkemys on, että avun saaminen mahdollisimman varhaisessa vaiheessa jo peruspalveluiden kautta, voisi ehkäistä tilanteiden konfliktoitumista ja pitkittymistä (myös Nurmela 2019, 160). Tämä edesauttaisi myös sitä, että lasten mahdolliseen oireiluun ja erotilanteeseen reagointiin olisi helpompi puuttua ja tarjota apua. Seuraava aineisto-ote antaa esimerkin toimivasta yhteistyöstä, jollaisesta haastateltavalla on kokemusta aiemmasta työhistoriastaan.

”Sit taas toisaalta myös ne parhaat kokemukset sieltä entisestä työstä, miten vaikka tälläsii pitkittyneitä erojuttuja on hoidettu, ni siel on ollu, siel on käsi-kynkkää tehty sitä yhteistyötä vaikka lastensuojelu ja lastenpsykiatria, et kerta kaikkiaan siihen asiaan on tartuttu, ja mietitty et mikä auttaa ketäkin. Mut ku se ei oo mikään semmonen yleinen työskentelytapa.” (H2)

Yhteistyö eri tahojen välillä näyttäytyy tärkeänä, jotta perheitä pystytään parhaalla mahdollisella tavalla auttamaan. Haastateltava ei kuitenkaan näe tämän olevan yleisesti käytössä oleva toimintatapa. Ammattilaisten välinen yhteistyö mahdollisimman varhaisessa vaiheessa voi lisätä luottamusta palvelujärjestelmän toimivuuteen ja oikeanlaisen avun saamiseen.

”avuntarjoajien yhteistyö mahdollisimman varhaisessa vaiheessa sitä kriisiä on tullu ilmeiseksi jo tässä vaiheessa, ettei päädytä tähän tilanteeseen et ne on jo ne asiakkaat ihan, kyllästyneitä siihen ja turhautuneita siihen, et he ei nyt saa apua, että vaikka siel on monta eri avuntarjoajaa.” (H1)

”Et se et silloin kun se ei oo se kokonaisuus jonkun ikään kuin hanskassa, [...] yks toimii tuol ja toinen tuol ja kolmas tuol ja sit se vanhempi hädissään, ni mä en nyt tiedä, mä soitan nyt varmuudeks, lastenvalvojalle, no mä soitan nyt tol lakimiehellekin ja näin päin pois. Et ei oo sitä yhtä, joka kokoais sen tiedon yhteen. Se varmaan helpottais myös sitä ehkä vanhempien ehkä kommunikointii ja semmost sen, ikään kuin viranomaisen suuntaan, et hänel ois selkee joku paikka, mihin hänen asioist ollaan yhteydes. Ja sit myös se tieto kulkis näitten kaikkien toimijoiden välillä [...] (H3)

Haastatteluissa mainitaan useita eri alojen ammattilaisia, jotka kohtaavat perheitä ja jotka voivat osaltaan olla vaikuttamassa siihen, millaista apua perhe saa. Kuitenkin haastatteluista välittyy se, että vastuuta saatetaan siirrellä eri tahojen välillä, eikä kukaan välttämättä ota vastuuta tilanteesta (myös Autonen-Vaaraniemi 2019, 374). Kenelläkään ei myöskään ole kattavaa tietoa kokonaistilanteesta, eivätkä vanhemmat välttämättä tiedä keneen olla ongelmatilanteessa yhteydessä. Vastuun siirtely voi johtaa siihen, että erityisesti lapsi jää vaille tarvitsemaansa apua. Myös Nurmela ja Kaittila (2019, 426) näkevät moniammatillisen yhteistyön lisäämisen tärkeänä, jotta perheet tulevat oikealla tavalla kohdatuiksi ja palveluissa kyetään vastaamaan heidän tarpeisiinsa.

”Mä sitä ajattelin et se tiedonkulku, niiden tahojen välillä, jotka kohtaa näitä eroperheen jäseniä, on ne sitten aikuiset tai toinen aikuinen tai se lapsi, ni se on sen yhteistyön lisäksi tai se on varmaan osakin sitä yhteistyötä mutta sen lisäksi ni se on tosi tärkeitä. Koska jokainen, kohtaa niitä eri tilanteissa, ja sitte kohtaavat sieltä omasta ammatillisesta tietämyksestään käsin, ja heillä on ne omat tietyt työkalut mitä he voi käyttää.” (H2)

Haastatteluissa peräänkuulutetaan tiedonkulun tärkeyttä eri toimijoiden välillä. Vaativassa erotilanteessa on kyse monitahoisesta ongelmasta, johon vaikuttavat monet eri tekijät. Tästä syystä on tärkeää, että tiedot tilanteesta ovat saatavilla kootusti ja eri ammattilaiset pystyvät niitä myös hyödyntämään. Haastateltavat näkevät tämän olevan merkityksellistä sekä perheiden että viranomaisten kannalta, jotta tilanteessa pystytään toimimaan parhaalla mahdollisella tavalla. Vaarana nähdään olevan, että olennaista tietoa voi jopa kadota. Pohjolan (2010, 39–42) mukaan tiedonkulun ja yhteistyön haasteina voi olla se, että eri ammattilaiset lähestyvät tilannetta jokainen oman organisaationsa näkökulmasta. Tällöin haasteeksi voi muodostua se, että asiasta ei ole yhteistä ymmärrystä tilanteen näyttäytyessä erilaisena katsantokannasta riippuen. Myös kokonaiskuvan hahmottaminen saattaa tällöin olla haastavaa.

”Eli siit tulee työntekijöiden välisiä ammatillisia kiistoja, et miks te työnnätte tänne noita eroriitaperheitä. Eli tosi hankala tää ammattilaiskuvio tässä. [...] Eli kyl tää on niin voimakasta, miten näit raja-aitoja rakennetaan.” (H2)

”Ja sit tuntuu et ku joka paikassa on kiire ja niin vähän resurssia, niin kukaan ei oikeesti pysty työskentelee tai edes saamaan sitä, kunnollista jotenkin, sitä tilannekuvaa siitä, ja tehdä semmosta työskentelysuunnitelmaa. Kyl heti alkuvaiheessa jo jonkun pitäs just tutustua lapseen, et lapsel ois yks työntekijä, jonka luona se käy ja jolle se kertoo, eikä niin et se käy eri paikoissa, puol tuntii per taho, sanomas jotain pari sanaa.” (H3)

Edellä olevan aineisto-otteen mukaan eri palveluiden välillä siirtelyn perusteena saattaa toisinaan olla kiire tai vähäiset resurssit. Haastateltavat puhuvat myös raja-aidoista eri toimijoiden välillä, jotka vaikeuttavat yhteisen toimintasuunnitelman rakentamista ja oikeanlaisen avun tarjoamista (myös Autonen-Vaaraniemi 2019, 374). Tämä heikentää haastateltavien mukaan kokonaiskuvan hahmottamista sekä sitä, että lapsen asioihin perehdytään ja hän pääsee osalliseksi toimintaan. Lapsella olisi tärkeää olla oma työntekijä, jonka kanssa käydä asiaa läpi, sillä taholta toiselle siirtely vaikeuttaa luottamuksellisen suhteen muodostumista.

Laitisen ja Kempvaisen (2010, 145) mukaan vähäisistä resursseista huolimatta asiakkaita on mahdollista kohdata kunnioittavasti ja heidän toimijuuttaan vahvistaen. Viranomaisen vastuu onkin merkittävä siinä, millä tavoin lapsi pääsee osalliseksi palveluissa. Osaltaan siirtely palveluista toiseen voi kuitenkin johtua myös tietämättömyydestä sekä siitä, että asiasta ei ole yhteistä ymmärrystä eri toimijoiden välillä (Pohjola 2010, 40).

”Ja sit ehkä, se mikä täs palvelujärjestelmäs on semmonen haaste, on se sekä kantasuomalaisille että maahanmuuttajille on se, et he ei oikein tiedä et kuka päättää mistäkin. On hirveesti kaikkii viranomaistahoja, on lastenvalvojaa, on lastensuojeluu, on sosiaalityöntekijää, on tuomarii, on asianajajaa, on sovittelijaa on, sitä tätä ja tota. Ja he ei oikein tiedä et kuka nyt päättää mistäkin asiasta, ja kenelt he voi, et sit he saattaa vaatii tosi hassui juttuja, joltain ihan väärält taholta, koska se ei se hahmotus riitä siihen et, saatetaan käydä jossain lastensuojeluasiois jatkuvasti rimputtamus esimerkiks lastenvalvojan ovikelloo tai muuta tämmöst.” (H3)

”ni se kulttuuriset erityispiirteet ni mun mielest näyttäytyy ihan pelkästään siinä et tän suomalaisen palvelujärjestelmän, ehkä hahmottaminen, niin on varmasti heil hyvin vierasta, et mikä on eri toimijoiden ehkä suhde ja rooli, ylipäätään, ja se et miten he on siin palvelujärjestelmässä mukana.” (H3)

Haastateltavat näkevät, että myös palvelujärjestelmän monimutkaisuus voi vaikuttaa kokemuksiin avun saamisesta. Myös Asta Niskalan (2010, 292) mukaan palveluiden hajanaisuus ja järjestelmän epäselvyys vaikeuttavat oikeanlaisten tukitoimien saamista. Tämä vaikuttaa myös siihen, millä tavoin lapset apua saavat. Lasten ei useinkaan ole mahdollista saada apua, mikäli vanhemmatkaan eivät tiedä keneen tulisi ottaa yhteyttä. Osittain tämä mainitaan

haastatteluissa myös kulttuurisena kysymyksenä ja maahanmuuttajataustaisten perheiden nähdään olevan heikommassa asemassa oikeanlaisten palvelujen piiriin löytämisen suhteen. Toisaalta haastateltavat toteavat, että suomalaisillekaan palvelujärjestelmä ei aina ole selkeä. Näkemys kuitenkin on, että kantasuomalaisille eri ammattilaisten vastuualueiden hahmottaminen voi olla helpompaa.

Palvelujärjestelmää on kritisoitu eropalvelujen osalta siitä, että oikeanlaisen ja oikea-aikaisen avun saaminen on haastavaa ja paikkakuntakohtaista. Kritiikin mukaan eri kunnissa asuvat perheet ovat eriarvoisessa asemassa ja palveluiden taso ja saatavuus vaihtelevat. (Esim. Nurmela & Kaittila 2019, 422–423.) Haastateltavat näkevät vanhempiansa eron kokeneiden lasten olevan eriarvoisessa asemassa sellaisiin lapsiin nähden, joiden vanhemmat eivät ole eronneet.

”Mä aattelen et lapsen asema on heikko ja haavottuvainen näis perhesuhteissa. Ja sitte, erovanhempien lasten asema on yhteiskunnallisesti katottuna myös, ni, no ei ole yhdenvertainen. Eli jos vanhemmat käy huoltoriitaa, ni se on monesti este palvelujen saamiselle. [...] Ni tää on ehkä se iso ongelma, tämmönen yhdenvertaisuusongelma, yhteiskunnallisesti ja sitten ihan siihen lapsen asemaan niis perhesuhteissa. Niin onhan se lapsi hyvin haavottuvainen, ja hyvin yksin jää siinä tilanteessa, liian yksin.” (H1)

”Jos tätä mieltii yhteiskunnan tasolla, tähän ois pakko puuttua siellä että, nää lapset tai nää perheet pitäis tulla kohdatuksi, koska tää on tosi, [...], ne jotenkin joutuu sellaseen epäreiluun asemaan. Eroperheitten lapset joutuu, ja nämä varsinkin jotka elää pitkään siinä stressitilantees. Ne joutuu tosi epäreiluun asemaan muihin lapsiin nähden. Tää ilmiö pitäis olla sillä tavalla tunnetumpi, että näihin osattais puuttua, näitä lapsia osattais auttaa. Se lapsen toimijuus ja osallisuus jää tosi heikoksi kyllä siinä.” (H1)

Edellä olevat aineisto-otteet kuvaavat hyvin sitä, miten lapset ja perheet voidaan jopa sulkea palvelujen ulkopuolelle huoltoriidan vuoksi. Erotilanteen keskellä elävien lasten asema avun saamisen suhteen on haastateltavien mukaan heikompi kuin muilla. Haastatteluissa tästä puhutaan yhdenvertaisuusongelmana. Pohjola (2010, 30–31) nostaa esiin asiakkaiden näkemisen negatiivisessa valossa tiettyyn ryhmään kuuluvana ongelmatapauksena sen sijaan, että hänet nähtäisiin ihmisenä ja yksilönä, jonka kanssa keskittyä tietyn ongelman ratkaisemiseen. Pohjolan mukaan tällainen ajattelutapa vaikuttaa asiakkaiden kohtaamiseen sekä siihen, millä tavoin heidän etunsa toteutuu. Esimerkiksi luokittelu huoltoriitatapaukseksi voi estää asian tarkemman selvittelyn ja lapsen osallisuuden vahvistumisen. (Myös Laitinen & Kempainen 2010, 155.)

Haastatteluissa mainitaan, miten esimerkiksi lastensuojeluilmoitusten käsittely voi jäädä lastensuojelussa vaillinaiseksi, mikäli se tulkitaan huoltoriitaan liittyväksi (myös Nurmela 2019, 160). Haastateltavat pohtivat, millä tavoin ilmoituksissa esiin tuotuihin huoliin voisi lastensuojelussa perehtyä tarkemmin, jotta ne eivät eskaloituisi heti uudelleen. Myös tässä herää kysymys siitä, onko lasten mahdollista saada tarvitsemaansa apua, jos ilmoituksia ei oteta vakavasti.

”Mutta usein lastensuojelussakin sitte todetaan esimerkiks, et täs on tää eroriita taustalla et, ei voida.” (H2)

Tutkimustietoa löytyy siitä, miten erotilanteessa vanhemmat saattavat tehdä perättömiäkin lastensuojeluilmoituksia toiseen vanhempaan liittyen (esim. Saini ym. 2019, 129). Ilmoituksia voidaan tehdä kiusaamismielessä tai tarkoituksellisesti vahinkoa aiheuttaen. Ilmoitusten todenperäisyyden selvittäminen voi olla haastavaa, eikä esimerkiksi väkivaltaväitteillä välttämättä ole merkitystä huoltoriidan tuomioistuinratkaisussa (Hautanen 2010, 231–232). Lastensuojeluviranomaisten velvollisuus on kuitenkin myös lastensuojelulain 26§ (30.12.2014/1302) mukaan selvittää kaikki saapuneet lastensuojeluilmoitukset. Lapsen oikeus suojeluun ei toteudu, mikäli ilmoitukset kuitataan huoltoriidan perusteella tarpeettomiksi selvittää ja niihin suhtaudutaan vanhemman keinona kerätä todisteita oikeudenkäyntiä varten, kuten haastatteluissa tuodaan esiin. Lapsi ei myöskään pääse tällä tavoin osalliseksi omaan asiaansa, jos häntä ei tilanteessa edes kuulla. Haastatteluissa todetaan, että riitojen kärjistykseltä voisi olla mahdollista välttyä, jos ilmoitusten takana olevia syitä pysähdyttäisiin selvittämään ajoissa.

”Elikä nää, vois sanoa jopa myytit siitä että, ne on näit patologisii riitelijöitä, turhia lastensuojeluilmoituksia, haluat vaan todisteita oikeudenkäyntiä varten. Ja sit et onks aidosti selvitetty, mitä niiden ilmoitusten takana on, onks se kunnolla arvioitu, huolellisesti arvioitu, mitä niiden lastensuojeluilmoitusten takana on. [...] Tai et nyt jos aattelee, siin lapsenhuoltolaissa, toki lapsen oikeuksien sopimukseskin on tää lapsen oikeus suojeluun väkivallalta, mutta samalla myös oikeus osallisuuteen ja oikeus ylläpitää suhteita, kumpaankin vanhempaan eron jälkeen. Ni tavallaan että pystytäänks näitä arvioimaan tai selvittämään yhtäaikaisesti, et miten nää oikeudet toteutuu tai mitä esteitä niiden toteutumiselle on.” (H1)

”Pysähdyttäis siin toisella kertaa ja kunnolla, eikä et mennään neljättä tai viidettä arviointikierrosta, jossa itselläkin on ehkä täys turhauma päällä jo, et taas nää teki jonkun lastensuojeluilmoituksen toisistaan. Jotenkin tää kierre on, tosi helposti voi jatkua just sen takii et sitä ei kukaan ammattilainen myöskään pysäytä” (H2)

Edellä olevat aineisto-otteet kertovat siitä, miten ilmoituksiin perehtyminen olisi tärkeää mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Kierteen pitkittyessä asiat yleensä myös monimutkaistuvat ja konflikti syvenee. Ilmoitusten juurisyihin pureutuminen heti alussa voisi säästää sekä yhteiskunnan resursseja että auttaa perheitä paremmin, kun he kokevat tulleen kuuluisiksi ja kohdatuiksi. Shierin (2001, 112–113) mallia mukaillen käytäntöjen tulisi olla sellaisia, että ne velvoittavat ammattilaisia selvittämään ja huomioimaan lapsen näkemykset heti alkuvaiheessa. Tämä vahvistaisi myös lapsen osallisuutta omassa asiassaan.

6 YHTEENVETO JA POHDINTA

Olen tarkastellut tässä pro gradu -tutkielmassa eroauttamistyön ammattilaisten näkemyksiä lasten osallisuudesta vaativissa erotilanteissa. Tutkimukseni tavoitteena oli selvittää, miten lasten osallisuus näkyy vaativia erotilanteita koskevassa ammattilaispuheessa suhteessa vanhempiin, ammattilaisiin ja palveluihin. Sekä tutkimukseni teoreettisen viitekehyksen että tulosten perusteella lasten osallisuuden mahdollistuminen on riippuvaista ympärillä olevista aikuisista, erityisesti vanhemmista. Vanhemmilla on merkittävä rooli siinä, millä tavoin ja missä vaiheessa lapset pääsevät eroa käsittelemään, sekä erityisesti erosta selviytymisessä. Ilman riitaantuneita vanhempia lapsi ei edes olisi tilanteen keskellä ja avun tarpeessa.

Luvussa neljä nousevat esiin muun muassa vanhempien välisen vuorovaikutuksen haasteet sekä niiden merkitys lasten osallisuudelle. Tulosten perusteella vanhempien väliset ristiriidat ja kommunikaatiovaikeudet heijastavat lapsen hyvinvointiin. Myös aiemmissa tutkimuksissa on todettu vanhempien riitelyllä olevan vaikutuksia lapsen hyvinvointiin ja erosta selviytymiseen (esim. Donahey 2018). Lapsen on vaikea saada ääntään kuuluviin ristiriitojen keskellä, vanhempien keskittyessä selvittämään keskinäisiä välejään. Lapsia ei nähdä eikä kuulla riittävällä tavalla, joten heidän osallisuutensaakaan ei pääse toteutumaan. Lapsen osallisuuden toteutuminen on riippuvaista vanhempien toiminnasta ja kyvyistä ottaa lapsen tarpeet huomioon. Riitaisassa tilanteessa vanhemmat eivät useinkaan kykene erottamaan lapsen tarpeita omistaan ja nämä tarpeet voivat värittyä vanhemman omilla tuntemuksilla ja katkeavuudella (myös Johnston ym. 2009, 5; Nurmela 2019, 156–157).

Lasten osallisuutta heikentävät myös turvallisuutta vaarantavat tekijät, kuten vanhempien välinen väkivalta tai uhka siitä. Myös henkinen väkivalta ja vieraannuttamistyyppinen käyttäytyminen näyttävät merkittävinä lasten turvallisuutta ja hyvinvointia heikentävinä tekijöinä. Pelko vakavista ristiriidoista ja kaltoinkohtelusta voi johtaa siihen, että lapsen ja vanhemman suhde heikkenee tai katkeaa kokonaan. Lapsen ei vaativassa erotilanteessa ole aina mahdollista vapaasti säilyttää suhdettaan molempiin vanhempiinsa, vaan suhteen muotoutumiseen voi liittyä manipulaatiota toisen vanhemman taholta tai jopa vieraannuttamista. Lapsen asema vanhempien välissä näyttää heikkona ja ristiriitaisena. Erään haastateltavan toteamus lapsista sivullisina uhreina kuvaa osuvasti lasten aseman näyttäytymistä tilanteessa. Tätä kuvausta päädyin käyttämään myös tutkimukseni otsikkona.

Luvussa viisi avaan lasten osallisuutta suhteessa ammattilaisiin ja palveluihin. Tässäkään suhteessa lasten osallisuus ei näyttäydy ongelmattomana ja palvelut tukevat lasten

osallisuutta usein heikosti. Ammatilaiset eivät useinkaan kykene toiminnallaan vahvistamaan lasten osallisuutta, vaan vastuun siirtely taholta toiselle ja eriävät näkemykset tarvittavista tukitoimista heikentävät lasten huomioiduksi tuleamista ja osallisuuden mahdollisuuksia. Palvelujen ja rakenteiden pitäisi mahdollistaa avun saaminen jo varhaisessa vaiheessa. Vaikka lapsi ei osaisikaan sanoittaa avun tarvettaan, on yhteiskunnan mahdollistettava avun saaminen niin perustasolla kuin erityispalveluissakin (Nurmela & Kaittila 2019, 425).

Osallisuuden määrittely suhteessa ammatilaisiin ja palveluihin pitää sisällään paljon pohdintaa myös vanhempien roolista työskentelyssä. Tämä kuvastaa sitä, miten lapset eivät ole vanhemmistaan irrallisia palvelujen käyttäjiä, vaan vanhempien toiminta voi joko mahdollistaa tai estää avun saamisen. Myös tarkoituksenmukaisten palvelujen löytämisen vaikeus heijastuu vanhempien kautta lapsiin. Lasten ei ole mahdollista tulla autetuiksi, mikäli vanhemmat eivät koe saavansa oikeanlaista tai oikea-aikaista apua. Kuvaukset palveluliikenneympyrässä kiertämisestä kertovat sekä vanhempien että lasten haasteista saada tarpeisiinsa vastaavaa apua. Ymmärrys eri palveluista ja niiden tarjoamista tukitoimista ei saisi olla jo valmiiksi kuormittuneessa tilanteessa olevien vanhempien varassa (myös Niskala 2010, 292; Nurmela 2019, 159–160).

Lasten osallisuuden näyttäytyminen heikkona suhteessa ammatilaisiin ja palveluihin voi osaltaan johtua myös siitä, että tietämys vaativista ero- ja huoltoriidoista sekä niiden vaikutuksista lapsiin on eri toimijoilla erilaista. Ilmiötä ei välttämättä tunnisteta palveluissa riittävän hyvin, joten lapsi ei myöskään tule tarpeitaan vastaavasti kohdatuksi. Ammatilaisten katsoessa tilannetta oman tulkintansa ja viitekehityksensä kautta, voi myös tilanteen määrittely olla hyvin erilaista eri ammattilaisilla (Pohjola 2010, 41–42). Ammatilaisten osaamisen lisääminen niin perus- kuin erityispalveluissakin sekä palvelujen kehittäminen lapsen tarpeisiin paremmin vastaaviksi nähdään tärkeinä (myös Nurmela & Kaittila 2019, 425). Eroauttamiseen liittyvien palvelujen kehittämisen tarpeet on huomioitu myös meneillään olevassa kehittämistyössä (esim. Halila ym. 2019). Osallisuuden toteutuminen vaatii sitä, että olosuhteet sen mahdollistavat. Haastatteluissa mainitaan myös tekeillä oleva vaativan eroauttamistyön käsikirja, joka osaltaan voi tuoda ilmiötä näkyvämmäksi ja vahvistaa ammatilaisten osaamista.

Tuloksissa nousee esiin myös osallisuutta tukevia ja vahvistavia tekijöitä. Vanhempien kyky erottaa vanhemmuussuhde päättyneestä parisuhteesta, sekä lapsen hyvinvoinnin keskiössä pitämiseen keskittyminen tukevat lapsen osallisuutta ja mahdollisuuksia selviytyä vaikeassa

tilanteessa. Palvelujen tasolla muun muassa eri toimijoiden välinen yhteistyö ja tiedonkulun varmistaminen voivat edesauttaa oikea-aikaisempaa avun saantia ja lapsen (sekä vanhempien) kokemuksia kohdatuksi tulemisesta. Lapsen kokemukset siitä, että hän tulee aidosti kohdatuksi ja kuulluksi, ovat tärkeitä. Näitä näkemyksiä ei sovi unohtaa, vaikka tulokset muuten puhuvat sen puolesta, että lasten osallisuus toteutuu tilanteessa heikosti, jos ollenkaan. On tärkeää huomioida, että lasten osallisuus näkyy myös siinä, miten lapset ovat mukana aikuisten puheissa ja teoissa. Lasten huomioiminen voi edesauttaa osallisuuden toteutumista, vaikka lapset eivät konkreettisesti olisikaan mukana työskentelyssä. Vanhempien toimijuutta vahvistamalla voi olla mahdollista parantaa myös lasten osallisuuden mahdollisuuksia.

Vaativassa erotilanteessa asiakkaaksi mielletään usein vanhemmat, jotka hakevat (jos hakevat) apua ristiriitajensa selvittelyyn. Lapsi saattaa tulla näkyväksi työskentelyn yhteydessä tai hänet saatetaan sivuuttaa kokonaan. Koko perhettä huomioivia ja erityisesti lapsille suunnattuja eroauttamisen palveluja on vähemmän. Lapsen ei useinkaan nähdä olevan asiakas sanan varsinaisessa mielessä, vaan hänen kanssaan työskennellään vanhempien kanssa työskentelyn ohessa. Perhekeskeisyys voi viedä tilaa lapsen kohtaamiselta omana itsenään (Pohjola 2010, 36). Lapsen oma osallisuus ei näin ollen pääse välttämättä vahvistumaan. Tärkeää olisikin pyrkiä kohti lapsikeskeisempää lähestymistapaa (Auvinen 2006), jolloin lapsi nähdään itsenäisenä subjektina ja juuri hänen tarpeensa tulevat kohdatuiksi (myös Knezevic 2020, 97–99). Lapsen tasaveroinen kohtaaminen ei kaikissa tilanteissa ole mahdollista, mutta siitä huolimatta hänet tulisi kohdata yksilönä. On syytä pohtia, onko lapsi mahdollista nähdä työskentelyssä tasaveroisena kumppanina työntekijän kanssa, vai onko oletus aina se, että lapseen kohdennetaan aikuisten määrittelemiä toimenpiteitä, joiden katsotaan olevan hänelle parhaaksi? (Pohjola 2010, 64–65.)

Tutkimuksen myötä heräsi myös kysymys siitä, kenen vastuulla vaativien ero- ja huoltoriitojen käsittelyn pitäisi olla. Tulokset osoittavat, että etenkin lasten näkökulmasta tilanteen käsittelyn ja huomioimisen tulisi olla kaikkien vastuulla. Erityisesti vaativan erotilanteen käsittelyyn keskittyneet vahvaa ammatillista osaamista sisältävät palvelut ovat tärkeitä (esim. Forsberg & Ritala-Koskinen 2021, 36), mutta ne eivät poista vastuuta myös muilta toimijoilta. Lasten näkyväksi tekemisen pitäisi olla kaikkien aikuisten tehtävä, sillä lapset eivät yksinään siihen pysty. Tämä edellyttää rohkeutta ottaa asioita puheeksi ja olla valmiina vastaanottamaan niin vanhempien kuin lastenkin tunteet ja kokemukset.

Osallisuuden näkökulmasta tuloksissa korostuu oikeanlaisen kohtaamisen tärkeys niin vanhempien kuin lastenkin kohdalla. Erityisesti jäin miettimään sitä, missä määrin lapsia kohdataan palveluissa niin, että heidän puheensa otetaan vakavasti. Lapsen osallisuuteen vaikuttaa merkittävästi myös se, kuuleeko vai kuunteleeko ammattilainen häntä. Lapsen osallisuus ei pääse vahvistumaan, mikäli aikuiset eivät todella kuuntele, mitä hän sanoo. (Knezevic 2020, 24.) Lapsen asema on haavoittuva ja mahdollisuudet tuoda omia näkemyksiään esiin usein heikot. Lapsi ei välttämättä koe saaneensa vanhemmiltaan lupaa kertoa asioista, tai omat näkemykset ovat niin vahvasti vanhemman näkemyksillä värittyneitä, että niiden todenperäisyyttä ei pystytä selvittämään.

Vaativassa erotilanteessa on toki olennaista huomioida, että lapsen sanomiset voivat vaihdella myös sen mukaan, kenen kanssa hän keskustele. Lojaliteettikysymykset vaikuttavat huomattavasti siihen, miten todenmukaisen kuvan lapsi pystyy tilanteestaan antamaan. Tästä huolimatta näkisin, ettei lapsen kertomia asioita voi ohittaa sillä perusteella, että asiat eivät välttämättä pidä täysin paikkaansa. Lapsen kokemana ne voivat olla hyvin todellisia. Lapsi ei välttämättä jatkossa halua kertoa mitään kokemuksistaan, mikäli hän ei tunne tulevansa aidosti kohdatuksi ja kuulluksi. Zlatana Knezevicin (2020, 97) mukaan lapsen näkemysten huomioiminen ja todesta ottaminen saattaa usein vaatia sen, että joku muu, usein luotettava pidetty aikuinen, vahvistaa hänen sanomansa. Lapsen osallisuutta ja oman elämänsä asiantuntijuutta tämä ei vahvista. Ongelmaksi voi myös muodostua se, että lapsen kohtaava ammattilainen ei osaa tunnistaa lapsen puheista olennaisia asioita. Turvattomuuden tunne voi nousta esiin keskusteluissa, mutta ammattilainen ei välttämättä tunnista sitä. (Laitinen & Kempainen 2010, 169.)

Palvelujen näkökulmasta on kuvaavaa, miten tuloksissa näyttäytyy leimautuminen huoltoriitaperheeksi, jonka asioiden selvittelyn ei aina nähdä kuuluvan lastensuojeluun. Lastensuojelulla on kuitenkin merkittävä rooli lasten suojelemisessa vaativan erotilanteen keskellä elämisen seurauksilta (Saini ym. 2012, 1310). Ilmoitusten tekemisen taustalla on aina jotain syytä, joihin pitäisi pureutua. Perheet eivät tule kohdatuiksi ja autetuiksi, mikäli ilmoitukset käsitellään huoltoriitana ilman tarkempaa selvittelyä. Omankin työkokemukseni myötä olen havainnut, että lastensuojeluilmoituksia saatetaan tehdä matalallakin kynnyksellä ja melko mitättömältä tuntuvin perustein. Kierteen katkaisemisen näkökulmasta puuttumatta jättäminen ei kuitenkaan voi olla ratkaisu.

Vastuun siirtely eri tahojen välillä ja resurssien puutteeseen vetoaminen vaikuttavat siihen, millaista apua perheiden on mahdollista saada sekä siihen, tulevatko he riittävällä tavalla kuulluiksi ja kohdatuiksi. Merkitystä on myös sillä, kohdataanko huoltoriitaperheeksi määritellyn perheen jäsenet ihmisarvoisesti ja kunnioittavasti vai meneekö ongelmakeskeinen määrittely sen edelle. Pieninkin resursein on mahdollista työskennellä asiakkaita kunnioittavasti ja pyrkiä parantamaan heidän osallisuuttaan. Lisäksi ammattilaisten omalla asennoitumisella on merkitystä. Tulosten perusteella ammattilaisten on välillä vaikea uskoa, että lapsi voi olla onnellinen ja voida hyvin vaativan erotilanteen keskellä elämisestä huolimatta. Kyse voi olla sokaistumisesta ongelmalle ja lapsen näkemisestä pelkästään tämän ongelman kautta. Tällöin on vaarana, että lapsen ääni peittyy näiden ongelmien alle eikä tule kunnolla kuulluksi. (Ks. myös Laitinen & Kempainen 2010, 145, 155.)

Kaiken kaikkiaan lasten osallisuus näyttäytyy tutkimukseni tuloksissa välillisenä. Lapset ovat vaativan erotilanteen käsittelyssä mukana, mutta sivuroolissa. Lasten äänen kuuluviin saaminen ja keskiössä pitäminen näyttäytyy kuitenkin haastavana, kun vanhemmat keskittyvät siihen, millä tavoin voivat tehdä toistensa elämästä hankalaa ja vaikeuttaa entisen puolison suhteen ylläpitämistä lapseen. Lapsen osallisuuden valjastamisen omiin tarkoituksiin manipuloinnin avulla voi nähdä oman valta-aseman ja osallisuuden väärinkäyttönä. Erotilanteessa lapsella ei useinkaan ole mahdollisuutta valita, missä asioissa hän on osallisena ja missä ei. Tämä on myös yksi vanhempien vallankäytön väline, eikä tue lapsen todellista osallisuutta.

Näennäisosallisuus näyttäytyy myös suhteessa palveluihin ja ammattilaisiin. Erotilanteessa työskentely pohjautuu lasten asioista sopimiselle ja keskustelemiselle, mutta siitä huolimatta keskiössä ovat usein vanhempien väliset asiat. On tärkeää pohtia, vastaako tämä näkemyksiin lapsen osallisuuden toteutumisesta ja onko välillinen osallisuus todellista osallisuutta. Lapsen näkökulman vahvistaminen ja esiintuominen on tärkeää säilyttää keskiössä, jotta lapsen on mahdollista voida hyvin ja välttyä erotilanteen aiheuttamalta kuormitukselta.

Lasten osallisuutta lähestytään usein yksilölliseltä kannalta ja lapsen arkeen kiinteästi liittyvien asioiden näkökulmasta. Yhtä tärkeää olisi kuitenkin myös se, että lapsen on mahdollista olla mukana toiminnassa ja palveluiden suunnittelussa ja kehittämisessä laajemmin, kuin vain omaan elämäänsä liittyvissä asioissa. Tämä edellyttää niin vanhemmilta kuin viranomaisiltakin tahtoa ottaa lapsia mukaan suunnitteluun ja puitteet on luotava sellaisiksi, että osallistuminen on mahdollista. (Esim. Shier 2001.) Myös tutkimuksen tuloksissa lapsen

osallisuus ja vaikutusmahdollisuudet suhteessa palveluihin ja niiden kehittämiseen näyttäytyy vähäisenä.

Tutkimustulokset on tärkeää nähdä siinä kontekstissa, missä haastattelut on laadittu. Näkemykset olisivat voineet olla erilaisia, mikäli haastattelut olisi toteutettu esimerkiksi lastensuojelun tai neuvolan työntekijöille. On myös huomioitava, että haastateltavat puhuvat oman työskentelynsä ja nimenomaan vaativien erotilanteiden yhteydessä työskentelyn näkökulmasta. Toimintatavat ja näkemykset voivat erota esimerkiksi siitä, miten lastensuojelussa toimitaan ja millä tavoin vaativa erotilanne siellä määritellään. Lisäksi haastateltavien näkemykset muiden toimijoiden toimintatavoista ovat heidän tulkintojaan, eivät välttämättä absoluuttinen totuus. Lasten osallisuuden näyttäytymisestä erityisesti vaativassa erotilanteessa työskentelyssä ei näin ollen pidä tehdä liian yleistäviä johtopäätöksiä.

Olin tutkimuksen tekoa aloittaessani ja ennen aineistoon tutustumista jo vahvasti sitä mieltä, että lasten osallisuus ei toteudu vaativassa erotilanteessa riittävällä tavalla. Tutkimusprosessin aikana pohdin paljon suhtautumistani ja ennakkoluulojani sekä niiden vaikutusta aineiston tulkintaan. Uskon onnistuneeni pitämään nämä ennakkoluulot tulkintojen ulkopuolella, vaikka tulokset puhuvatkin sen puolesta, että olin ajatuksineni oikeilla jäljillä. Pysin tarkkaan huomioimaan ja tuomaan tuloksissa esiin myös haastateltavien toisenlaiset näkemykset.

Tutkimusprosessin aikana pohdin paljon myös omaa suhtautumistani lapsen asemaan ja oikeuksiin vaativissa erotilanteissa. Samaan aikaan tutkimuksen teon kanssa suoritin käytännönopetusjakson, jossa työskentelin perheoikeudellisten palvelujen parissa. Huomaan pohdineeni aihetta myös tästä näkökulmasta ja havainneeni, että lasten asema todella on heikko ja haavoittuvainen vanhempien välissä. Myös haastatteluja lukiessa nämä asiat ovat herättäneet tunteita ja surua siitä, miten sivullisiksi lapset tilanteessa jäävät. Näiden ajatusten sivuuttaminen analyysivaiheessa ei ollut aivan helppoa.

Tutkimuksen näkökulmasta näen vielä tärkeänä pohtia, jäikö jotakin olennaista tietoa saamatta, kun käytin aineistona ammattilaisille toteutettuja haastatteluja. Kavensinko tutkimukseni lasten mahdollisuuksia osallisuuteen, kun en kysynyt lapsilta suoraan? Jatkotutkimuksena voisikin selvittää lasten näkemyksiä suoraan heiltä itseltään, sillä tämä tutkimus ei tavoittanut lasten omia kokemuksia vaativan erotilanteen keskellä elämisestä. Tällaisella tutkimusasetelmalla tieto ei olisi aikuisten kautta välittynyt ja voisi olla mahdollista tavoittaa sellaisia näkemyksiä, jotka tästä tutkimuksesta jäivät puuttumaan. Lasten kokemukset vaativasta erotilanteesta sekä kohdatuksi tulemisesta antavat hyödyllistä tietoa palvelujen

kehittämistä ja lasten osallisuuden vahvistamista ajatellen. Lasten ottaminen mukaan tutkimuksen tekoon tukee myös heidän osallisuuttaan (Kannasoja & Svenlin 2011, 276).

LÄHTEET

- Aaltonen, Anna-Kaisa 2009: Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa. Edita. Helsinki.
- Aaltonen, Anna-Kaisa 2015: Huoltoriitojen sovittelu tuomioistuimissa. Kauppakamari. Helsinki.
- Alastalo, Marja & Åkerman, Maria & Vaittinen, Tiina 2017: Asiantuntijahaastattelu. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.): Tutkimus-haastattelun käsikirja. Vastapaino. Tampere, 214–232.
- Antikainen, Mari 2007: Sosiaalityöntekijän asiantuntijuus lapsen huolto- ja tapaamissopi-muspalvelussa. Sosiaalityön ja sosiaalipedagogiikan laitos. Kuopion yliopisto. https://erepo.uef.fi/bitstream/handle/123456789/8877/urn_isbn_978-951-27-0518-4.pdf?sequence=1 Luettu 22.3.2021.
- Autonen-Vaaraniemi, Leena 2019: Perheammattilaisten asennoituminen vanhemmuuteen ja vanhemmuutta koskevat kehykset erotyössä. *Janus* 27(4), 362–378.
- Auvinen, Maija 2006: Huoltoriidat tuomioistuimissa. Sosiaalitoimi selvittäjänä, sovitteli-jana, asiantuntijana. Suomalainen lakimiesyhdistys. Helsinki. 2. painos. 1. painos 2005.
- Birnbaum, Rachel 2017: Views of the children reports. Hearing directly from children in-volved in post-separation disputes. *Social Inclusion* 5(3), 148–154. <https://www.cogitatiopress.com/socialinclusion/article/view/922/922>. Luettu 10.1.2021.
- Castrén, Anna-Maija 2009a: Mahtuuko ero perheeseen? Perheen hajoaminen ja uusperhe perheenä. Teoksessa Jallinoja, Riitta (toim.): Vieras perheessä. Gaudeamus. Helsinki, 106–127.
- Castrén, Anna-Maija 2009b: Onko perhettä eron jälkeen? Eroperhe, etäperhe, uusperhe. Gaudeamus. Helsinki.
- Castrén, Anna-Maija & Hakovirta, Mia & Kuronen, Marjo 2019a: Ero yhteiskunnallisena kysymyksenä. *Janus* 27(4), 341–343.
- Castrén, Anna-Maija & Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen Aino 2019b: Harvinaisesta ja kielletystä tavanomaiseksi ja hyväksytyksi: muuttuva kulttuurinen ymmärrys av(i)oerosta suomalaisessa yhteiskunnassa. *Janus* 27(4), 344–361.
- Clarkeburn, Henriikka & Mustajoki, Arto 2007: Tutkijan arkipäivän etiikka. Vastapaino. Tampere.
- Donahey, Katherine 2018: Effects of divorce on children: The importance of intervention. *Intuition: The BYU Undergraduate Journal in Psychology*: 13(1). Article 3, 21–33. <https://scholarsarchive.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1235&context=intuition>. Luettu 21.2.2021.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 2005: Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino. Tam-pere. 7. painos. 1. painos 1998.
- Eskola, Jari & Vastamäki, Jaana 2015: Teemahaastattelu: opit ja opetukset. Teoksessa Valli, Raine & Aaltola, Juhani (toim.): Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. Metodivalinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. PS-kustannus. Jyväskylä. 4. painos, 27–44. 1. painos 2001.
- Forsberg, Hannele & Pösö, Tarja 2009: Valvottujen tapaamisten näyttämö: vieraan ja per-hesidoksen rajankäyntiä. Teoksessa Jallinoja, Riitta (toim.): Vieras perheessä. Gau-deamus. Helsinki, 146–161.
- Forsber, Hannele & Ritala-Koskinen Aino 2021: Sosiaalityö oikeuden yhteistyökumppanina huoltoriidoissa. Tuomareiden näkökulma olosuhdeselvitystyöhön. *Yhteiskuntapoli-tiikka* 86(1), 28–38.
- Halila, Ritva & Kaukonen, Päivi & Malja, Marjo & Savola, Suvi (toim.) 2019: Lasten, nuorten ja perheiden osaamis- ja tukikeskukset. LAPE-muutosohjelmassa tehdyn val-mistelutyön loppuraportti. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön raportteja ja muistioita

- 2019:30. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161534/STM_Rap_2019_30_Lasten_nuorten_ja_perheiden_osaamis_ja_tukikeskukset.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Luettu 26.10.2020.
- Hart, Roger 1992: Children's participation. From tokenism to citizenship. Unicef international child development centre. Florence. Italy.
- Hautanen, Teija 2010: Väkivalta ja huoltoriidat. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto. Sosiaalitutkimuksen laitos. Tampere. <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/66642/978-951-44-8192-5.pdf>. Luettu 18.9.2020.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2000: Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Yliopistopaino. Helsinki.
- Hirsjärvi, Sirkka & Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula 2002: Tutki ja kirjoita. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki. 6–8. painos. 1. painos. 1997.
- Hokkanen, Tiina 2005: Äitinä ja isänä eron jälkeen: yhteishuoltajavanhemmuus arjen kokemuksena. Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. Jyväskylä. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/13289/9513921794.pdf>. Luettu 1.10.2020.
- Hotari, Kaisa-Elina & Oranen, Mikko & Pösö, Tarja 2013: Lapset lastensuojelun osallisina. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.): Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki. 4. uudistettu painos, 149–164. 1. painos 2009.
- Hyvärinen, Matti 2017: Haastattelun maailma. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvaori, Johanna (toim.): Tutkimushaastattelun käsikirja. Vastapaino. Tampere, 11–45.
- Häkkänen-Nyholm, Helinä 2017: Vainon uhri vai vainon uhriksi tekeytyvä lapsen vanhemmasta vieraannuttaja? Julkaisussa Laitinen, Merja & Kinnunen, Jaana & Hannus, Riitta (toim.): Eron jälkeisen vainon tunnistaminen, katkaisu ja uhrien selviytymisen tukeminen. Varjosta valoon. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu. https://issuu.com/ensi-jaturvakotienliitto/docs/varjosta_valoon. 187–210. Luettu 8.12.2020.
- Hämäläinen, Juha & Kääriäinen, Aino & Pölkki, Pirjo 2012: Varieties of divorce – unique personal experiences in diverse society orders, welfare systems and family cultures. Teoksessa Kääriäinen, Aino & Hämäläinen, Juha & Pölkki, Pirjo (toim.): Challenges of divorce, interventions and children. Eron haasteet, väliintulot ja lapset. Ensi- ja turvakotien liitto ry. Helsinki, 8–13.
- Jallinoja, Riitta 2009: Vieras perheessä: suhteen hahmotus. Teoksessa Jallinoja, Riitta (toim.): Vieras perheessä. Gaudeamus. Helsinki, 11–31.
- Johnston, Janet R. & Roseby, Vivienne & Kuehnle, Kathryn 2009: In the name of the child. A developmental approach to understanding and helping children of conflicted and violent divorce. Springer publishing company. New York. 2. uudistettu painos. 1. painos 1997.
- Jovelin, Emmanuel 2012: Children deal with parental divorce: what are the consequences? (in France). Teoksessa Kääriäinen, Aino & Hämäläinen, Juha & Pölkki, Pirjo (toim.): Challenges of divorce, interventions and children. Eron haasteet, väliintulot ja lapset. Ensi- ja turvakotien liitto ry. Helsinki, 34–45.
- Juhila, Kirsi 2004: Sosiaalityön vuorovaikutuksen tutkimus. Historiaa ja nykysuuntauksia. Janus 12(2). 155–183.
- Juurikko, Annika & Kalmari, Hanne 2016: Erotilanteen palveluilla kohti sovinnollisuutta. Suunnitelma kansallisen ja maakunnallisen toimeenpanon tueksi (projektisuunnitelma). Sosiaali- ja terveysministeriö. Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma. <https://verkkojulkaisut.valtioneuvosto.fi/stm/zine/15/pdf>. Luettu 28.9.2020.

- Kalavainen, Susanna 2006: Valvotut tapaamiset ja lapsen edun toteutuminen. Teoksessa Perhe- ja lähisuhdeväkivalta. Auttamisen käytäntöjä. Ensi- ja turvakotien liitto ry. Helsinki.
- Kannasojä, Sirpa & Svenlin, Anu-Riina 2011: Osallistumisen ja suojelun yhdistäminen lähtökohdaksi sosiaalityön nuorisotutkimukselle? Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.): Sosiaalityön arvot ja etiikka. PS-kustannus. Jyväskylä, 275–292.
- Kansallinen lapsistrategia. Komiteamietintö. Kansallisen lapsistrategian parlamentaarinen komitea. Valtioneuvoston julkaisuja 2021:8. Helsinki.
- Karttunen, Risto 2010: Isän ja äidin välissä. Lapsen kuulemisen psykologinen kehys huolto- ja tapaamisriidoissa. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto. Psykologian laitos. Tampere.
- Kauko, Outi 2014: Lasten yksinäisyys vanhempien erotessa. Näkökulmana lasten kuvaama kuulumattomuus ja siitä selviytyminen. Nuorisotutkimus 32(1), 3–17. https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/101013/lasten_yksinaisyys_vanhempien_erotessa.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Luettu 8.2.2021
- Kiilakoski, Tomi & Gretschei, Anu 2012: Muistiinpanoja demokratiaoppitunnista. Millainen on lasten ja nuorten kunta 2010-luvulla? Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Verkkojulkaisuja 57. Helsinki. http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/muistiinpanoja_demokratiaoppitunnista.pdf. Luettu 7.12.2020.
- Kiili, Johanna 2006: Lasten osallistumisen voimavarat. Tutkimus ipanoiden osallistumisesta. Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. Jyväskylä. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/13311/9513924009.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Luettu 9.10.2020.
- Kiili, Johanna 2011: Lasten osallistuminen, kansalaisuus ja sukupolvisuhteiden hallinta. Kunnallisen lapsiparlamenttitoiminnan tarve, toteutus ja tavoitteet. Teoksessa Satka, Mirja & Alanen, Leena & Harrikari, Timo & Pekkarinen, Elina (toim.): Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta. Vastapaino. Tampere, 167–204.
- Kinnunen, Jaana & Kaunisto, Jasmin & Kumpuniemi, Minna & Marttala, Pia 2017: Lapsen kuuleminen ja lapselta saadun tiedon huomioiminen vainoa sisältävissä erotilanteissa. Julkaisussa Laitinen, Merja & Kinnunen, Jaana & Hannus, Riitta (toim.): Eron jälkeisen vainon tunnistaminen, katkaisu ja uhrien selviytymisen tukeminen. Varjosta valoon. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu, 187–210. https://issuu.com/ensi-jaturvakotienliitto/docs/varjosta_valoon. Luettu 25.10.2020.
- Kiviniemi, Kari 2015: Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa Valli, Raine & Aaltola, Juhani (toim.): Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. PS-kustannus. Jyväskylä. 4. painos, 74–88. 1. painos 2001.
- Knezevic, Zlatana 2020: Child (bio)welfare and beyond intersecting injustices in childhoods and swedish childwelfare. Mälardalen university doctoral dissertation 311. School of health, care and social welfare. Mälardalen university Sweden. <http://mdh.diva-portal.org/smash/get/diva2:1415497/FULLTEXT02.pdf>. Luettu 5.5.2021.
- Koulu, Sanna 2019: Lapsenhuoltolain uudistus ja ymmärrys perheestä. Janus 27(4), 413–421.
- Kouvonen, Petra 2011: Lasten osallistuminen ammatillisten perhekotien sääntelykäytännönä. Teoksessa Satka, Mirja & Alanen, Leena & Harrikari, Timo & Pekkarinen, Elina (toim.): Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta. Vastapaino. Tampere, 205–241.
- Kuusisto-Niemi, Sirpa & Rissanen, Sari & Saranto, Kaija 2011: Asiakastiedon käyttö sosiaalityön tutkimuksessa – eettinen näkökulma. Teoksessa Pehkonen, Aini &

- Väänänen-Fomin, Marja (toim.): Sosiaalityön arvot ja etiikka. PS-kustannus. Jyväskylä, 275–292.
- Kääriäinen, Aino 2008: Ero haastaa vanhemmuuden. Lastensuojelun keskusliitto/Neuvo-projekti. Helsinki.
- Kääriäinen, Aino 2019: Lapsen kuulemisesta kirjoittaminen olosuhdeselvityksissä. *Janus* 27(4), 379–394.
- Laitinen, Merja & Kemppainen, Tarja 2010: Asiakkaan arvokas kohtaaminen. Teoksessa Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.): Asiakkuus sosiaalityössä. Gaudeamus. Helsinki, 138–177.
- Lastensuojelun käsikirja 2020: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. THL. <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/lapsen-osallisuus>. Luettu 9.10.2020.
- Linnanmäki, Kirsikka 2019: Lapsen etu huoltoriidan tuomioistuinsovittelessa. Lapsioikeutta, sovitteluteoriaa ja empiriaa yhdistävä tutkimus. Helsingin yliopisto. Oikeustieteellinen tiedekunta. Alma talent Oy. Helsinki.
- Linnavuori, Hannariikka 2007: Lasten kokemuksia vuoroasumisesta. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunta. Jyväskylä.
- Linnavuori, Hannariikka & Stenvall, Elina 2020: Lasten ja nuorten aikuisten kokemuksia vuoroasumiseen liittyvästä päätöksenteosta. *Janus* 28(1), 3–19.
- Litmila, Marjukka 2002: Lapsi erossa – empiirisiä kuvaajia. Teoksessa Litmila, Marjukka (toim.): Lapsen asema erossa. Talentum media. Helsinki, 1–33.
- Maes, Sofie DJ & De Mol, Jan & Buysse, Ann 2012: Children's experiences and meaning construction on parental divorce: A focus group study. *Childhood* 19(2), 266–279. https://www.researchgate.net/publication/238595666_Children%27s_experiences_and_meaning_construction_on_parental_divorce_A_focus_group_study. Luettu 16.11.2020.
- Mattila-Aalto, Minna & Bergman-Pyykkönen, Marina & Haavisto, Vaula & Karvinen-Niiköski, Synnove 2012: Konfliktiteoreettinen näkökulma eroihin ja palvelujen kehittämiseen. Teoksessa Kääriäinen, Aino & Hämäläinen, Juha & Pölkki, Pirjo (toim.): Challenges of divorce, interventions and children. Eron haasteet, väliintulot ja lapset. Ensi- ja turvakotien liitto ry. Helsinki, 213–241.
- Muukkonen, Tiina 2013: Lapsen kohtaamis- ja prosessiosallisuus. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.): Lastensuojelun ytimissä. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Juvenes Print Oy. Tampere. 4. uudistettu painos, 165–175. 1. painos 2009.
- Nieminen, Irja & Vierula, Tarja & Paavilainen, Eija & Pösö, Tarja 2020: Moniammatillinen palvelutarvearviointi muutoksessa ja muuttuvassa ympäristössä: lapsi- ja perhepalveluiden ammattilaisten näkemyksiä. *Janus* 28(3), 237–253.
- Nikupeteri, Anna 2016: Vainottuna. Eron jälkeisen vainon tunnistaminen ja uhrien kohtaaminen. Akateeminen väitöskirja. Lapin yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Rovaniemi.
- Nikupeteri, Anna & Laitinen, Merja 2017: Vaino väkivaltana ja yhteiskunnallis- ammatillisena kysymyksenä. Julkaisussa Laitinen, Merja & Kinnunen, Jaana & Hannus, Riitta (toim.): Eron jälkeisen vainon tunnistaminen, katkaisu ja uhrien selviytymisen tukeminen. Varjosta valoon. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu, 17–41. https://issuu.com/ensi-jaturvakotienliitto/docs/varjosta_valoon. Luettu 25.10.2020.
- Nikupeteri, Anna 2020: Tutkimusluvasta ja -suunnitelmasta. Sähköpostiviesti 21.10.2020.
- Niskala, Asta 2010: Mallinnus sosiaalityön kehittämisen välineenä. Teoksessa Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.): Asiakkuus sosiaalityössä. Gaudeamus. Helsinki, 277–305.

- Nurmela, Niina 2019: Alkavan huoltoriidan tunnistaminen ja ammatillinen kohtaaminen. Julkaisussa Orjasniemi, Tarja & Romakkaniemi, Marjo & Tauro, Tanja-Maria (toim.): Tutkiva sosiaalityö. Muuttuvat rajat ja vastuut – globaali ja lokaali sosiaalityössä. Talentia-lehti. Sosiaalityön tutkimuksen seura, 153–166. <https://talentia.e-julkaisu.com/2019/tutkivasosiaalityo/docs/tutkivasosiaalityo2019.pdf>. Luettu 10.10.2020.
- Nurmela, Niina & Kaittila, Anniina 2019: Lapsiperheiden eropalveluiden kehittäminen sosiaali- ja terveystalvvelujärjestelmässä. Janus 27(4), 422–429.
- Nyqvist, Leo 2003: Lainsäädäntö väkivaltatyön tukena. Teoksessa Paavilainen, Eija ja Pösö, Tarja: Lapset perhe ja väkivaltatyö. WSOY. Porvoo, 193–209.
- Oikeudenmukainen, yhdenvertainen ja mukaan ottava Suomi. Pääministeri Sanna Marinin hallitusohjelma 2019. Valtioneuvosto. <https://valtioneuvosto.fi/marinin-hallitus/hallitusohjelma/oikeudenmukainen-yhdenvertainen-ja-mukaan-ottava-suomi>. Luettu 14.10.2020.
- Ojaniemi, Pekka & Rantamäki, Kaisa-Maria 2010: Alkuarvioinnista suunnitelmalliseen sosiaalityöhön. Teoksessa Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.): Asiakkuus sosiaalityössä. Gaudeamus. Helsinki, 219–244.
- Oranen, Mikko & Laaksamo, Elli-Maija 2003: Lapsikeskeinen väkivaltatyö turvakodeissa. Teoksessa Paavilainen, Eija ja Pösö, Tarja: Lapset perhe ja väkivaltatyö. WSOY. Porvoo, 237–258.
- Oranen, Mikko 2008: Mitä mieltä? Mitä mieltä! Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. Sosiaali- ja terveysministeriön lastensuojelun kehittämisohjelman raportti. Ensi- ja turvakotien liitto ry. Helsinki.
- Pajulammi, Henna 2014: Lapsi, oikeus ja osallisuus. Talentum. Helsinki.
- Payne, Malcolm 2014: Modern social work theory. Palgrave Macmillan. Macmillan Education UK. 4. painos. 1. painos 1990.
- Pietilä, Ilkka 2017: Ryhmäkeskustelu. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Nikander, Pirjo & Ruusuvoori, Johanna (toim.): Tutkimushaastattelun käsikirja. Vastapaino. Tampere, 111–130.
- Pohjola, Anneli 2010: Asiakas sosiaalityön subjektina. Teoksessa Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.): Asiakkuus sosiaalityössä. Gaudeamus. Helsinki, 19–74.
- Poijula, Soili 2016: Lapsi ja kriisi. Selviytymisen tukeminen. Kirjapaja. Helsinki. 3. painos. 1. painos 2007.
- Pösö, Tarja 2012: Lapsen etu, oikeudet ja näkökulma moraalisisina kannanottoina. Teoksessa Forsberg, Hannele & Autonen-Vaaranieni, Leena (toim.): Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily. Vastapaino. Tampere, 75–97.
- Rantala, Irma 2015: Laadullisen aineiston analyysi tietokoneella. Teoksessa Valli, Raine & Aaltola, Juhani (toim.): Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. PS-kustannus. Jyväskylä. 4. painos, 108–133. 1. painos 2001.
- Rauhala, Pirkko-Liisa & Virokannas, Elina 2011: Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietoarvo. Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.): Sosiaalityön arvot ja etiikka. PS-kustannus. Jyväskylä, 235–255.
- Rissanen, Antti & Kääriäinen, Aino & Rantala, Kati & Sarasoja, Laura & Aikio, Marjut 2017: Vuoroasumisen periaatteet ja sopiminen vanhempien ja viranomaisten käsitksinä. Janus 25(1), 38–56.
- Ronkainen, Suvi & Pehkonen, Leila & Lindblom-Yläne Sari & Paavilainen, Eija 2011: Tutkimuksen voimasanat. WSOYpro Oy. Helsinki.

- Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna 2006: KvaliMOTV – Menetelmäopetuksen tietovaranto. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/> Luettu 12.10.2020.
- Saastamoinen, Kati 2016: Lapsen suojelu. Viranomaisten ja muiden toimijoiden välisenä yhteistyönä. Käsikirja arjen toimintaan. Edita publishing Oy. Helsinki.
- Saini, Michael & Black, Tara & Godbout, Elisabeth & Deljavan, Sevil 2019: Feeling the pressure to take sides: A survey of child protection workers' experiences about responding to allegations of child maltreatment within the context of child custody disputes. *Children and youth services review* 96(1), 127–133.
- Saini, Michael & Black, Tara & Lwin, Kristen & Marshall, Alena & Fallon, Barbara & Goodman, Deborah 2012: Child protection workers' experiences of working with high-conflict separating families. *Children and youth services review* 34(7), 1309–1316.
- Shier, Harry 2001: Pathways to participation: Openings, opportunities and obligations. *Children & Society* 15, 107–117.
- Stenvall, Elina 2018: Yhteiskunnallinen osallisuus ja toimijuus. Lasten osallistuminen, kansalaisuus ja poliittisuus arjen käytäntöinä. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto. Johtamiskorkeakoulu. Tampere.
- Tapola-Haapala, Maria & Karvinen-Niinikoski, Synnove & Kääriäinen, Aino 2012: PARENTAL divorce and children in Finland. Teoksessa Kääriäinen, Aino & Hämäläinen, Juha & Pölkki, Pirjo (toim.): Challenges of divorce, interventions and children. Eron haasteet, väliintulot ja lapset. Ensi- ja turvakotien liitto ry. Helsinki, 99–123.
- Taskinen, Sirpa 2004: Lapsen etu erotilanteessa. Opas sosiaalitoimelle. Stakes. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki. 6. painos. 1. painos 2001.
- Thomas, Nigel 2007: Towards a theory of children's participation. *International journal of children's rights* 15, 199–218.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2019: Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje. Toinen, uudistettu painos.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2018: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki. 3. painos. 1. painos 2000.
- Turvassa -hanke 2019–2021. Apua lapsille, vanhemmille ja läheisille vaativissa erotilanteissa. Ensi- ja turvakotien liitto. https://issuu.com/ensi-jaturvakotienliitto/docs/turvassa_apua_vaativiin_eroihin. Luettu 23.9.2020.
- Valjakka, Eeva 2002: Lapsen huolto, asuminen ja tapaamisoikeus. Teoksessa Litmala, Marjukka (toim.): Lapsen asema erossa. Talentum media. Helsinki, 35–109.
- Valkama Elisa & Litmala Marjukka 2006: Lasten huoltoriidat käräjäoikeuksissa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisu. Helsinki. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/152456/224_Valkama_Litmala_2006.pdf?sequence=2. Luettu 15.2.2021.
- Valkama, Elisa & Lasola, Marjukka 2008: Lasten huoltoriidat hovioikeuksissa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 224. Helsinki.
- Valtonen, Anu 2005: Ryhmäkeskustelut – millainen metodi? Teoksessa Ruusuvoori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.): Haastattelu: tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Vastapaino. Tampere, 223–241.
- Väyrynen, Kristiina 2008: Lapsen tuska huoltoriidassa - elämää vanhempien välissä. Psykologian ammatillinen lisensiaatintutkimus. Jyväskylän yliopisto. Psykologian laitos. Jyväskylä. https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/19004/URN_NBN_fi_jyu-200810235825.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Luettu 13.10.2020.

VIRALLISLÄHTEET

Laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta (16.8.1996/619).

LHL Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (8.4.1983/361).

LOS Lapsen oikeuksien sopimus. YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista.

LSL Lastensuojelulaki (13.4.2007/417).

PerustusL Suomen perustuslaki (11.6.1999/731).

SHL Sosiaalihuoltolaki (30.12.2014/1301).

LIITE 1

Vaativat/haastavat erotilanteet

Haastattelurunko

Haastattelu 1

- Miten kuvailisitte haastavaa tai vaativaa erotilannetta?
- Millaisena lapsen osallisuus ja toimijuus näyttäytyy tilanteissa?
- Millaiset/mitkä asiat huolestuttavat (eniten) vaativissa erotilanteissa?
- Millaisia haasteita liittyy perheiden auttamiseen vaativissa erotilanteissa?
- Millaisia hyviä käytäntöjä on jo syntynyt hankkeen aikana perheiden auttamisessa?
- Millaisia asioita on tärkeää ottaa huomioon, kun arvioidaan riskiä? Mitä riskisignaalit voivat olla?
- Miten arvioida sitä, "milloin asiakkaiden "kärki" on väkivallassa ja milloin erotilanteessa?"
- Mitä perheiden vaativien erotilanteiden kanssa työskentely edellyttää ammattilaisilta? Millaisia haasteita ne asettavat työntekijälle?
- Erilaiset opit ja muiden ohjelmien/mallinnusten hyödyntäminen?
- "Vuorovaikutusvalmentajana" oleminen perheen jäsenten välillä

Tarvittaessa edeltävien asioiden käsittelyä voidaan jatkaa seuraavilla haastattelukerroilla.

Haastattelu 2

- Asiakastapausten käsittely: mihin/millaisiin asioihin kiinnitettiin huomiota, kun riskiä arvioitiin?
- Millaisena perheiden todellisuus näyttäytyy? Perheen eri osapuolten näkökulmasta? Eri alojen ammattilaisten näkökulmasta?
- Hankkeen omien painopistealueiden toteutuminen?
- Millaisia tarpeita perheillä on?

Haastattelu 3

- Asiakastapausten käsittely: mihin/millaisiin asioihin kiinnitettiin huomiota, kun riskiä arvioitiin?
- Millaisena perheiden todellisuus näyttäytyy? Perheen eri osapuolten näkökulmasta? Eri alojen ammattilaisten näkökulmasta?
- Hankkeen omien painopistealueiden toteutuminen?
- Millaisia tarpeita perheillä on?